

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
ZENIČKO-DOBOJSKI KANTON
OPĆINA ZAVIDOVIĆI
OPĆINSKI NAČELNIK

Broj: 01-24-2372/17-AP-11

Datum: 12.09.2017. godine

**FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
ZENIČKO–DOBOJSKI KANTON
OPĆINA ZAVIDOVIĆI**

**STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE
OPĆINE ZAVIDOVIĆI
ZA PERIOD 2018. – 2023.**

Zavidovići 2017. godine

Naziv dokumenta:

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE OPĆINE ZAVIDOVIĆI (2018. – 2023.)

Naručilac dokumenta:

Općina Zavidovići

Voditelj projekta:

Prof. dr Ahmedin Tanović

Autori:

Prof. dr. Ahmedin Tanović

Prof. dr. Marko Ivanković

Dr. Omer Kurtović

Dr. Ahmedin Salčinović

Saradničke institucije:

Poljoprivredno – prehrambeni fakultet Sarajevo

Federalni poljoprivredni Zavod Sarajevo

Federalni Zavod za pedologiju Sarajevo

„AGROPROJEKAT“

Stručne, naučne i tehničke djelatnosti

Prof. Dr. Nezir Tanović

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. ZNAČAJ I PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE	7
2.1. Značaj izrade Strategije	7
2.2. Pristup u izradi Strategije	7
2.3. Vizija razvoja	7
2.4. Polazišta i scenarijske analize	8
2.5. Ciljevi strategije	9
3. PRIRODNE KARAKTERISTIKE OPĆINE ZAVIDOVIĆI	10
3.1. Prostorni položaj	10
3.2. Reljef, geografske karakteristike i hidrografija	10
3.3. Klimatske karakteristike	14
3.4. Pedogenetske karakteristike – zemljište	15
3.4.1. Kategorije korištenja poljoprivrednog zemljišta	18
3.4.2. Kategorije korištenja šumskog zemljišta	21
3.4.3. Neplodna zemljišta	22
3.4.4. Izgrađeno zemljište	22
3.4.5. Agro zone	24
3.4.6. Tla općine Zavidovići	27
4. PRIVREDNI PROMETNI I DEMOGRAFSKI ASPEKTI	30
4.1. Privredni aspekti	30
4.2. Prometna povezanost	30
4.3. Demografski pokazatelji	31
5. STARTNA POZICIJA – STANJE SEKTORA POLJOPRIVREDE	33
5.1. Pretpostavke za razvoj sektora agrara	33
5.2. Poljoprivredni resursi	33
5.3. Biljna proizvodnja	34
5.4. Animalna proizvodnja	36
5.5. Podrške poljoprivrednoj proizvodnji	38
5.6. Bilans proizvodnje i potrošnje hrane općine Zavidovići	39
6. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE	40
6.1. Makro okviri poljoprivredne politike	40
6.2. Reformski ciljevi agrarne politike na nivou BiH	41
6.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede	42
6.4. Tržišno cjenovna politika na nivou BiH	43
6.5. Mjere strukturne politike	43
6.6. Mjere novčanih podrški na nivou općine Zavidovići	43
6.7. Politika prema ruralnom razvoju	44
6.8. Model robnog proizvođača	45
7. INSTITUCIJE U SEKTORU POLJOPRIVREDE	46
7.1. Okviri funkcionisanja	46
7.2. Oblici udruživanja poljoprivrednika	46
7.3. Veterinarska služba	47
7.4. Poljoprivredna stručna služba	48

8. OGRANIČENJA RAZVOJU POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	49
8.1. Ograničenja poljoprivrednoj proizvodnji	49
8.2. Agroekološki uslovi i resursi	49
8.3. Nagib terena	49
8.4. Spoj tradicije i modernizacije	50
8.5. Opšta ograničenja	50
9. RAZVOJNI CILJEVI U SEKTORU POLJOPRIVREDE	52
9.1. Razvojni ciljevi	52
9.2. Principi za strateška opredjeljenja	52
9.3. Realizacija prijedloga - Rješenja	54
10. STRATEŠKA OPREDJELJENJA SEKTORA POLJOPRIVREDE	55
10.1. Politika prema tlu / zemljištu	55
10.2. Biljna proizvodnja	55
10.2.1. Hljebna žita - žitarice	55
10.2.2. Proizvodnja povrća	57
10.2.3. Proizvodnja krmnog bilja	57
10.2.4. Voćarska proizvodnja	58
10.2.5. Ljekovito bilje i gljive	59
10.2.6. Organska proizvodnja hrane	60
10.3. Stočarstvo – animalna proizvodnja	61
10.3.1. Govedarstvo	61
10.3.2. Ovčarstvo	62
10.3.3. Kozarstvo	63
10.3.4. Svinjogojstvo	63
10.3.5. Peradarstvo	64
10.3.6. Pčelarstvo	64
10.3.7. Finansijski input sektoru poljoprivrede	65
11. SWOT ANALIZA	66
12. STRATEŠKA OPREDJELJENJA PO MJESNIM Z. I NASELJIMA	67
13. MODELI ROBNE (PROFITABILNE) PROIZVODNJE	71
14. IMPLEMENTACIJA STRATEGIJE	72
15. ZAKLJUČAK	73
16. PRILOZI	74
17. IZVORI PODATAKA	88

POPIS KRATICA	
Acquis	Zakonodavstvo Evropske unije (<i>acquis communautaire</i>)
ADNS	Sistem obavještanja o bolestima (<i>System of notification on animal diseases</i>)
ANIMO	Sistem kontrole kretanja životinja (<i>External animal movement controlsystem</i>)
ASH	Agencija za sigurnost hrane
BDP	Bruto društveni proizvod (<i>Gross Domestic Products</i>)
CAP	Zajednička poljoprivredna politika (<i>Common Agricultural Policy</i>)
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini među državama centralne Evrope (<i>Central</i>)
CMO	Zajedničko uređenje tržišta (<i>Common Market Organisation</i>)
EC	Evropska komisija (<i>European Commission</i>)
EEC	Evropska ekonomska zajednica (<i>European Economic Community</i>)
ECD	Delegacija Evropske komisije
EU	Evropska unija (<i>European Union</i>)
EZ	Evropska zajednica
FAO	Organizacija za zajednicu i hranu
FADN	Mreža računovodstva na farmama (<i>Farm accountancy data network</i>)
FZS	Federalni zavod za statistiku
FIS	Plaćanje prihoda na farmi (<i>Farm Income Survey</i>)
FTA	Sporazum o slobodnoj trgovini
DIE	Direkcija za evropske integracije
GMO	Genetički modificirani organizam (<i>Genetically Modified Organismus</i>)
HACCP	Analiza rizika i kontrola kritičnih tačaka u proizvodnji
IFAD	International Fund for Agricultural Development.
ISO	Međunarodna standardizacija (<i>International Standard Organisation</i>)
LFA	Manje povoljna područja (<i>less Favoured Areas</i>)
MAFRD	Ministarstvo poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja
MPAS	Tržišno cjenovna politika (<i>Market Price Support</i>)
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (<i>Organisation of Economic</i>)
PIU	Jedinica za implementaciju projekta
PRSP	Srednjoročna razvojna strategija
PPRR	Poljoprivreda, prehrana i ruralni razvoj
PSE	Podrška proizvođačima (<i>Producer support Estimate</i>)
RDP	Program ruralnog razvoja (<i>Rural Development Programs</i>)
SAA	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SAPARD	Predpristupna pomoć EU za poljoprivredu i ruralni razvoj (<i>Special pre-</i>
SESMAR	Uspostava državnog ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja
SAPS	Pojednostavljena šema plaćanja na bazi površine (<i>Single Area Payment</i>)
SPH	Strateški plan za harmonizaciju (poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja)
STO	Svjetska trgovinska asocijacija (<i>World Trade Organisation</i>)
SVO	Državni ured za veterinarstvo BiH
UPOV	Međunarodna unija za zaštitu novih vrsta
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
VAT	Porez na dodatnu vrijednost
WB	Svjetska banka
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija
SWOT	Prednosti, slabosti, mogućnosti i opasnosti

1. UVOD

U namjeri da se pripremi što bolji ambijent za privredni razvoj, kao i buduće integracione procese koji su u oblasti poljoprivrede veoma zahtjevni i obimni, Općina Zavidovići pokrenula je inicijativu za izradu Strategije razvoja poljoprivrede (2018. – 2023.), kako bi se definisao konceptualni okvir i precizirala proizvodna orijentacija u sektoru poljoprivrede.

Poljoprivreda je sve donedavno smatrana jedinim odgovornim i ekskluzivno zaduženim promotorom života ljudi u izvangradskim (ruralnim) područjima. Nekonzistentna poljoprivredna politika, provođena duže vrijeme na nivou FBiH, emitovala je sekundarne trendove vlastite proizvodnje, ali ne i jedine razloge zbog kojih su izostali prepoznatljivi razvojni efekti, kako u njoj samoj, tako i u opštem kvalitetu življenja ljudi ruralnih područja i sela uopće. Poljoprivredni sektor prate uske domaće finansijske mogućnosti. One koče poljoprivrednu transformaciju, pa se izlaz traži u stvaranju klime kakva bi vodila prema međunarodno konkurentnim razvojnim programima i progresu poljoprivrede. Konzistentna poljoprivredna politika u najvećoj mjeri zavisi o vertikalnoj vezi svih nivoa vlasti u BiH. Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama, sektor poljoprivrede je u nekim proizvodnjama doveden čak i na rub opstanka, te u pesimističkim prognozama, prijeti mu realna činjenica da ostane nepripremljena za svoje već sutrašnje konkurentno integrisanje u EU, te prihvati trajne obaveze i ograničenja koja će iz tih integracija proisteći. To su razlozi za hitno otvaranje poljoprivrednih razvojnih procesa, onih koji će probuditi njegov progres i orijentisati ih strateškim opredjeljenjima.

Ekonomska funkcija poljoprivrede je, prije svega, proizvodnja hrane i sirovina za vlastitu potrebu stanovništva, sirovine za prehrambenu i prerađivačku industriju i posebno je važna za brži privredni razvoj. Bitna odlika proizvodnje hrane (FBiH) u makro i mikro okruženju je da je veće učešće primarne proizvodnje u bruto društvenom proizvodu od prehrambeno-prerađivačkog sektora. To ukazuje na činjenicu niskog nivoa finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio samoobezbjeđenja stanovništva za vlastite potrebe, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistrovanim kanalima prodaje.

Pojava značajnijeg bavljenja poljoprivredom, prisutna je na svim područjima, pogotovo gdje su druge mogućnosti zapošljavanja veoma ograničene. Održivi razvoj poljoprivrede treba da bude rezultat procesa u kojem bitnu ulogu ima FBiH, Zeničko–dobojski kanton, svakako i Općina Zavidovići. Podrške za razvoj poljoprivrede na nivou FBiH dostigle su nivo od 3% u odnosu na ukupan budžet, što je nedovoljno za progres primarnoj proizvodnji, kapitalnim ulaganjima i ruralnoj podršci na svim nivoima. Nažalost, i tako nedovoljan finansijski input pratila je nekonzistentna poljoprivredna politika koja ga je posljednjih godina dovela u stanje duboke recesije. To se svakako reflektovalo i na općinu Zavidovići, koja u budžetskoj raspodjeli izdvaja 1,9 % za sektor poljoprivrede.

Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu da postoje realne agroekološke i druge mogućnosti za značajniji progres i revitalizaciju sektora poljoprivrede u općini Zavidovići. Ovo je uslovljeno, prije svega, očekivanim jačanjem institucionalne i finansijske podrške, nadamo se i implementacijom ovog dokumenta. U razradi svih segmenata područja općine Zavidovići nastojali smo se pridržavati koncepta da je svaki segment poljoprivrede važan i da se može ukomponovati u ekonomski, ekološki i demografski mozaik. Očekujemo da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gdje se neće samo vrednovati ekonomska dimenzija poljoprivrede, već i druge važne funkcije, prije svega ekološka, socijalna, podrška razvoju turizma i dr. Strategija je zapravo uputstvo za provođenje potrebnih reformi u poljoprivredi i izradu općinske ekonomske politike, budžeta i drugih programskih

zadataka. Sektor poljoprivrede je u bliskoj prošlosti samo ohrabrivan i nije u značajnoj mjeri podstican, pa je djelimično, njegova transformacija ka progresu i održivosti bila otežana.

Nadamo se da će ova Strategija stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u ovoj oblasti, motivisati stanovništvo općine Zavidovići za opredjeljenja i proizvodne orijentacije u sektoru poljoprivrede. Promjene koje se nameću kao nužnost u integracionim procesima ukupnog okruženja, uslovljavaju proizvodnu i organizacionu transformaciju sektora poljoprivrede. Bez obzira na uvriježenu tezu (naslijeđenu od vremena progressa „giganta“ drveno prerađivačke industrije „Krivaja“ Zavidovići) da je poljoprivreda općine Zavidovići sekundarna u ukupnim privrednim aktivnostima, od nje se očekuje da u ovim novim privrednim okolnostima konkretno doprinese revitalizaciji ruralnih prostora i uopće stabilizaciji općine Zavidovići. Strategija je, prije svega, namijenjena općini Zavidovići, kao uputstvo za provođenje zacrtanih ciljeva i obavezujući podsjetnik za izradu i provođenje predloženih zadataka, budžeta, programskih dokumenata i sl, ali i dokument koji je neophodno implementirati.

Svakako, strateška opredjeljenja su namijenjena poljoprivrednim proizvođačima i budućim prerađivačima (Općina Zavidovići za sada nema prerađivačkog kompleksa), potencijalnim investitorima i stranim ulagačima, te stručnoj i naučnoj javnosti. Strategija je nastala kao rezultat zajedničkog rada stručnih i naučnih radnika, predstavnika proizvođača uz koordinaciju općinskog rukovodstva i Službe za upravu poljoprivrede, vodoprivrede i komunalnih poslova. Ovom prilikom se zahvaljujemo poljoprivrednim subjektima i pojedincima koji su potpomogli konceptualno izradu Strategije. Tokom javnih rasprava i brojnih konsultacija dati su korisni savjeti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je doprinijelo poboljšanju kvalitete Strategije.

2. ZNAČAJ I PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE

2.1. Značaj izrade strategije

Osnovni problem sa kojim se suočava poljoprivreda na svim nivoima u FBiH jeste odsustvo integralnog nastupa primarne proizvodnje sa prerađivačkim kapacitetima. Kao problem nameće se i nedovoljan finansijski input na nivou FBiH. Imajući u vidu nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede, jasno je da se u postojećim uslovima teško može održati progres i značajniji nivo proširene reprodukcije. Neminovne promjene koje se očekuju u sektoru poljoprivrede za predpristupne procese u EU uslovljavaju ne samo ekonomske, proizvodne, već i organizacione aspekte.

U izradi Strategije rukovodili smo se intencijama da se stvaraju uslovi za robnu proizvodnju, **održiva gazdinstva**, a sve manje **naturalne** proizvođače koje usmjeravamo na sistem kooperativnih odnosa u formama Zemljoradničkih zadruga ili udruženja (koji bi trebali biti u funkciji i principima servisa za poljoprivrednike). Ovim se dokumentom (Strategijom) predlaže vizija razvoja poljoprivrednog sektora koja će biti argumentovano prihvatljiva, s prijedlogom konkretnih mjera i mogućnošću primjene u široj proizvodnoj praksi. Do ciljeva se može uspješno doći samo stvaranjem adekvatnog političkog i ekonomskog ambijenta uz veći finansijski input u sektoru poljoprivrede. Očekivati je da će se obezbijediti osnovni okvir za lokalnu – općinsku politiku poljoprivrednog razvoja, koja će biti koherentna sa principima razvoja na nivou ZDK, FBiH i BiH u cjelini. Izrada strategije zahtijevala je kompleksan pristup i istraživanje, što se moglo obezbijediti samo timskim radom i direktnim uvidom u ukupno područje općine Zavidovići.

2.2. Pristup u izradi Strategije

Rad na izradi Strategije odvijao se u više faza, počev od organizacionih priprema, definisanja zadataka, uspostave odgovarajuće saradnje na terenu, usklađivanja metodoloških postupaka i određivanja nosioca aktivnosti i definitivno obilaska svih Mjesnih zajednica i naselja općine Zavidovići, te analize mogućnosti i prednosti za pravce biljne i animalne proizvodnje, odnosno pristupa „**odozdo prema gore**“. Odgovori na mnoga pitanja u poljoprivredi traže brza rješenja i transformacije sektora poljoprivrede, pogotovo u okolnostima kada je potrebno približavati se tranzicijskim procesima. Završna zadaća na izradi strategije vezana je za njeno predstavljanje javnosti u radnoj verziji (tematska poljoprivredna sjednica), uvažavanje svih konstruktivnih sugestija, prijedloga i primjedbi od strane stručne i naučne javnosti i na kraju verifikacija od strane Općinskog vijeća Zavidovići, njeno konačno oblikovanje i usvajanje.

2.3. Vizija razvoja

Bez obzira što poljoprivreda ima mnogo prostora za poboljšanja, ona se svo proteklo vrijeme objektivno nalazila izvan navedenih tokova, pa su utoliko i veće poteškoće i zapreke za njihovo aktiviranje i sustizanje propuštene stvarnosti. U indentifikaciji stanja provedeni su postupci direktnih snimanja na terenu, te su na osnovu spoznaja definisani ciljevi za implementaciju.

Vizija razvoja poljoprivrede, u svakom proizvodnom području, prema tome i općini Zavidovići, treba da utiče na poljoprivrednu politiku, mijenjajući je u sljedeća četiri pravca:

- **strukturno je transformiše prema uvećanju proizvodnih jedinica,**
- **podupire joj proizvodnost i smanjuje nezaposlenost stanovništva,**
- **podržava joj trend stalnog sniženja tržišnih cijena proizvoda i**
- **daje joj zadatke koje su aktuelne ili one koje do sada nije imala.**

2.4. Polazišta i scenarijske analize

Od poljoprivrede se očekuje da u narednom periodu postane jedan ozbiljniji učesnik boljih proizvodnih efekata i svega što proizilazi iz tih rezultata, to je moguće postići kombinacijom sljedećih faktora:

- **racionalno odmjerenim proizvodnim usmjerenjima, naspram raspoloživog resursa i pogodnosti za određenu proizvodnju,**
- **uvažavanjem tržišne i profitabilne proizvodnje, naturalne samo u organizovanom sistemu,**
- **provođenjem stručnih upustava i poštovanjem radne i tehnološke discipline.**

Kao preduslov za definisanje ciljeva i instrumenta objektivnosti ove strategije jeste sagledavanje postojećeg stanja razvoja poljoprivrede u općini Zavidovići, kako bi se mogle planirati mjere, a i u finansijskom smislu planirati vidovi buduće podrške razvoju poljoprivrede. Radi jednostavnijeg prikazivanja i izbjegavanja suvišnog detaljisanja, neki poljoprivredni segmenti su analizirani objedinjeno, dok su drugi zbog specifičnosti

fragmentisani i detaljno obrazloženi. Ocjena proizvodnje urađena je kao produkt raspoloživih resursa i intenziteta proizvodnje. U tom kontekstu analizirani su eksterni i interni parametri. Scenarijski pristup nema za cilj da pokaže **šta će biti nakon određenog vremena, već da na bazi većeg broja ulaznih parametara ukaže na mogući razvoj poljoprivrede općine Zavidovići.**

Od eksternih parametara najvažniji su:

- *tendencija kretanja poljoprivrednih proizvoda na tržištu,*
- *oblici trgovine u okviru međunarodnih sporazuma i uključivanje u evropske standarde (dostavljeni upitnici koji se u omjeru od 55% odnose na poljoprivredu).*

Od internih parametara za prognozu kretanja u poljoprivredi važni su:

- *dostignuti nivo proizvodnje,*
- *dinamika i stepen modernizacije,*
- *nivo konkurentnosti važnijih poljoprivrednih proizvoda,*
- *ponuda i potražnja poljoprivrednih proizvoda na domaćem tržištu,*
- *odnos potrošača prema lokalno proizvedenim poljoprivrednim proizvodima.*

Držeći se iznesenog, strategija uvažava sve elemente i postojeću stvarnost, prije svega agroekološke uslove i pogodnosti za proizvodnju, konfiguraciju područja, nivo razvijenosti, kao i polivalentne karakteristike sela i dr. U scenariju analize polazilo se od činjenice da velika odstupanja i promjene u poljoprivredi nisu moguća u kratkim vremenskim periodima. **Strategijom se preferira robna poljoprivredna proizvodnja,** ne zaboravljajući naturalnog proizvođača u organizovanom sistemu. Svoje postavljene ciljeve strategija treba postići pravilnim izborom između dva moguća scenarija:

- **da koristi sve raspoložive prirodne i druge resurse ili**
- **da se fokusira na onaj dio kojeg će putem odgovarajućih projekata pretvoriti u sigurne isplative vrijednosti.**

Iz razloga koje nije potrebno posebno obrazlagati, realan izbor priznaje kao ispravnu samo **drugu mogućnost.** To znači da će odgovarajući dio kapaciteta općine Zavidovići ostati izvan aktivnog tretmana i biti rezervisan za kasnija bolja vremena. Ovo iz razloga odliva stanovništva mlađe starosne strukture (problem odliva mlađe radne snage sa sela na ukupnom prostoru BiH), tako da ti proizvodni prostori čine neaktivirani resurs. U predviđanju buduće proizvodnje, korišten je metod scenarijske analize, pri čemu su posmatrana tri moguća scenarija: pesimistički, optimistički i realni scenario.

Pesimistički scenario polazi od sljedećih pretpostavki:

- Prihvatati tezu da je sekundarna uloga poljoprivrede u ukupnom razvoju općine Zavidovići, a Strategija da postane beživotna papirna tvorevina.
- Recesija (nedostatak sredstava) u sektoru poljoprivrede u kontekstu novih ulaganja, tehnološkog razvitka i modernizacije proizvodnje.
- Stagnacija budžetske podrške sektoru poljoprivrede ili nekonzistentna poljoprivredna politika na nivou ZDK i Federacije BiH.

Optimistički scenario zasniva se na principima:

- Realizacije većeg dijela strateških opredjeljenja.
- Veće finansijsko učešće podrške općine, ZDK i Federacije BiH u sektor poljoprivrede.
- Ubrzano investiranje u ruralni razvoj (korištenje predpristupnih i drugih fondova).

Realni scenario je procjena da će se određeni dio ciljeva i zadataka realizovati, dok će nerealizovani dio biti vodilja za progres, a u bližoj budućnosti u okviru ovog i njemu bližeg vremenskog perioda.

2.5. Ciljevi strategije

Općina Zavidovići sa povoljnom reljefnom strukturom i povoljnim agroekološkim uslovima ima značajne prirodne potencijale. To joj daje mogućnost da sektoru poljoprivrede postavi veće zahtjeve u odnosu na dosadašnji nivo razvijenosti. Generalni ciljevi, kojim se preferiraju strateška opredjeljenja, mogu se definisati kao:

- **stvaranje održivog poljoprivrednog gazdinstva, sa robnom proizvodnjom koja će biti konkurentna na domaćem i ino tržištu,**
- **stvaranje radnih mjesta u sektoru poljoprivrede,**
- **oblikovanje onih proizvodnih orijentacija koje bi mogle uvesti strani kapital,**
- **povećanje onih proizvodnji koje imaju obezbijeđeno tržište,**
- **očuvanje okoliša i zaštita poljoprivrednog zemljišta.**

3. PRIRODNE KARAKTERISTIKE

3.1. Prostorni položaj

Teritorij općine Zavidovići nalazi se u središnjem dijelu Bosne. Sastavljen je od četiri manje prirodne cjeline (mikroregije) koje zajedno predstavljaju jednu geografsku i ekonomsku cjelinu sa 21 mjesnom zajednicom. Administrativno, općina pripada Zeničko-dobojskom kantonu i zahvata značajan dio istočnog dijela ovog kantona na granici prema TPK i Sarajevskom kantonu.

Kroz nju protiču rijeke Bosna i njene pritoke, Krivaja i Gostović. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da geostrateški i geografski položaj predstavlja odgovarajuću razvojnu šansu općine. Općina Zavidovići dio je ekonomske regije Centralna Bosna i dobro je uvezana sa okolnim većim centrima: Tuzla, Zenica, i Doboj. Postoji mogućnost i budućeg kvalitetnijeg (kraćeg) uvezivanja teritorije općine sa budućim autoputem V-C i većim centrima izgradnjom autoputa Žepče - Tuzla. Sa površinom od 555 km² i brojem stanovnika (popis 2013. god.) od 35.988, koncentrisanih u 21 mjesnu zajednicu, spada u prostorno veće općine Zeničko-dobojskog kantona.

3.2. Reljef, geološke karakteristike i hidrografija

Općinu Zavidovići karakteriše visok stepen prirodnih raznolikosti raspoređenih na cijelom teritoriju. U tom kontekstu treba napomenuti znatne površine poljoprivrednog zemljišta, te velike površine pod šumama u kojim su prisutne različite vrste listopadnog i zimzelenog drveća. Pored toga, područje je bogato staništima prirodnih biljnih vrsta, posebno ljekovitih biljnih vrsta, voćem, gljivama i sl.

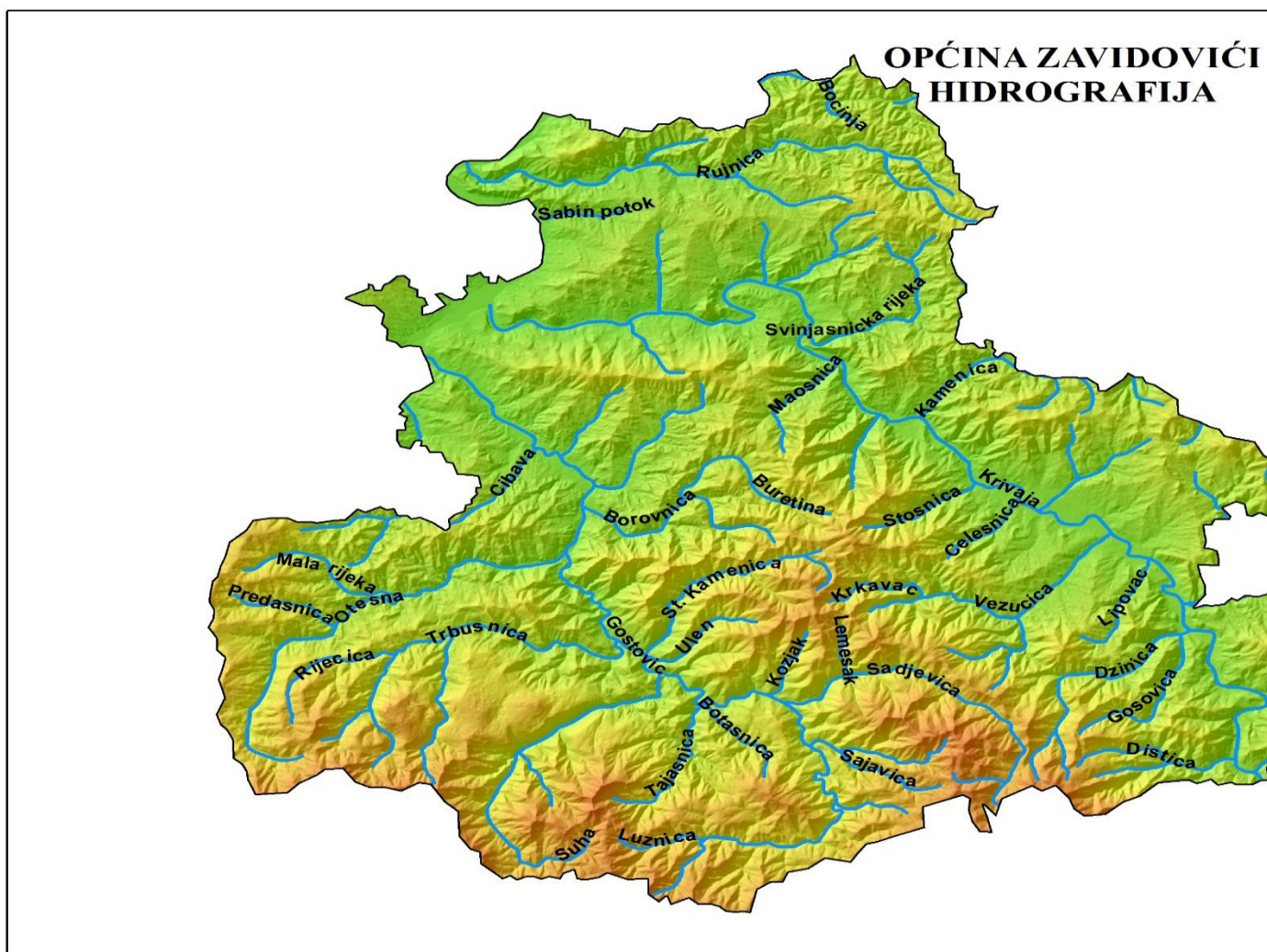
Reljef općine ima karakteristike prelaza iz nizijskog u planinsko područje, sa dobrim rasporedom prirodnih bogatstava; šume, rijeke, obradiva poljoprivredna zemljišta, mineralna bogatstva, raznovrstan biljni i životinjski svijet. Analiza prirodno-geografskih elemenata na teritoriji općine Zavidovići pokazuje da svi njeni komponentni elementi pružaju solidne pogodnosti za poljoprivrednu djelatnost. U analizi komponentnih elemenata uključeni su: reljef, klima, voda, zemljište i vegetacija. Reljef teritorije općine Zavidovići predstavljen je u jednom dijelu niskim pobrđem, brežuljcima, riječnim dolinama i terasama, a najveći dio zahvataju brežuljkasti i visoki predjeli. Morfometrijska reljefna raščlanjenost je izrazita i pokazuje prosječni hipsometrijski raspon od 300 m u dolini rijeke Bosne do 1.280 m n.v. na području Djedova brda i Tajana 1.297 m n.v.

Reljefne padine su uglavnom orijentisane skoro prema svim stranama i ekspozicijama. Preko jedne polovine općinskog teritorija je u nagibu koji se kreće od 12° do 70°. Općina Zavidovići je bogata značajnim vodnim potencijalom. Najveća rijeka koja protiče općinom je rijeka Bosna (16 km), zatim Krivaja (38 km) i Gostović (16,5 km) i pripadaju slivu rijeke Save.

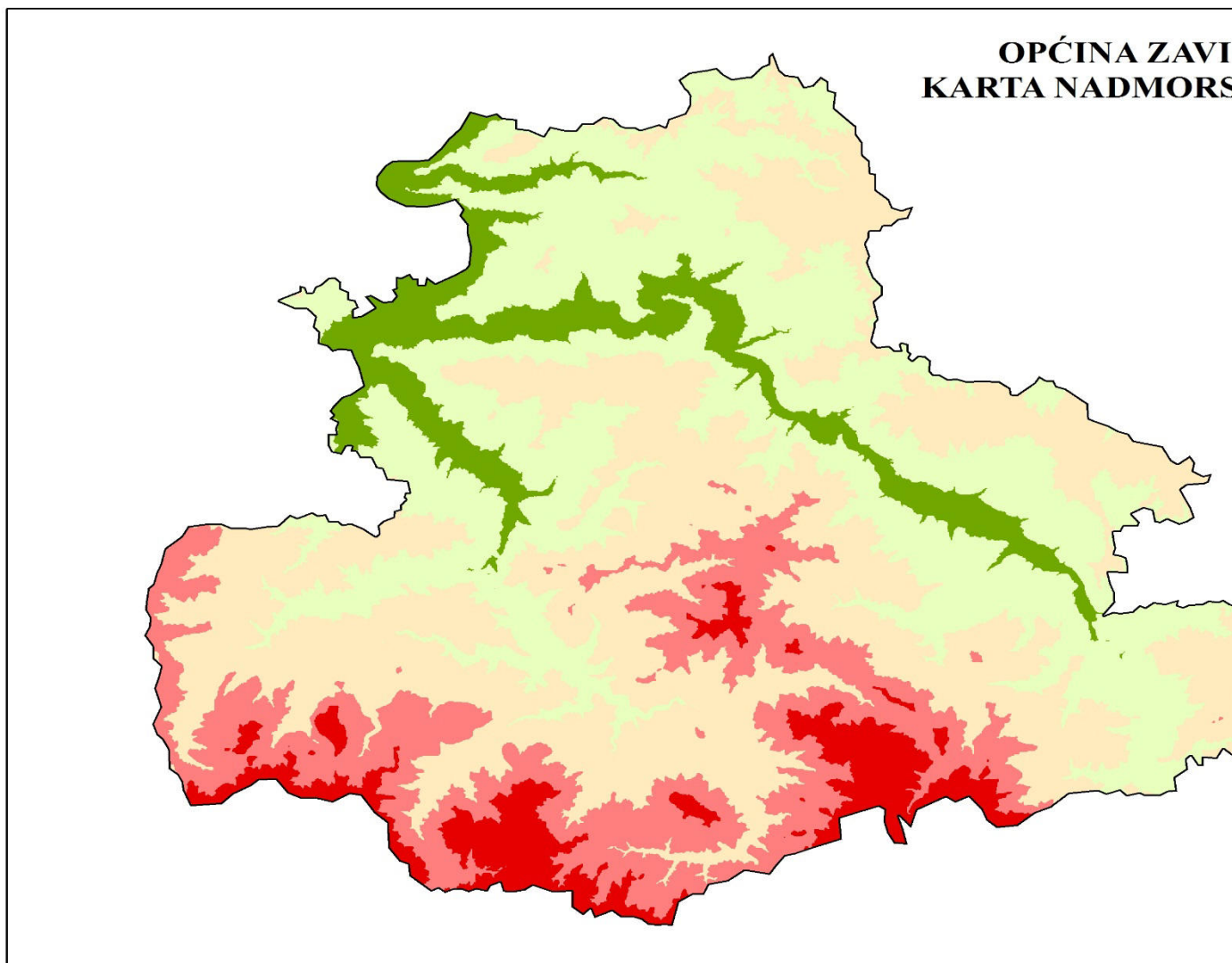
Slika br.1. Općina Zavidovići – Naseljena mjesta

Slika br.2. Karta hidrografije općine Zavidovići
-558-

Slika br.3. Karta nadmorskih visina općine Zavidovići

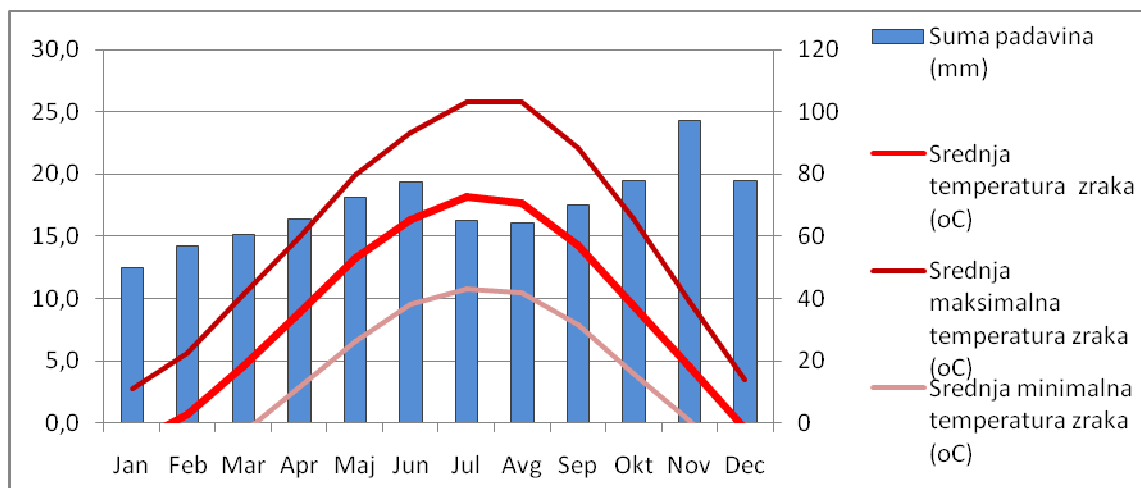
3.3. Klimatske karakteristike

Na području općine Zavidovići dominira umjereno topli i vlažni klimat sa preovlađujućim kontinentalnim uticajima. Godišnja prosječna izoterma iznosi 10,4°C. Najtopliji mjesec je juli sa dugogodišnjim prosjekom od 20,2°C, dok je najhladniji mjesec januar u kojem se mjere negativne temperature i iznose oko -0,5°C. Općina Zavidovići ima dosta topla ljeta i umjereno hladne zime. Prosječni datum početka vegetacionog perioda sa temperaturama višim od 10°C je 15. april (10,7°C prosjek), a njegov završetak je 21. novembar sa prosjekom od 5,5 °C. Vegetacioni period koji se odnosi na poljoprivredne kulture započinje 1. aprila, a završava se 21. septembra.

Tabela 1. Prosječne vrijednosti osnovnih klimatski parametara za područje Zavidovića

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XI I	Σ
	Period vegetacije												
Srednja mj. temp. (°C)	-0,5	2,0	6,2	10,7	15,3	18,5	20,2	19,8	15,7	11,1	5,5	0,7	10,4
Padavine	53	48	64	73	74	85	70	65	73	68	70	70	804
VI, zraka(%)	81	78	78	74	77	72	72	75	77	80	87	86	84,8
Oblačnost	8,6	7,3	7,9	7,9	8,5	6,8	6,5	6,9	6,4	7,6	6,8	9,3	7,54
Magla - dani	13	16	16	9	20	6	18	26	26	12	16	20	16,5

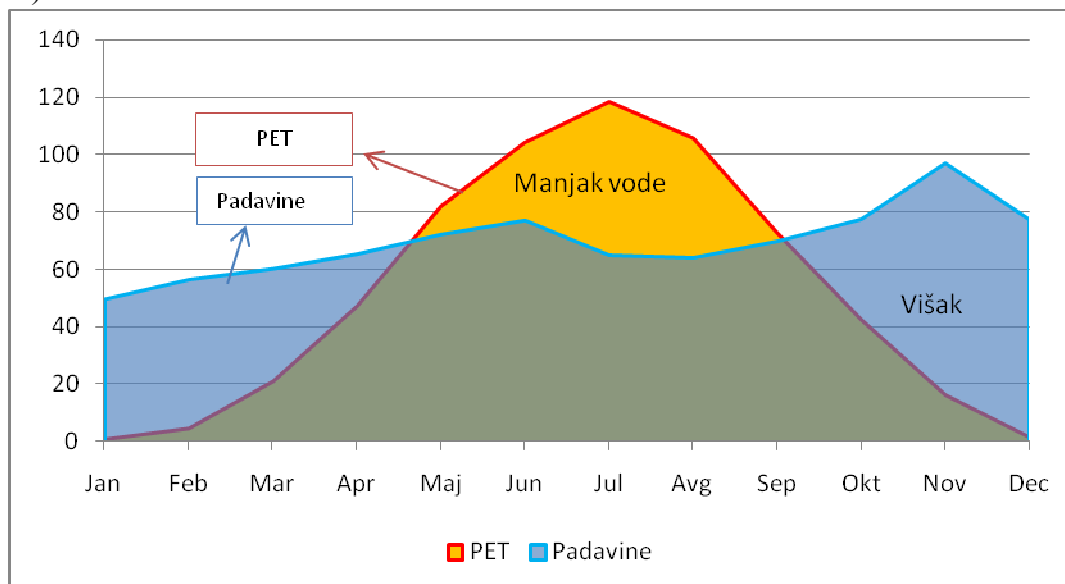
U toku toplijeg perioda godine, na prostoru općine Zavidovići, prosječno se ostvaruje 80 ljetnih dana tj. onih dana u kojim se ostvaruje kontinuirana temperatura viša ili jednaka od 18°C.

Grafikon 1. Srednje godišnje temperature i sume padavina za Zavidoviće

Raspored padavina je neujednačen. Najviše je padavina tokom proljetnog i početkom ljetnog perioda. Međutim, u ljetnom periodu kada su one najpotrebnije izražen je manjak padavina. Tokom hladnijeg perioda godine prisutne su snježne padavine, čiji je prosječni datum prvog snijega 15. decembar, a datum posljednjeg snijega 1. aprila (svakako za izuzetcima). Snježne padavine, posebno tokom posljednjih decenija kratko se zadržavaju i

snježna zima skraćena je na oko 20-ak dana. Na osnovu analize vodnog bilansa po Thornthwait-u za područje općine Zavidovići, a pri rezervi lahko pristupačne vode od 100 mm, utvrđeni su prosječni godišnji manjkovi u vremenu vegetacije od 55 mm. Manjak vode je u periodu vegetacije od maja do septembra. Prosječan godišnji višak padavina je najveći u novembru i decembru. Ipak najviše padavina u ovom razmatranom periodu bilo je u junu (85 mm/m²).

Grafikon 2. Srednji vodni bilans za područje Zavidovića – Pri RLPV 100 mm

3.4. Pedogenetske karakteristike - zemljište

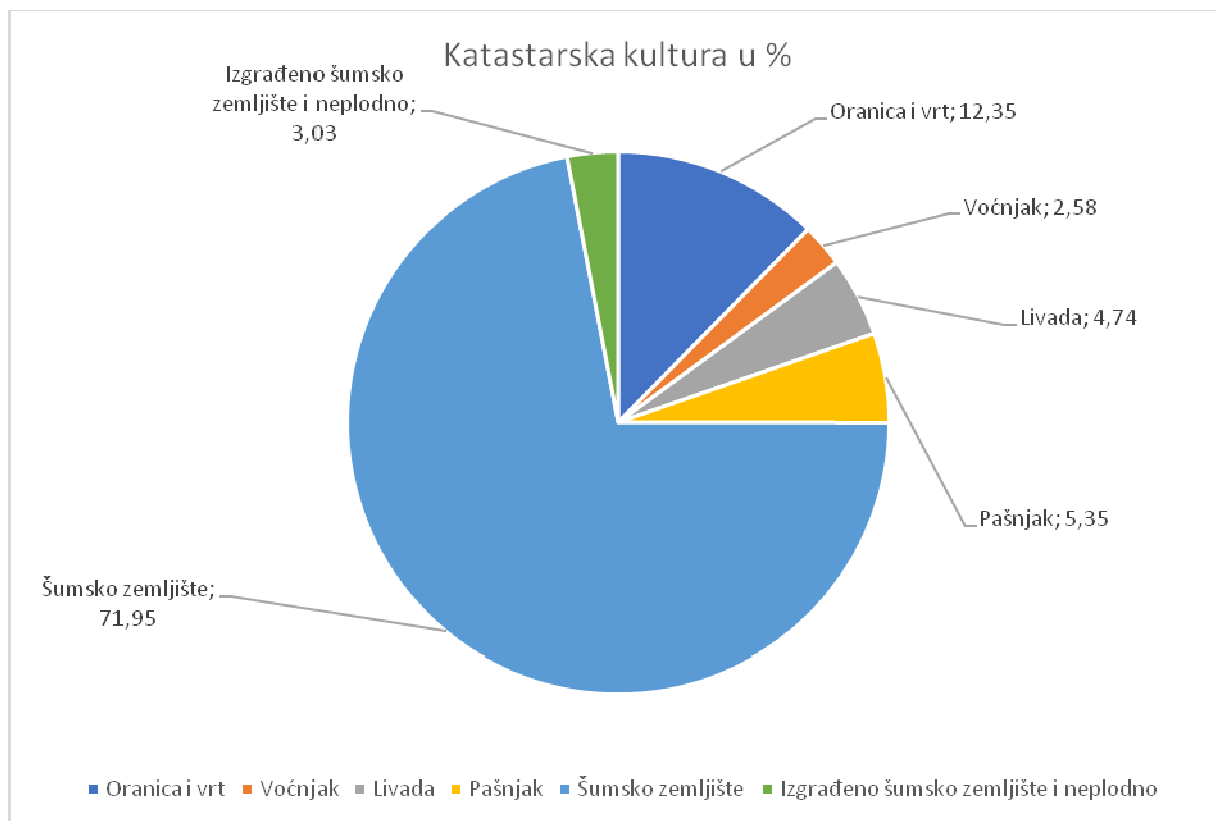
Zemljište/tlo je ograničeni prirodni resurs i njegova primarna funkcija je proizvodnja hrane i sirovina. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u općini Zavidovići 69 stanovnika dolazi na 1 km². Po stanovniku je 0,4 ha ukupnog, odnosno 0,32 ha obradivog zemljišta. Uzimajući u obzir svjetske standarde za količinu poljoprivrednog i obradivog zemljišta (0,17 i 0,40), općina Zavidovići je po pitanju obradivog zemljišta iznad ovog praga za 0,15 ha po stanovniku, dok je po pitanju poljoprivrednog zemljišta na pragu standarda.

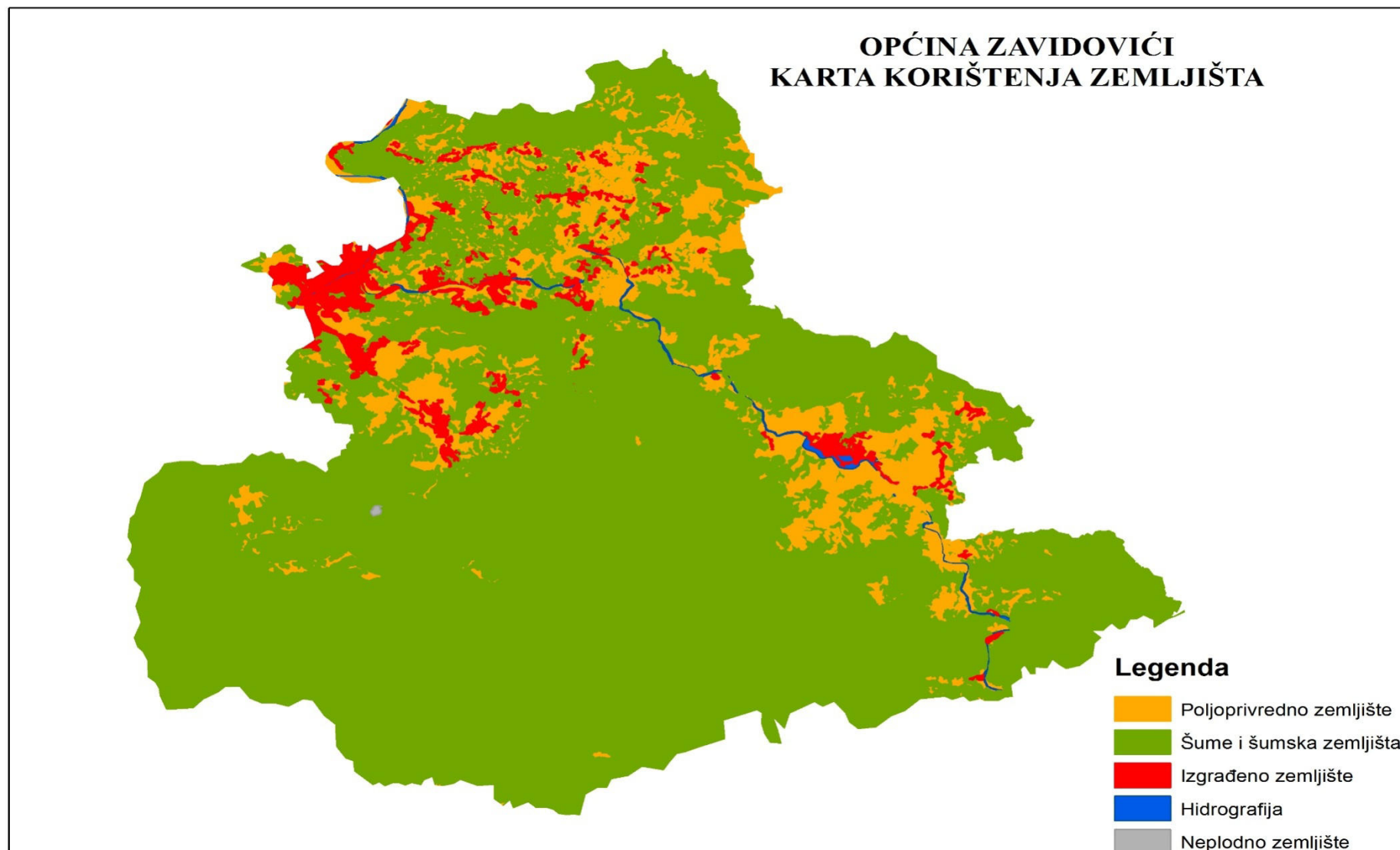
Tab. br. 2. Površine različitih kategorija zemljišta općine Zavidovići

Katastarska kultura	Površina/ha	Učešće u %
Oranica i vrt	6.856	12,6
Voćnjak	1.431	2,6
Livada	2.633	4,7
Pašnjak	2.974	5,3
Ukupno poljoprivredno-obradivo	13.894	25,01
Šumsko zemljište	39.966	71,94
Izgrađeno zemljište i neplodno	1.695	3,05
UKUPNO ZEMLJIŠTE	55.555	100%

Veći dio poljoprivrednih površina odnosi se na oranice i vrtove (6.856 ha), zatim pašnjake (2.974 ha), livade (2.633 ha), voćnjake (1.074 ha), šumsko zemljište (39.966) i izgrađeno i neplodno zemljište (1.695 ha).

-562-

Slika br.4. Općina Zavidovići – Karta korištenja zemljišta

Općina Zavidovići, Ul. Safvet bega Bašagića bb. 72220 Zavidovići

tel: 032-878-314 centrala, fax: 032-868-230, www.zavidovici.ba, opcinazavidovici2@bih.net.ba, opzdici@bih.net.ba

3.4.1. Kategorije korištenja poljoprivrednog zemljišta

Zemljišta prikladna za korištenje

I (prva) kategorija poljoprivrednih površina

Na području općine Zavidovići nije zastupljena I kategorija zemljišta.

II kategorija poljoprivrednih površina

Površine II kategorije poljoprivrednog zemljišta zauzimaju 287,98 ha ili 0,52% ukupne površine. Površine II bonitetne kategorije prisutne su dolinom rijeke Bosne u okolini mjesta **Potkleče**, zatim uski pojas uz rijeku Bosnu u mjestu **Dolina**, kao i od mjesta **Alići** do mjesta **Dolac**. Na rijeci Krivaji lokaliteti **Kulište i Memići** su također zastupljeni sa ovom bonitetnom kategorijom. Prema pedološkoj karti M 1:25.000 tu su rasprostranjena aluvijalna zemljišta na šljuncima i pijescima, distrična i eutrična tla.

Tla u kategoriji II imaju manja ograničenja koja reduciraju izbor usjeva i zahtijevaju osrednje mjere za njihovu zaštitu. Ova tla zahtijevaju brižniju obradu, uključujući konzervaciju, sprečavanje pogoršanja, te poboljšanje odnosa zraka i vode. Ograničenja su mala i u praksi se lahko otklanjaju. Ograničenje zemljišta u kategoriji II može uključiti jedno ili više ograničenja: slab nagib (do 50), malu podložnost eroziji vjetra ili vode ili nepovoljan učinak od erozije, manje od idealne dubine tla (90-120 cm). U dubljim slojevima može imati manju nepovoljnu strukturu zbog pretjerane vlage. Ova tla mogu sadržavati manje od 10% skeleta, i zahtijevati specijalne metode za kultivisanje usjeva, naprimjer: plodored koji uključuje trave i leguminoze, zelenu gnojidbu, malčovanje, gnojidbu mineralnim i organskim đubrivom i eventualno kalcizaciju.

III kategorija poljoprivrednih površina

Površine III bonitetne kategorije poljoprivrednog zemljišta zauzimaju 186,99 ha ili 0,34% ukupne površine. Površine III bonitetne kategorije prisutne su dolinom rijeke **Krivaje** s desne i lijeve strane u mjestima **Memići, Hajderovići, Mustajbašići**, zatim lokaliteti između mjesta **Džebe i Majdan; Džebe i Hadrovac**. Prema pedološkoj karti M 1:25.000 tu su rasprostranjena aluvijalno karbonatna tla. Zemljišta ove kategorije imaju nedostatke koji ograničavaju ili zahtijevaju određene mjere zaštite. Imaju veće nedostatke nego zemljišta u kategoriji II. Kada se upotrebljavaju za kultivisanje usjeva, mjere njege i zaštite su složenije za primjenu i održavanje. Zemljišta mogu biti iskorištena za gajenje ratarskih i povrtlarskih usjeva kao i za druge kulture (voćnjaci, livade). Nedostaci mogu biti posljedice jednog ili više sljedećih faktora: osrednja dubina tla (60-90), stepen nagiba (do 80), osrednja erozija vodom ili vjetrom, povremeno plavljenje, slaba propusnost. Zemljišta ove kategorije pretežno zahtijevaju sistem ratarenja koji održava ili poboljšava strukturu i plodnost tla. Za poboljšanje strukture i propusnosti, potrebno je dodavanje krečnjaka i organske materije, kako bi se mogla obaviti kvalitetna obrada. Neka zemljišta III bonitetne kategorije imaju jedan ili više zahtijeva za veću upotrebu, a iskoristivost im je nešto manja od onih u kategoriji II.

IV kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta kategorije IV imaju izražene nedostatke koji ograničavaju izbor kultura, zahtijevaju vrlo brižljivo korištenje. Ograničenja u upotrebi zemljišta kategorije IV su veća od onih u kategoriji III i kod samog izbora kultura. Obrada ove kategorije zemljišta je teža i za primjenu i za održavanje u odnosu na III kategoriju. Zemljišta kategorije IV upotrebljavaju se najčešće kao voćnjaci i livade, a nešto manje kao oranice. Kultivisanje usjeva je ograničeno djelovanjem više stalnih nedostataka kao što su: nagib terena, dubina tla (40-60 cm), osjetljivost na eroziju vodom ili vjetrom, slaba propusnost, prekomjerno vlaženje (gornjom i donjom vodom), često plavljenje i sl. Neka, slabo drenirana tla, u humidnim predjelima planinskog rejona, gotovo ravna, smještena u kategoriji IV, nisu podložna eroziji, ali su slabo prikladna za obradu, zbog vremena koje je potrebno da se tlo osuši (proljeće i jesen).

Ova kategorija široko je zastupljena gotovo na cijelom području općine Zavidovići i obuhvata 1.850,58 ha odnosno 3,33 %. Predstavljena je sa dvije podkategorije: IVa bonitetna kategorija zastupljena je na ravnim terenima na kojim su potrebne hidromelioracije i IVb bonitetna kategorija na terenima sa većim nagibom.

U IVa bonitetnu kategoriju, koja obuhvata 91,02 ha ili 0,16 % područja općine, svrstana su hidromorfna tla, odnosno tla koja su izložena prekomjernom vlaženju kao što su močvarna i pseudoglejna tla, te aluvijalna tla u dolinama manjih vodotoka. Zbog neregulisanog vodno-zračnog režima, najveće površine nalaze se pod livadskom vegetacijom, a samo manje površine pod oraničnim kulturama. Ova bonitetna kategorija zastupljena je na lijevoj i desnoj strani obale rijeke **Krivaje** od lokaliteta **Savića** do lokaliteta **Prnjak**.

U IVb bonitetnu kategoriju, koja obuhvata 1.759,56 ha ili 3,17% područja općine, svrstana su sva distrična i eutrična, srednje duboka i duboka tla na silikatnim i karbonatnim supstratima. Sva tla svrstana u IVb kategoriju bonitetno su dosta dobro ocijenjena i uglavnom predstavljaju oranične površine koje se smjenjuju sa površinama pod voćnjacima i travnjacima. Ova bonitetna kategorija u općini Zavidovići je najviše zastupljena na lokalitetima: **Žišci, Hrkići, Idrizovina, Kovači, Dedići, Hadrovići, Stavci, Sabitovo brdo, Krčevine i Rapište**.

Zemljišta ograničena za korištenje

V kategorija poljoprivrednih površina

Zemljište V kategorije zauzima 3.436,49 ha ili 6,19 % ukupne površine. Na području općine Zavidovići zemljište V bonitetne kategorije je prisutno na jugozapadnom dijelu općine na lokalitetu **Stojanovića**, a na južnom dijelu općine na lokalitetu **Gostović - Luke**. Na ostalim dijelovima općine zastupljenost V bonitetne kategorije je ravnomjerna. Zemljišta su podložna eroziji, ali znatan dio površina se obrađuje i iskorištava. Tla su lakšeg mehaničkog sastava, skeletoidna. Kako bi bila produktivnija za poljoprivrednu proizvodnju, neophodno je izvršiti agromeliorativne mjere.

Iako površine V kategorije upotrebne vrijednosti zemljišta spadaju u zemljišta ograničena za upotrebu odnosno općenito su neprikladna za kultiviranje, u nedostatku bonitetno vrijednijih površina u znatnoj mjeri se koriste kao oranične površine. Upravo zbog toga posebna pažnja bi se trebala posvetiti ovim tlima kao što su poseban tretman u aktiviranju njihovih potencijalnih proizvodnih sposobnosti, zaštita od erozije i općenito mjere konzervacije tla. U okviru V kategorije pojavljuju se uglavnom različiti tipovi distričnih tala obrazovanih na silikatnim supstratima, sa vrlo niskim stepenom zasićenosti bazama. Jedna od

karakteristika ovih tala je kisela reakcija i mali adsorpcijski kapacitet. Na manje inkliniranim terenima agromeliorativnim mjerama, koje bi se sastojale prvenstveno u obogaćivanju zemljišta humusom, i izborom odgovarajućih mineralnih đubriva, s obzirom na kiselost tla, te većom zastupljenosti višegodišnjih kultura u plodoredu, čime bi se uticalo na ublažavanje površinske erozije, znatne površine zemljišta V kategorije prevele bi se u kategoriju produktivnijih zemljišta.

VI Kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VI kategorije zauzimaju površinu od 2.849,71ha ili 5,13 % ukupne površine. Ovu kategoriju čine plitka tla i nalaze se na jako strmim padinama. Pretežno su skeletoidna i skeletna. Koriste se kao prirodne livade. Zastupljenost ove bonitetne kategorije na općini Zavidovići je ravnomjerna ali samo u istočnom dijelu općine i od centralnog dijela općine ka sjeveru. Svaka obrada ovog zemljišta ima za posljedicu veliko snošenje zemljišta ili eroziju. Opšte karakteristike ovih površina nas upućuju na to da su ova zemljišta sa velikim ograničenjima i da su općenito neprikladna za intenzivnije kultivisanje. Zemljišta VI kategorije imaju izrazite nedostatke koji se ne mogu lahko otkloniti, a to su plitak aktivni sloj, veliki nagib terena, skeletnost, vrlo izražena erozija i otežana obrada zemljišta. Opća karakteristika tipova tla u okviru ove kategorije je niska proizvodna sposobnost, tako da se pretežno koriste kao livade i pašnjaci. Iako se u okviru šeste kategorije pojavljuju uglavnom distrični kambisoli, a manjim dijelom rankeri na silikatnim supstratima postoje znatne razlike u dubini aktivnog sloja, mehaničkom sastavu, skletnosti, sadržaju humusa, a opšta im je karakteristika niska proizvodna sposobnost. Mjere koje bi se odnosile na popravak zemljišta u okviru ove kategorije su uglavnom identične mjerama koje važe i za zemljišta V kategorije jer se radi o zemljištima iste tipske pripadnosti, istih morfoloških karakteristika, fizičkih i hemijskih osobina. Konzervacija zemljišta uz agromelioracije bila bi jedna od obaveznih mjera u cilju čuvanja ovih prostora od pojačanog djelovanja erozije. Centralni dio općine zastupljenost ovom bonitetnom kategorijom je okolina **Šadića**, dok je sjeverni dio općine okolina **Karačića**.

VII Kategorija poljoprivrednih površina

Zemljišta VII kategorije zauzimaju površinu od 493,30 ha ili 0,89 % ukupne površine općine. To su vrlo plitka tla, sa većim nagibima. Ova tla bi trebalo pošumiti jer su i pašnjaci na njima loši. Ova bonitetna kategorija nalazi se na zapadnom dijelu općine na površinama sela **Stojanovići, Priluk i Veselinovići**. Na istoku općine zastupljenost VII bonitetnom kategorijom su lokacije sela: **Džine, Jelići, Cijetovine i Šiktar**. Ova kategorija obuhvata uglavnom šumska zemljišta bonitetno najslabija sa vrlo velikim ograničenjima za širu poljoprivrednu proizvodnju. Ono što ih ograničava u njihovom korištenju su velika inklinacija terena, mala dubina aktivnog sloja soluma, skeletnost i kamenitost, konfiguracija terena i nepovoljni klimatski uslovi za poljoprivrednu proizvodnju. Danas su to isključivo površine pod prirodnom livadskom vegetacijom, gdje se znatan dio tih površina treba pošumiti i prepustiti šumskom korištenju. Sa aspekta poljoprivrednog korištenja površine sedme kategorije nemaju nekog značaja obzirom na to da su to danas slabo korištene površine budući da je stočarska grana poljoprivredne proizvodnje nedovoljno razvijena na području općine Zavidovići.

3.4.2. Kategorije korištenja šumskog zemljišta

Iako je kategorizacija prostora općine Zavidovići poljoprivrednog i šumskog zemljišta izvršena po jedinstvenoj metodologiji, u ovom dokumentu (Strategiji), a i na karti, posebno su prikazane kategorije šumskih zemljišta (Prilog BH šume i Federalni zavod za agropedologiju). Šumske kategorije nose pored oznake kategorije u indeksu simbole ograničavajućih faktora kao što su: (n) nagib; (e) erozija; (d) dreniranost; (k) kamenitost; (r) opasnost od klizišta i (s) skeletnost. Šumska zemljišta na području općine Zavidovići razvrstana su u kategorije; od IV do VII kategorije.

IV Kategorija šumskih površina

Na prostoru općine ova kategorija prekriva površinu od 173,22 ha ili 0,31 % ukupnog prostora, a čini je IVd sa 173,22 ha. Uslovljena je više orografsko-edafskim faktorima, jer se nalazi u podnožju padina i na dubljim zemljištima. Elementarni areali ove kategorije zauzimaju male prostore. Ova kategorija se nalazi na najnižim nadmorskim visinama. Zastupljena je u okolini **Činovića, Podubravlja, Hasanovića, Mustajbašića, Pašin Konak i Đurića gaj**. Pedosistematski je dosta heterogena. Zastupljena je na zemljištima tipa aluvijalno beskarbonatno, pseudoglej i eutrični i distrični duboki kambisoli. Ograničavajući faktori su nagib, dreniranost, erozija, opasnost od klizišta, te najčešće kombinovano dejstvo nagiba i erozije.

V Kategorija šumskih površina

Ova kategorija zauzima ukupnu površinu od 4.938,05 ha ili 8,89 % od ukupne površine općine i to: Vn 1.056,40 ha i Vne 3.881,65 ha. Elementarni areali V kategorije su veći u odnosu na prethodne i nalaze se na višoj nadmorskoj visini. Zastupljenost ove kategorije na jugu općine je na područjima mjesta: **Bučje, Sprečka kosa, Paline i Lokva**. Istočni dio općine je zastupljen sa predmetnom kategorijom na lokalitetima **Mrki Trn i Kinjovica**. Centralni dio općine je zastupljen sa ovom bonitetnom kategorijom na lokalitetima **Buretina, Debelo brdo i Marnjača**. Zapadni dio općine je zastupljen sa predmetnom kategorijom na lokalitetu **Donje Lovnice i Stankovića**. Sjeverni dio općine je ravnomjerno raspoređen sa ovom bonitetnom kategorijom. Nalaze se na dosta raznolikom sastavu tipova zemljišta bilo homogenih, ili još češće u zemljišnim kombinacijama; rendzina i eutrični kambisol, rendzina i kalkokambisol, eutrični i distrični kambisol, eutrični kambisol i luvisol, distrični kambisol i luvisol.

Ograničavajući faktori su izraženi pojedinačno ili u kombinovanom dejstvu nagib i erozija, nagib i dubina. Ovi faktori umanjuju produktivnost drveta i ograničavaju način gazdovanja šumama, odnosno smanjuju intenzitet sječe. U nižim položajima i toplim ekspozicijama zastupljene su šume hrasta kitnjaka i običnog graba, a na ostalim prostorima vertikalnog profila šume bukve i mješovite šume jele i smrče.

VI Kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zauzimaju 12.729,5 ha ili 22,92 % od ukupne površine općine i to: VIn 3.757,62 ha; VIne 6.673,60 ha; VInes 1.874,03ha; VIns 184,11ha; VIES 240,14 ha. Predmetne šumske kategorije su zastupljene na svim dijelovima općine ravnomjerno. Karakteriše je raznolik sastav tipova zemljišta; homogenih i heterogenih zemljišnih areala. Zastupljena je na slijedećim tipovima zemljišta: rendzine, rankeri te distrični, eutrični i

kalkokambisol plitki. Broj ograničavajućih faktora je povećan u odnosu na prethodne kategorije, a najčešće je u kombinovanom dejstvu sa nagibom, erozijom, klizištem i dubinom (odnosno plitkoćom), a mjestimično je izražena i kamenitost. U višim položajima ograničavajući faktor je skraćenje perioda vegetacije i osjetno smanjene produkcije biomase. Svi ovi faktori stavljaju šumskom gazdovanju ograničenja uglavnom na smanjivanju intenziteta sječa i opreznosti kod golih siječa, izbora vrsta drveća i bržeg pošumljavanja ogoljelih površina. Recentne vegetacije zastupljene su na južnim padinama termofilne šume medunca i šume crnog graba. Od potencijalne vegetacije bolje iskorištavanje bile bi borove šume. Najveće prostore prekrivaju čiste šume bukve i mješovite šume, jele i smrče. Prostorno ograničene najviše položaje zauzimaju subalpske šume bukve, bukve sa jelom i smrčom i šume smrče.

VII kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvata površinu od 26.416,3 ha ili 47,56 % od ukupnih površina i to: VIIIn 5.410,02 ha; VIIIne 7.594,10 ha; VIIInes 9.474,03 ha; VIIIns 105,24 ha; VIIInsk 202,43 ha i VIIes 3.630,48 ha. Zastupljena je na plitkim tlima na jedrim krečnjacima (uglavnom Kalkomelosoli i plitki Kalkokambisoli); zatim Rankeri sa plitkim Smeđim tlima na riolitima, filitima, škriljcima i pješčarima. Ograničavajući faktori, koji su ova zemljišta svrstali u VII kategoriju su velika plitkoća soluma, izrazita stjenovitost i kamenitost terena, te veliki nagib terena. Produktivnost na ovoj kategoriji je ograničena (uglavnom degradirane šume). Ako se ukaže potreba za korištenjem krečnjačkog materijala može se preporučiti da se eksploatacija vrši na površinama ove kategorije. VII kategorija je najzastupljenija i proteže se dužinom cijele općine Zavidovići raspoređena je ravnomjerno po svim njenim djelovima.

3.4.3. Neplodna zemljišta

VIII kategorija površina

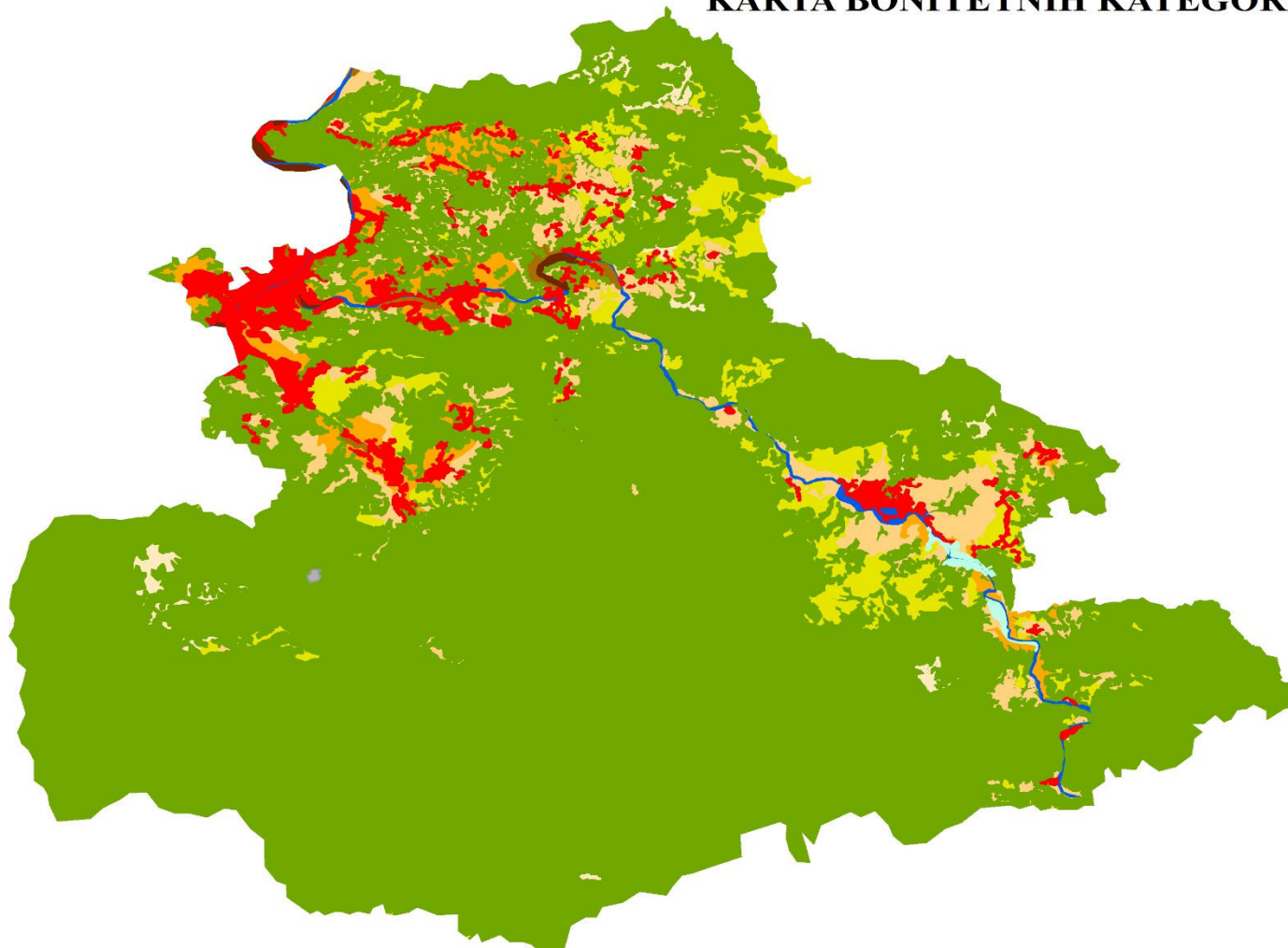
U ovu kategoriju je izdvojeno 332,08 ha ili 0,60 % od ukupnog zemljišta općine. Površine ove kategorije su u takvom stanju da se ne mogu koristiti za bioproduktivnost, ali se mogu koristiti za izgradnju objekata infrastrukture i dr. To su područja kamenoloma, suhih riječnih korita ili područja gdje matična stijena izbija na površinu. U zapadnom dijelu općine je zastupljen kamenolom **Sokolica** u površini od 9,60 ha što čini 0,02% od ukupne površine općine. Vodene površine su zastupljen na 322,48 ha ili 0,58 % ukupnog zemljišta.

3.4.3. Izgrađena zemljišta

U izgrađeno zemljište svrstavaju se urbani prostori (stambeni i industrijski objekti) saobraćajnice i druge površine isključene iz bioproduktivnosti. Zahvata površinu od 1.353 ha ili 2,45 % ukupne površine općine, što sa neplodnim zemljištem zauzima površinu od 332 ha iznosi 1.625 ha, odnosno 3,05%. Izgradnjom su zahvaćene puno više poljoprivredne kategorije zemljišta, a znatno manje šumske. Najviše su zahvaćene najkvalitetnije kategorije zemljišta.

**OPĆINA ZAVIDOVIĆI
KARTA BONITETNIH KATEGORIJA ZEMLJIŠTA**

Legenda

- II bonitetna kategorija
- III bonitetna kategorija
- IVa bonitetna kategorija
- IVb bonitetna kategorija
- V bonitetna kategorija
- VI bonitetna kategorija
- VII bonitetna kategorija
- Šume i šumska zemljišta
- Izgrađeno zemljište
- Hidrografija
- Kopovi

Slika br.5. Karta bonitetnih kategorija zemljišta Zavidovići

3.4.4. Agro zone***Zone proizvodne sposobnosti i načini korištenja zemljišta***

Ako se pod zoniranjem podrazumijeva grupisanje bonitetnih kategorija zemljišta u jedinstvene cjeline koje se međusobno razlikuju prema proizvodnoj sposobnosti zemljišta, uslovima proizvodnje i načinu korištenja, onda se, na osnovu izvršenih opservacija, područje općine Zavidovići može podijeliti na 5 zona:

I (prva) zona – agrozona I

Sa aspekta zemljišnih potencijala ovo je najvrednije područje općine. Zahvata površinu od 2.325,55ha ili 4,19% ukupne površine općine. Predstavljena je II i III kategorijom, IVa i IVb bonitetnom podkategorijom. Ovo je područje u kojem je moguća intenzivna poljoprivredna proizvodnja sa mogućnostima uređenja i douređenja zemljišta uključujući agro i hidromelioracione mjere (odvodnjavanje – navodnjavanje) u cilju uvećanja prinosa u odnosu na sadašnje stanje.

II (druga) zona – agrozona II

Zahvata površinu od 6.286,20ha ili 11,32 % ukupne površine općine. U ovu zonu grupisana su zemljišta osrednjih potencijala koje posjeduju ograničenja i uglavnom su manje prikladna za kultivisanje, tako da se mogu koristiti manje kao oranična tla, a pretežno se koriste kao livade i voćnjaci. U okviru ove zone svrstana su zemljišta V i VI bonitetne kategorije. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivrede, odnosno zona suhog ratarenja i voćarstva. Tla ove zone su općenito pod uticajem erozionih procesa. Nerijetko se mogu javljati i klizišta (naročito na glincima i pješčarima). Glavni ograničavajući faktori njihovog intenzivnog korištenja u ratarskoj proizvodnji su mala dubina soluma, jak nagib terena pa prema tome i otežano korištenje mehanizacije.

III (treća) zona – agrozona III

Zahvata površinu od 493,30 ha ili 0,89 % ukupne površine općine. U ovu zonu su grupisana zemljišta slabih potencijala, a to su zemljišta VII bonitetne kategorije. Ova zona ima izrazita ograničenja za korištenje u poljoprivredi. To su u prvom redu zemljišta planinskih područja, velike inkliniranosti terena, male dubine soluma, viših nadmorskih visina i u skladu s tim nepovoljnih klimatskih prilika.

Zemljišta ove zone uglavnom su pod pašnjacima i livadama iz čega proizilazi da se ova zona koristi uglavnom u okviru ekstenzivne stočarske proizvodnje.

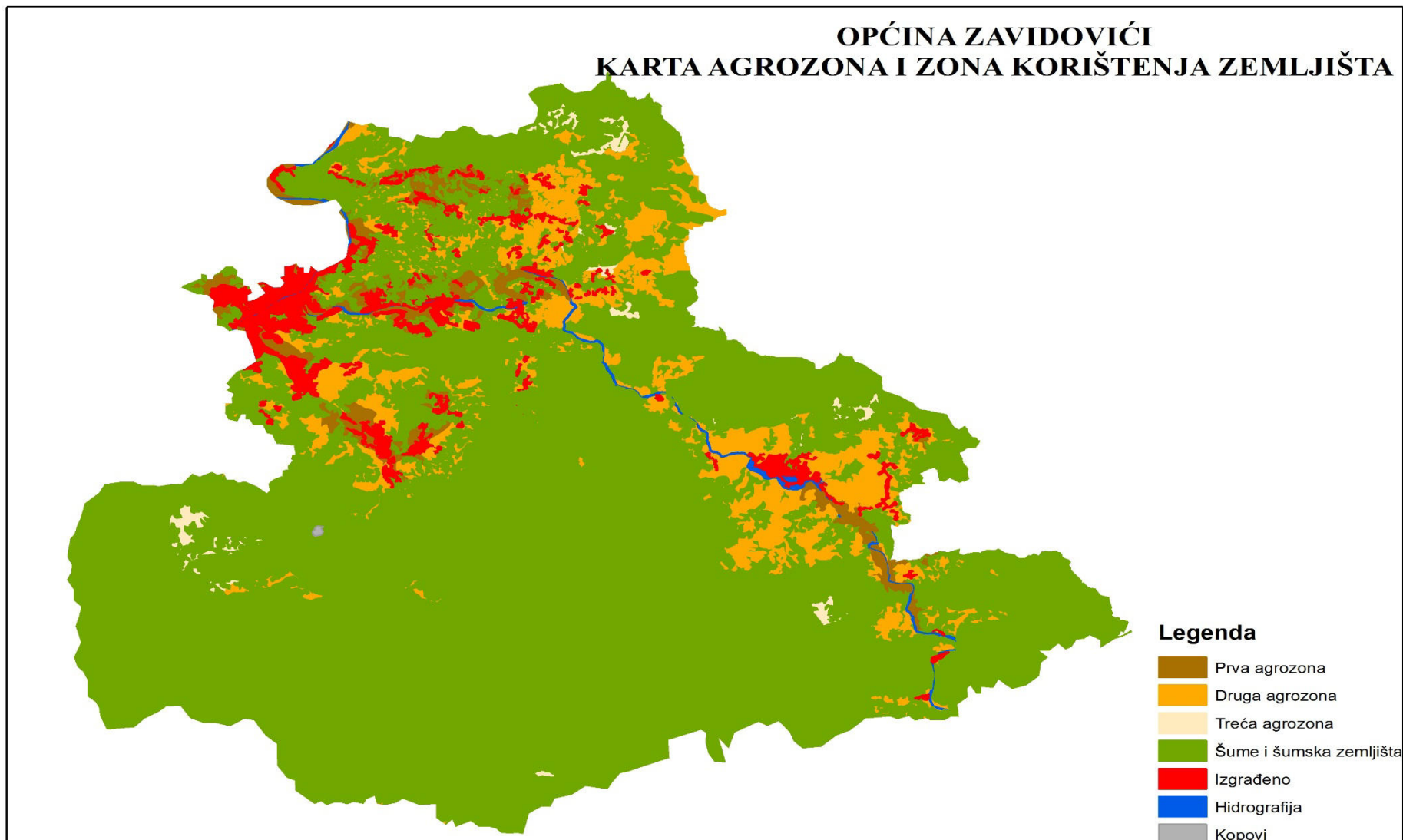
IV (četvrta) zona – agrozona IV – šumske površine

U ovu zonu spadaju svi zemljišni prostori (dakle sve kategorije šumskih površina) koje se nalaze pod šumskom vegetacijom. Ovu zonu karakterišu heterogeni zemljišni pokrivač.

Planinski dio ove zone ima razvijeniju orografiju i intenzivnije erozione procese, a time i plića tla i izražajniju stjenovitost i kamenitost terena što su ujedno i najizraženiji ograničavajući faktori produktivne sposobnosti ove zone. Produktivnost ove zone se zasniva uglavnom na mješovitim šumama smrče, bukve i jele a na toplijim ekspozicijama i hrasta kitnjaka.

V (peta) zona – agrozona V

V zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje. U okviru ove zone obuhvaćeni su svi urbani prostori i površine koje se nalaze u okviru industrijskih zona, saobraćajnica, kamenoloma, grobalja, deponija i ostale neproduktivne zemljišne površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. Ova zona zajedno sa vodenim površinama zahvata površinu od 1.685 ha ili 3,05 % ukupne površine općine.

Slika br.6. Karta bonitetnih kategorija zemljišta Zavidovići

3.4.5. Tla općine Zavidovići

Na prostoru općine Zavidovića razvila su se automorfna i hidromorfna tla. Automorfna tla zauzimaju najveći dio područja i nalaze se izvan domašaja poplavnih i podzemnih voda. Na njima se ne zadržava ni slivna voda. Perkolacija vode kroz solum je nesmetana. Tipovi tla općine Zavidović, kao što se može vidjeti iz priložene naredne tabele i karte, različiti su. Dominira Dystric Kambisol, zatim zemljišta su u tipu Euglej i Eutric Kambisol, Luvisol. Ostali tipovi tla manje su zastupljeni. Na području općine Zavidovići miješaju se glinoviti produkti raspadanja koji potiču od čistih krečnjaka i silicijskog praškastog materijala, pa su se na ovim stijenama obrazovala pretežno smeđa kisela plitka, srednje duboka tla i smeđa degradirana tla. Humofluvisoli su tla riječnih dolina, mlada tla sa razvijenim A horizontom na aluvijalnim sedimentima. U suštini na prostoru općine Zavidovići razvila su se automorfna i hidromorfna tla.

Distrični kambisol (Kiselo smeđe tlo)

Ovo tlo je nastalo na kiselim matičnim stijenama. Morfološka građa profila ovog tla je A- Bv - Cn. Karakteriše se humusnim horizontom koji je obično ohrični - Aoh ili umbrični – Aum (na višim nadmorskim položajima), ispod kojeg se nalazi kambični Bv horizont. Ova tla se karakterišu visokom kiselošću i niskim sadržajem baza. Reakcija tla iznosi 5-5,5, a zasićenost kompleksa bazama je manja od 50%, te se zbog toga nazivaju distrična. To su pretežno lahka tla i sadrže dosta skeleta (20-40% i više). Dobro su aerisana i vodopropusna. Ovo su tipična šumska tla, a koriste se i kao livade i pašnjaci, te kao oranice. Uzgoj voćarskih kultura je ograničen uslijed nepodesne planinske klime. **Povoljna su za uzgoj krompira. Osim toga, na njima dobro uspijeva raž, ječam i zob.**

Eutrični kambisol (Eutrično smeđe tlo)

Eutrična tla se formiraju na različitim stijenama, karbonatnim ili bogatim bazama, jedino se ne razvijaju na jedrim krečnjacima, a isključene su i kisele stijene. Na području općine Zavidovići, ova tla su formirana na većem broju različitih supstrata, kao što su fliš, pješčari, lapori, rožnjak, konglomerati, mehki krečnjaci i dr. Pod uticajem čovjeka, ova tla su poprimila mnoga nepovoljna svojstva. **Ova tla su podesna za sve kulture, kako ratarske i povrtlarske, tako i za voćarstvo.**

A Luvisol under forest cover in Greece (EX)

Fluvisol (Aluvijalno tlo)

Ova tla spadaju u grupu naših najplodnijih tala. Njihov značaj je i u tome što zauzimaju skoro ravne površine, gdje se mogu primjenjivati intenzivne agrotehničke mjere. Često se nalaze u blizini gradova, te se na njima uzgajaju kulture sa većim zahtjevima u odnosu na fizičko – hemijske osobine, a naročito se intenzivno koriste u povrtlarstvu. Aluvijalna tla imaju veoma različita hemijska svojstva. Aluvijalni nanosi na prostoru općine Zavidovići se karakterišu visokim sadržajem karbonata, tako da spadaju u podtip karbonatnog fluvisola.

Kalkokambisol (Smeđe tlo na krečnjacima i dolomitima)

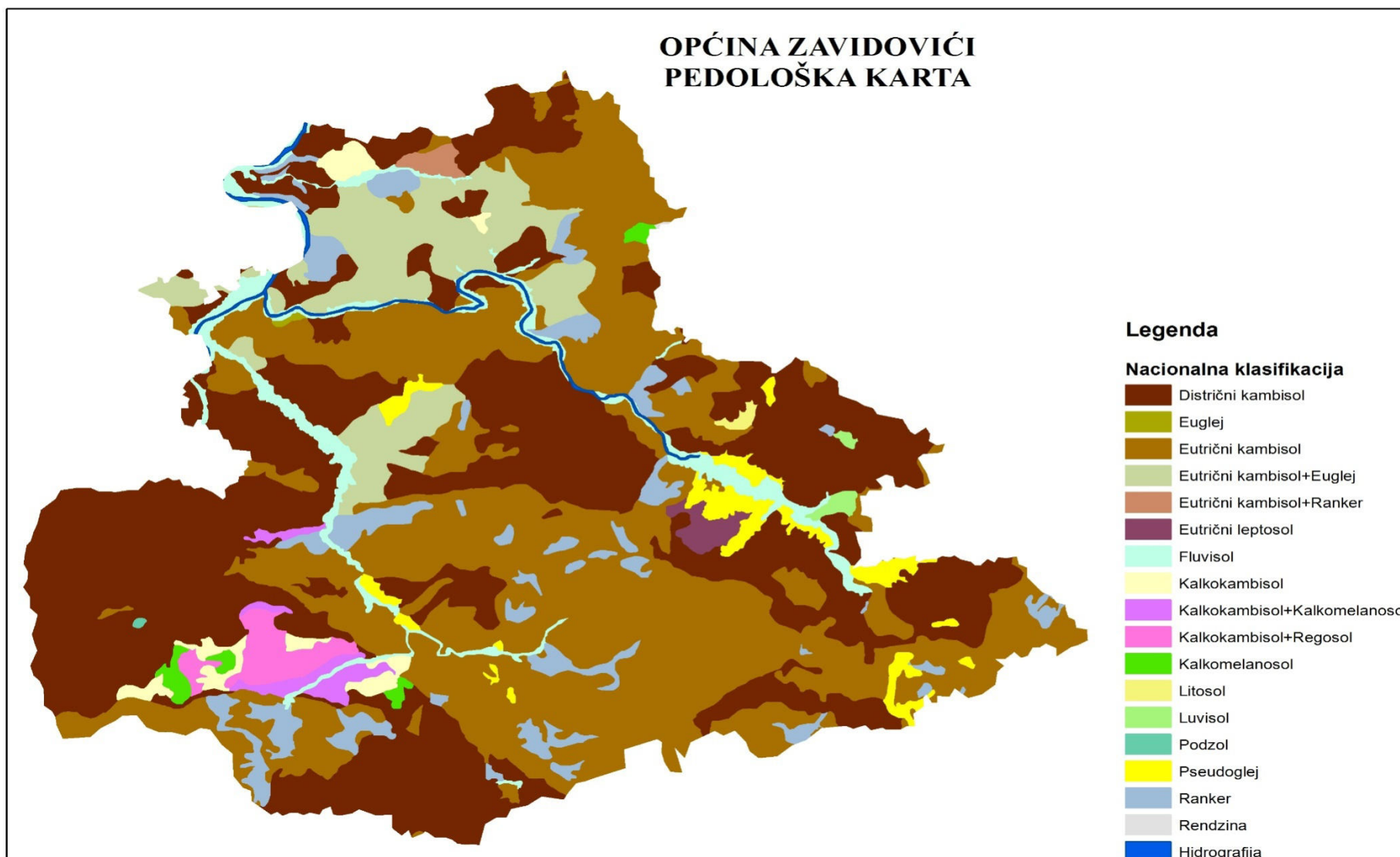
Po teksturnom sastavu površinski horizont spada uglavnom u ilovače. Dubinu najčešće uvjetuje geomorfologija terena. Budući da se krečnjaci veoma sporo hemijski troše, tla na krečnjacima se veoma sporo regeneriraju, te je utoliko veća opasnost od njihove erozije. Dosta su humozna u prvom horizontu, ali humoznost naglo opada sa dubinom tla. **Uglavnom se koriste kao livade i pašnjaci**, odnosno nalaze se pod vegetacijom koja je već prilagođena datim ekološkim uslovima.

Kalkomelanosol (Crnice na krečnjacima i dolomitima)

Kalkomelanosoli spadaju u terastična tla, u klasu humusno-akumulativa tala. Ova tla nastaju na tvrdim, kompaktnim, bankovitim krečnjacima i dolomitima velike vodopropusnosti. Crnice su poznate kao suha i topla tla. Vrlo su dobro propusna za vodu i dobro su aerisane. Slabo zadržavaju vodu, te biljke radi toga u ljetnom periodu stradaju od suše. Najčešće se nalaze **pod šumskom vegetacijom, te kao travnjaci** koji zahtijevaju đubrenje. **Rjeđe se koriste kao oranice.**

Ranker (Humusno-silikatno tlo)

Spadaju u razdjel terastičnih tala, u humusno-akumulativna tla. Rankeri se obično nalaze na većim nadmorskim visinama i vrlo često su zastupljeni zajedno sa plitkim smeđim tlima (eutričnim i distričnim). Reakcija im je uglavnom kisela do neutralna, mada može biti bazična. To su srednje humozna tla, dosta plitka i skeletoidna. Po teksturnom sastavu su pjeskovite ilovače i ilovače, sa građom profila Ah-mC ili Ah-IC, a često i Ah-AhIC-IC. Na području općine Zavidovići izdvojeni su rankeri na pijescima, flišu, peridotitima, serpentinitima na površini od 709,19 ha (2,97 %) od ukupne površine općine Zavidovići. **Pogodna su za uzgoj žitarica i krompira.**

Slika br.7. Zemljišta općine Zavidovići

4.PRIVREDNI PROMETNI I DEMOGRAFSKI ASPEKTI

4.1. Privredni aspekti

Privredna slika općine Zavidovići uglavnom je bila oslonjena na monostrukturni karakter, prevashodno procesnu drvnu industriju, koja je dugo vremena bila nosilac ekonomskog razvoja i prosperiteta. Današnja privredna slika postepeno se prilagođava promjenama i zahtjevima tržišta uz angažovanje resursa kojim raspolaže. Na teritoriji općine registrovano je ukupno 1.068 privrednih subjekata (pravnih lica i poslovnih jedinica u sastavu pravnih lica i fizičkih lica) među kojim dominiraju manji ugostiteljski objekti i trgovine na malo, a koji zapošljavaju 3.768 radnika. U vremenskom periodu od 2009. do 2015. godine uočen je porast broja pravnih lica za 17%, kao i porast broja poslovnih jedinica u sastavu pravnih lica takođe 19%, dok je zabilježen pad broja registriranih obrta za 36%. Osnovne prepreke za pokretanja vlastitog biznisa, samim tim i za zapošljavanje su: nedostatak vlastitog početnog kapitala, nepovoljni uslovi zaduživanja – visoke kamate, pravna regulativa i birokratija, neuređeno tržište i neloyalna konkurencija, destimulativna poreska politika. Na području općine egzistiraju dvije firme sa stranim kapitalom. Riječ je o holandskom preduzeću „TERMO TECHNOLOGY INTERNATIONAL“ d.o.o. koje se bavi proizvodnjom plinskih peći, kamina i gorionika i italijanskom preduzeću “OFIĆINAMETALMEKANIKA ERMEN“ d.o.o. koje se bavi obradom čeličnih odljevaka, a koje zapošljavaju domaću radnu snagu. Općina Zavidovići je izvozno orijentisana općina, a izvoze se proizvodi drvne industrije, montažne kuće, metalne konstrukcije, zaštitna odjeća, plinske peći, kamini, gorionici, obrađeni čelični odljevci i sl. Zaposlenost na području općine u najvećoj mjeri bila je ovisna o IP „Krivaji“ d.o.o. kao najvećem pojedinačnom poslodavcu. Stopa nezaposlenosti u odnosu na aktivno stanovništvo iznosi 66,1% što predstavlja ogroman socijalni problem i ozbiljnu prepreku ekonomskom razvoju općine.

Uzevši u obzir prirodne resurse kojim raspolaže općina Zavidovići - poljoprivredne resurse, šume, rijeke, mineralna bogatstva i dr., predstoji ozbiljna privredna perspektiva. U poljoprivredi je registrirano 13 pravnih i 30 obrtnih preduzeća¹.

4.2. Prometna povezanost

Općina Zavidovići dobro je uvezana sa okolnim većim centrima (Tuzla, Zenica, Doboj), s tim da se treba u značajnoj mjeri popravljati cestovna mreža Zavidovići – Kamenica – Kakanj i Kamenica – Mitrovići – Pepelari, koje su bitne za razvoj turizma i poljoprivrede. Postoji mogućnost kvalitetnijeg (kraćeg) uvezivanja teritorije općine sa budućim autoputem V-C i većim centrima izgradnjom autoputa Žepče - Tuzla.

Međunarodna pruga Šamac – Sarajevo, na dionici kroz Zavidoviće (Doboj - Zenica je dupli kolosijek). Općina je dobro povezana elektro sistemom - dalekovodima sa gradovima Tuzla, Zenica, Maglaj, Kakanj i Doboj. Instaliran je optički kabal prema Zenici, Zavidovićima i prema Vožućoj - Olovu i Varešu. Unutar općinskog teritorija postoji veoma pogodna longitudinalna saobraćajna povezanost općinskog središta sa naseljima na ukupnom teritoriju. Ovo svakako doprinosi ostvarenju predviđenih ciljeva poljoprivredne proizvodnje.

¹ Dio podataka preuzet: Informacija o stanju poljoprivrede općine Zavidovići 2015 godina

Dio teksta preuzet iz Dokumenta - Strategija integralnog razvoja općine Zavidovići 2017-2026 god.

Općina Zavidovići, Ul. Safvet bega Bašagića bb. 72220 Zavidovići

tel: 032-878-314 centrala, fax: 032-868-230, www.zavidovici.ba, opcinazavidovici2@bih.net.ba, opzdici@bih.net.ba

Slika 4.30: Cestovna mreža na području općine Zavidovići

Slika br.8. Cestovna mreža (Preuzeto iz dokumenta: Integralni razvoj općine 2017. – 2026.)

4.3. Demografski pokazatelji

Zavidovički kraj je bio nastanjen još u vrijeme neolita i definisan je u tom razdoblju prema ostacima butmirske kulture. Vezuje se za ilirska plemena koji su nastanjivali ove krajeve. U svom daljem razvoju teritorij općine Zavidovići bio je prostor naseljavanja došljčkih plemena iz srednje i istočne Evrope. Kasniji razvoj se vezuje za osmanski period, potom austro-ugarski, jugoslovenski i na kraju za bosanskohercegovački, nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine kao samostalne države. Na prostoru zavidovičke općine je do 1991. godine živjelo 57.164 stanovnika, a prema zvaničnim podacima popisa stanovništva iz 2013. godine, ukupni broj stanovnika iznosi 35.988, sa tendencijom odliva stanovništva (posebno mlađih kategorija), što je opća pojava za prostor BiH. Na općini Zavidovići 1991. god. je bilo 97 stanovnika po km² dok je 2009. godini bilo 73 stanovnika po km², a danas imamo 69 stanovnika po km², prema zvaničnim rezultatima popisa stanovništva. Na ovo smanjenje je uticala migracija i emigracija stanovništva, te smanjenje teritorije općine Zavidovići. Generalno, broj domaćinstava se smanjuje kao i broj članova domaćinstava, kao posljedica napuštanja općine mlađe populacije².

² Dio teksta preuzet iz Dokumenta - Strategija integralnog razvoja općine Zavidovići 2017.-2026. god.

5. STARTNA POZICIJA – STANJE SEKTORA POLJOPRIVREDE

5.1. Pretpostavke za razvoj sektora poljoprivrede općine Zavidovići

Značaj poljoprivrede kao temelja privrednog kompleksa u cjelini, kao i pojedine metode rješavanja razvojnih protivrječnosti, mijenjaju se u zavisnosti od ukupnog privrednog razvoja određenog proizvodnog regiona ili države u cijelosti. Danas u većini općina FBiH, svakako i općini Zavidovići, poljoprivredni sektor prate razna ograničenja, koja nepovoljno utječu na efikasnost, umanjuju produktivnost i prinose u sektoru poljoprivrede. Ta ograničenja su: usitnjenost posjeda poljoprivrednih gazdinstava, izvozna ograničenja, često nekontrolisana vlastita proizvodnja, neuređeno zemljište, nedovoljno korištenje obilatog resursa vode za navodnjavanje, nedostatak mehanizacije i druge opreme, nedovoljan transfer znanja u određenim proizvodnjama, nedovoljna investiciona ulaganja i drugo. Većina navedenih ograničenja aktuelna je i na općini Zavidovići, iako je klima za progres poljoprivrednog razvoja na nivou općine Zavidovići evidentna. Imajući u vidu nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede jasno je da je u postojećim uslovima teško održiv profit određene proizvodnje, pa čak i nivo proste reprodukcije. Ipak, resursni osnov općine Zavidovići nije ni izbliza dovoljno iskorišten. Rastući indeks starosne dobi poljoprivrednika nosi sa sobom izraženu depopulaciju ruralnih područja, ali i njeno istovremeno demografsko starenje. Negativni demografski i ekonomski trendovi izraženiji su u ruralnim područjima. Usitnjenost posjeda na porodičnim gazdinstvima je jedan od elemenata koji sputava razvoj specijalizirane (tipizirane) proizvodnje, racionalniju upotrebu mehanizacije, efikasniju primjenu agrotehničkih mjera, čime se teže realizuje organizovaniji vid proizvodnje i povećanje prinosa na njima. Poljoprivrednu proizvodnju na općini Zavidovići u najvećoj mjeri karakteriše naturalna proizvodnja koja služi za podmirenje prehrambene sigurnosti sopstvene porodice, a manjim dijelom robna (komercijalna) proizvodnja koja je rijetko ugovorno vezana sa prerađivačkom industrijom okruženja (aktuelna su tri - 3 robna proizvođača mlijeka, maline i sakupljača ljekovitog bilja i gljiva, te u manjoj mjeri voćnih i povrtnih kultura).

5.2. Poljoprivredni resursi

Trenutno poljoprivreda predstavlja veoma važnu granu privređivanja, u najvećem obimu za ruralno područje općine Zavidovići. Procjenjuje se da se više od 70% stanovništva bavi sektorom poljoprivrede³. Prema statističkim podacima ukupna vrijednost ostvarene proizvodnje u poljoprivredi iznosi preko 20 miliona KM, u najvećoj mjeri od animalne proizvodnje, jagodastog voća, povrća i dr. Poljoprivredna zemljišta visoke bonitetne vrijednosti (II i III kategorije) pretvaraju se u nepoljoprivredne svrhe (građevinsko zemljište), veće površine oranica nisu obrađene, zakorovljene su i prelaze u kategorije livada i pašnjaka. Višegodišnji voćni zasadi (stablašice - šljive, jabuke, kruške i dr.) su zapušteni, zaraženi i na njima se ne obavlja sanacija.

Poseban problem predstavlja zemljište koje dugi niz godina nije obrađivano, a može se jednostavnim agrotehničkim mjerama (đubrenjem i zubljenjem) privesti vrlo produktivnim livadama sa potencijalom za obezbjeđenje krmne baze, ili sjetvom heljde privoditi takva zemljišta kulturi i ostvarivati ekonomske vrijednosti.

³ Dio podataka preuzet: Informacija o stanju poljoprivrede općine Zavidovići 2015. godina

5.3. Biljna proizvodnja

Poljoprivrednu proizvodnju odlikuje tradicionalni način proizvodnje s malom produktivnošću i velikim troškovima. Izuzetak čine proizvođači koji proizvode za tržište i koji koriste intenzivan način proizvodnje uz poštivanje pravila agrotehnike uzgoja. Većina domaćinstava se bavi mješovitom poljoprivrednom proizvodnjom, manji broj farmi su specijalizovane na kojima se odvija tržišno orjentisana proizvodnja. Na području općine Zavidovići ima 1.700 poljoprivrednih gazdinstava upisanih u RPG I RK.

Prema procjeni ekspertnog tima samo je svaki 30-ti proizvođač robni i tržišno orjentisan, koji postižu visoke prinose i intenzivan način proizvodnje uz primjenu savremene tehnologije uzgoja (većinom su to proizvođači jagodastog voća). Ostala poljoprivredna domaćinstva nisu vezana za tržište - povremeno se pojavljuju na tržištu sa viškovima svojih proizvoda, primjenjuju manji stepen agrotehnike, bave se mješovitom poljoprivrednom proizvodnjom i ostvaruju dio dohotka za svoja domaćinstva iz poljoprivredne proizvodnje.

Tab. br. 3. Sjetvena biljna proizvodnja - Zavidovići

Oranice i bašte /ha		Žitarice /ha		Industrijsko bilje		Krmno bilje		Povrće	
6.887		369		7		2.568		286	
Pšenica		Ječam		Kukuruz		Zob		Kronpir	
ha	tona	ha	tona	ha	tona	ha	tona	ha	tona
65	210	3	9	290	1.450	5	12	110	1,650
Luk		Grah		Kupus		Paradajz		Paprika	
ha	tona	ha	tona	ha	tona	ha	tona	ha	tona
17	255	45	152	5	110	17	340	17	180
Jabuke		Kruške		Šljive		Trešnja		Višnja	
tona	Po stablu	tona	Po stablu	tona	Po stablu	tona	Po stablu	tona	Po stablu
280	Kg 20	60	Kg 10	150	Kg 5	50	Kg 10	KG 21	KG 10

Ratarsku proizvodnju u općini Zavidovići možemo ocijeniti kao manje razvijenu, jer veći dio proizvođača proizvodi za svoje potrebe i manji dio za tržište na kojem je potražnja jako varijabilna. Izuzetak čine manji broj većih proizvođača koji proizvode hranu za vlastitu stoku, zatim proizvođači koji ugovore proizvodnju i unazad nekoliko godina, proizvođači koji se odlučuju za poljoprivredne proizvodnje koje se potiču / premiraju iz budžeta Federacije BiH ZDK, ili općine Zavidovići. Proizvodnja pšenice i kukuruza zadovoljava mali dio vlastitih potreba to se ne odnosi na potrebe ukupnog stanovništva općine Zavidovići. Posebno zabrinjava činjenica niskih prinosa koji nisu održivi (pšenica 3,5 /ha i kukuruz 5 t/ha), koji proizilaze iz niskog nivoa primjene agrotehnike. Pored navedenog često se strna žita (pšenica, ječam, raž) koriste za stočnu ishranu. Osobine ove proizvodnje su: visoka cijena repromaterijala, niske otkupne cijene, izostanak ili nizak iznos podsticaja (bez obzira na općinske podsticaje), nelojalne tržišne konkurencije i dr.

Proizvodnja krmnog bilja predstavlja uglavnom orijentaciju na sijeno, proizvedeno uglavnom lošijeg kvaliteta zbog kasne košnje i uopće niskog nivoa znanja iz oblasti krmnog bilja. Ovakav vid ishrane uglavno je upitan za rentabilnost proizvodnje i mesa i mlijeka.

Proizvodnja povrća u općini Zavidovići ima jako dobre prirodne uslove za dalji razvoj. Glavnina ove proizvodnje odvija se na gazdinstvima s mješovitom proizvodnjom, gdje je povrće dopunski izvor prihoda. Većina proizvodnje povrća namijenjena je lokalnom tržištu, pogotovo ona na otvorenom polju. U strukturi proizvodnje najzastupljeniji je krompir. Oko 7.000 domaćinstava na području općine Zavidovići bavi se uzgojem povrća, od čega je dvadeset poljoprivrednika povrtlara prijavilo obrt ili je u postupku prijave obrta. Na 282 ha zemljišta (na otvorenom) i na 2,5 ha u plastenicima proizvede se prosječno 1.400 t. krompira, 35 t. graha, po 20 t. paradajza, paprika, krastavaca i luka, kao i oko 50 t. ostalog povrća.

Povrtlarska proizvodnja u zaštićenom prostoru predstavlja jedan od najintenzivnijih oblika poljoprivredne proizvodnje koja se profitabilno može zasnovati i na manjim posjedima. Površine pod kojim se nalazi uzgoj povrća u zaštićenom prostoru konstantno se šire i sada dostižu 2,5 ha. Izražena je proizvodnja paradajza u plastenicima, a u suštini ovom proizvodnjom zadovolji se 50-60% vlastitih potreba. Za tržište se uglavnom proizvodi krastavac „kornišon“ čiji otkup do sada vršila „Agrona“ Živinice. S obzirom da je ovo radno intenzivna, ali i profitabilnija proizvodnja za manja gazdinstva, mnogi proizvođači se opredjeljuju za ovu proizvodnju. Površina plastenika najčešće se kreće od 50 do 100 m², rjeđe do 300 m². U strukturi proizvodnje u zaštićenim objektima dominiraju paradajz, saladni krastavac, paprika u proljetno-ljetnom periodu, salata, špinat i mladi luk u jesensko-zimskom periodu.

Voćarska proizvodnja, sa postojećim starim zasadima stablašica, predstavlja ekstenzivni sistem uzgoja, sa vrlo niskim prinosima i uglavnom zapuštenim posjedom. Izuzetak čine voćnjaci postepenog prelaza na poluintenzivni uzgoj. U ovoj oblasti voćarske proizvodnje aktivno je oko 3.000 individualnih poljoprivrednih proizvođača, od čega je 400 proizvođača malina koji su članovi ili kooperanati PZ „Malinar“ Zavidovići, UP „Poljar“ Žepče, „Natural food“ d.d. Sarajevo, PZ „Pro natura“ Žepče i PZ „Fruti fungi“ Visoko. Na oko 4.700 ha voćnjaka prosječno se proizvede oko 280 t. jabuka, 60 t. krušaka, 70 t. šljiva, 50 t. trešanja, 250 t. malina i 200 t. ostalog voća. U malinjacima i u manjem broju voćnjaka koristi se redovna hemijska zaštita od biljnih bolesti i štetočina, kao i mineralna đubriva. Nema kontrole upotrebe pesticida, niti mjera zaštite pčela, riba i drugih organizama. Većina voćnih vrsta su autohtone sorte sa neredovnim plodonošenjem, sa malim prosječnim prinosima. Većina poljoprivrednih proizvođača još uvijek preferira sadnju sa autohtonim sortama što ukazuje na mogućnost prerađevina u tradicionalne proizvode (pekmez, džem i dr). Ovaj vid proizvodnje može biti temelj za status kućne radinosti ukoliko se zadovolje robni (komercijalni) i drugi principi i standardi. Od stablašica se najviše podižu zasadi šljive, jabuke i kruške. Jagodasto voće, prije svega malina, ima intenciju progressa i dostigla je površinu 2,5 ha sa intencijom povećanja, zahvaljujući i konzistentnoj i dobro usmjerenoj podsticajnoj politici na nivou općine Zavidovići. O značaju podignutih zasada jagodastog voća na prostoru općine Zavidovići nije potrebno posebno isticati, s obzirom da je ova proizvodnja izvozno orijentisana i visoko profitabilna. Dakle, zbog visokog prihoda na relativno manjim površinama malina je do sada predstavljala najeekvatantniji **model samozapošljavanja**. Pored mogućnosti uzgoja maline i druge kulture jagodastog voća imaju perspektivu razvoja kao što su jagode, borovnice, aronije, kupine i ribizle za čiji uzgoj postoje agroekološki uslovi u ruralnim predjelima općine Zavidovići. Pored poljoprivrednih kultura koje se uzgajaju na poljoprivrednim površinama, značajan dio prihoda ruralnog stanovništva općine, predstavlja i prihod ostvaren od prikupljanja šumskih plodova i ljekovitog bilja.

5.4. Animalna proizvodnja

Animalna proizvodnja bi trebala imati najveći ekonomski značaj u poljoprivredi. U općini Zavidovići proizvodnja mlijeka i mesa posljednjih godina neznatno raste, sa aktualne 3 farme koje su na principima savremenog uzgoja muznih grla. Poseban je značaj stočarstva u tome što se putem gajenja preživara iskorištavaju proizvodne površine koje u ovoj općini nisu zanemarljive (u tom kontekstu ne učestvuju farme stajskog načina uzgoja). Na poljoprivrednim gazdinstvima se uzgaja godišnje oko 2.500 teladi i junadi, 2.000 ovaca, 200 svinja, 1.000 koza i 90 konja. Godišnji prirast u govedarstvu je oko 500 t, u ovčarstvu i kozarstvu oko 35 t.

Govedarstvo predstavlja najvažniju granu stočarske proizvodnje, a indirektno jednu od najvažnijih grana poljoprivredne proizvodnje uopšte. Otkup mlijeka sa prostora općine Zavidovići obavlja Industrija mlijeka Zenica. Na godišnjem nivou oko 50 domaćinstava drži dva i više muzna grla, dok je najveći broj domaćinstava sa jednim muznim grlom sa mlijekom i proizvodima od mlijeka za sopstvene potrebe i pijačnu prodaju. Pasminski sastav goveda je heterogen. Poseban problem su visoko mliječna grla pasmina simentalca i montafonca sa visokim genetskim potencijalom za proizvodnju mlijeka koji se uglavnom istopio usljed neadekvatne ishrane i često doveden u poziciju "gladnog steriliteta". Procjenjuje se da se na prostoru općine Zavidovići uzgaja 2.000 ženskih grla goveda.

Pored uzgoja mliječnih goveda, zahvaljujući djelom podsticajima, manji broj poljoprivrednih proizvođača sa 10-20 farmi orjentisao se na **tov junadi** u cilju proizvodnje mesa, u sistemu stajskog uzgoja u prosjeku 4-6 tovnih grla u jednom turnusu. Proizvođači mlijeka i mesa (muzna grla i tov junadi) većinom sami proizvode kabastu hranu na svom imanju, koja je neophodna u ovoj proizvodnji, ali nedovoljna i ekstenzivna. Pravilnik o obaveznom označavanju i upisu u registar krupne i sitne stoke i vođenje evidencija od strane Veterinarske stanice uz kontrolu Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva u znatnoj mjeri uvodi u sistem kontrolu zdravstvenog stanja životinja koje se stavljaju u promet.

Uzgoj muznih i tovnih grla, prema tome i **proizvodnju mlijeka i mesa** na općini Zavidovići generalno ograničavaju: neadekvatni stajski objekti, nedostatak odgovarajuće opreme za mužu i čuvanje mlijeka do predaje otkuplivaču, lošim genetskim potencijalom muznih grla, nedostatkom radne snage, neadekvatnom ishranom, higijenom uzgoja i dr. (samo 3 farme zadovoljavaju standarde uzgoja i proizvodnje mlijeka). Na putu evropskih integracija i sve oštrijih kriterija vezanih za kontrolu mlijeka, proizvođači će biti suočeni sa sve većom potrebom usklađivanja proizvodnog procesa sa zahtijevanim standardima.

Ovčarstvo i kozarstvo iskazuju jednu konstantnost u broju, posljednjih godina, tako da nema progressa u ovoj oblasti. Trenutno u općini Zavidovići dominiraju manja stada sa brojem od 50 i nešto više ovaca. Ovce se drže na ispaši u periodu vegetacije. Dakle, ovčarstvo je zadržalo tradicionalan način proizvodnje ne doživljavajući skoro nikakve tehnološke promjene. Ovce ispašu i dalje vrše isključivo na terenu, na neuređenim pašnjacima, kao i na vlastitim ili iznajmljenim pašnjacima. Nedostatak pašnjačkih površina je ograničavajući faktor za progres u ovčarstvu. Kod manjeg broja većih proizvođača uzgoj ovaca je još uvijek nomadski, tako da su česti problemi pašarenja, korištenja tuđeg zemljišta, pregona stada preko usjeva i dr. Vlasnici ovaca ispašu obavljaju po čitavom prostoru općine Zavidovići čineći često štetu vlasnicima zemljišta, bez ugovora o korištenju pašnjaka što su dužni članom 68. Zakona o poljoprivrednom zemljištu ("Sl. Novine F BiH", broj: 52/09). Plasman ovčijeg mesa vrši se klanjem janjadi kroz ugostiteljske objekate i kroz meso za kurbanu što je sezonskog karaktera.

Kozarstvo je slabo razvijeno, po ustaljenoj tezi da je koza štetočina po ekstenzivnom načinu držanja, obzirom da nema stajskog uzgoja koza, što može u budućnosti da predstavlja jednu od progresivnih uzgojnih pravaca.

Uzgoj **svinja** je veoma malo zastupljen, a procjenjuje se da se ukupno, bez tovljenika (svinje za rasplod) drži najviše 25 grla. Dakle, svinjogojstvo nema većeg ekonomskog značaja na općini Zavidovići. Proizvođači svinjskog mesa uzgajaju svinje za potrebe svog domaćinstva.

Peradarstvo - Proizvodnja konzumnih jaja u općini Zavidovići zasniva se na 7 manjih farmi konzumnih jaja. Preostala proizvodnja uglavnom je manjeg obima, namijenjena vlastitim potrebama i pijačnoj prodaji. Samo je aktualna jedna farma brojlera (naselje "Krivaja – Bare") kapaciteta 80.000 pilića na godišnjem nivou. Manji broj tova pilića obavlja se u porodičnim okvirima za svoje potrebe. Ova proizvodnja ima razvojnu perspektivu ali je ograničena nelojalnom konkurencijom i poremećenim odnosom repromaterijala i cijene proizvoda. Godišnje se proizvede cca. 2.100.000 komada jaja i utovi 150 tona pilića.

Pčelarstvo na ovim prostorima ima i dugu i bogatu tradiciju. Zastupljenost više klimatskih i poljoprivrednih zona, velike površine prirodnih livada i pašnjaka i prostrano područje sa bogatim florističkim sastavom osiguravaju povoljne uslove za razvoj ove privredne djelatnosti. Preko 300 individualnih poljoprivrednih proizvođača bavi se pčelarstvom. Sedamdeset pčelara su članovi UP „Pčelar“ Zavidovići. Prosječno se drži 3.000 društava pčela i ostvaruje se prosječni godišnji prinos meda od 30 tona i 2 tone voska. Ostali pčelinji proizvodi se proizvode u veoma malim količinama. Značaj pčelarstva i broj pčelinjih društava (3.000 košnica pčela) ne ogleđa se samo u proizvodnji meda i drugih pčelinjih proizvoda, već i u oprašivanju biljaka čime doprinosi povećanju produktivnosti raznih vrsta voćnih i drugih kultura. Dominira stacionirano pčelarenje, a mali dio proizvoda (meda) plasira se na pijacama, sajmovima ili „kućnom pragu“.

Ribarstvo je zastupljeno u malom obimu u odnosu na mogućnost i vodne kapacitete kojim raspolaže općina Zavidovići. Na području općine uzgoj ribe se vrši kod sedam lica na površini 0,3 ha, od kojih je jedno pravno lice. Najpozantija ribogojilišta su u Mitrovićima i Buretini kao i ribogojilište u Kamenici, koje trenutno nije u funkciji, a kapacitetom je veće od pomenuta dva. U ovim ribnjacima uzgaja se isključivo kalifornijska pastrmka sa godišnjom proizvodnjom koja se procjenjuje na 17 tona. Uzimajući u obzir veliki riječni potencijal općine jasno je da je uzgoj ribe poljoprivredni sektor koji nije dovoljno razvijen. Na prostoru općine Zavidovići postoje odlični uslovi za uzgoj plemenitih salmonidnih vrsta ribe⁴.

5.5. Podrške poljoprivrednoj proizvodnji

Svake godine Federalna i Kantonalna vlada u saradnji sa ministarstvima poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva donose Odluku o visini izdvajanja sredstava za novčane podsticaje poljoprivrednoj proizvodnji i vrstama proizvodnje koje će se poticati. Svrha novčanih izdvajanja za postojeću poljoprivrednu proizvodnju je:

- povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza uz jačanje konkurentnosti na domaćem i stranom tržištu,
- očuvanje postojećih radnih mjesta i stvaranju uslova za nova radna mjesta,
- tehničko–tehnološko unapređenje poljoprivrednog sektora,
- racionalno korištenje prirodnih resursa,
- ublažavanje posljedica potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i dr.

Visina novčanih sredstava definisana zakonom je od 3-6% iznosa budžetskih prihoda i primanja u tekućoj godini u FBiH. Pravilnicima se propisuju kriteriji koji moraju zadovoljiti proizvođači za ostvarivanje podsticaja. Većina zahtjeva se podnosi putem nadležne općinske

⁴ Određen broj podataka preuzet iz dokumenta: Informacija o stanju poljoprivrede općine Zavidovići 2015. godina, kao i iz dokumenta Strategija integralnog razvoja općine Zavidovići 2017. – 2026. god.

-583-

službe koja zahtjev zaprima, kompletira i prosljeđuje ministarstvu. Predstavnici kantonalnog ministarstva po zahtjevima utvrđuju činjenično stanje na terenu i dostavljaju ministarstvima finansija za isplatu.

Općina Zavidovići izdvaja određena sredstva namijenjena na ime „subvencija za poljoprivredu“ (180.000,00 KM, što u odnosu na godišnji budžet općine iznosi 1,9 %). Podsticaji poljoprivrednoj proizvodnji su neophodni. Međutim, za progres poljoprivrede potrebna su značajnija sredstva za primarnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu poljoprivrednih proizvoda i investiciona (kapitalna) ulaganja. Dovoljno je razmotriti nedostatak osnovnih životnih namirnica na općini, zabrinuti se i donijeti zaključak da su potrebe u većem finansijskom inputu za poljoprivredu neophodne.

5.6. Bilans proizvodnje i potrošnje hrane

Tab. br.4. Bilans proizvodnje i potrošnje osnovnih proizvoda na općini Zavidovići

Proizvod	Ukupna proizvodnja/t.	Potrošnja kg/stan.	Potrebno /tona	Manjak proizvoda/ t.	Manjak po statanovniku
Meso	560	50	1.800	-1.240 t.	-34 KG
Mlijeko	2.650	92	3.310	-660 t.	-18 l. l.
Pšenice	210	90	3.238	-3.028 t.	-84 KG
Krompir	1.650	48	1.727	-77 t	-2 KG
Jabuka	280	15	539	-259 t.	-7 KG

Trendovi manjka proizvoda na općini Zavidovići registrovani su u svim proizvodnjama. Dakle, pitanje obezbjeđenja proizvodnje hrane za vlastito stanovništvo zahtijeva dodatno strateško razmatranje. Ovaj dokument (Strategija), ukoliko se bude implementirala, u značajnoj mjeri će popraviti (nije moguće u cjelosti) ovaj trend nedostatka proizvoda⁵.

6. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

6.1. Makro okviri poljoprivredne politike

Poljoprivredna politika na svim nivoima države, pa prema tome i u općini Zavidovići, u proteklom periodu je bila povezana sa ukupnim društvenim zbivanjima i njenom ulogom u sektoru poljoprivrede. Uvođenjem tržišnih principa i izgradnja tržišnih atributa svakako da su imali uticaj na sektor poljoprivrede kao najosjetljivije grane privrede. Sporo prilagođavanje države inicijativama i otvaranju prema procesima za integracione promjene prema EU zahtijeva novo definisanje uloge poljoprivrede i na nižim nivoima države (kantonima, te nižim administrativnim jedinicama - općinama).

Poljoprivredna politika na nivou BiH povjerena je Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO). Klasičnog nosioca poljoprivredne politike, na nivou BiH nema, pa se zbog toga vođenje politike u praksi odvija na nivou općina, kantona i entiteta. Strategija razvoja poljoprivrede u srednjoročnom razdoblju je više nego potrebna, a razlozi su:

⁵ Proračun je rađen na osnovu ukupne proizvodnje navedenih proizvoda, prosječne godišnje potrošnje po stanovniku, ukupnog broja stanovnika, te dobivenog manjka ili viška proizvoda.

- uvažavanje specifičnosti općina, u smislu opredjeljenja prema poljoprivrednoj proizvodnji.
- potenciranje i insistiranje na onim proizvodnjama koje su specifičnost općine i kantona.
- podizanje konkurentnosti upravo onih proizvodnji koje su zadane postojećim agroklimatskim uslovima.
- razvoj ruralnih područja općina i kantona i razvoj djelatnosti koje će spriječiti deagraciju poljoprivrede i depopulaciju ruralnih područja.

Nova tranzicijska poimanja uklonila su administrativne i neke formalne prepreke u razvoju poljoprivrede u privatnom posjedu, ali nisu razriješila neke osnovne strukturne dileme i nisu omogućila željeni tempo razvoja. Liberalizacija i izlaganje mnogih pravnih i fizičkih poljoprivrednih subjekata ozbiljnoj tržišnoj utakmici (iako je to strateška orijentacija) nosi sa sobom ozbiljne probleme. Zapravo, porodično poljoprivredno gazdinstvo zbog loše startne pozicije nije danas konkurentno poljoprivredi iz okruženja, bez obzira na uklapanje prema tržišnim principima i uvođenjem u značajnoj mjeri međunarodnih standarda i prakse.

Ono što je fokus problema u sektoru poljoprivrede u našim uslovima je poimanje i stvarnost da je poljoprivreda jedina mogućnost za obezbjeđenje prehrambene sigurnosti i dohotka poljoprivrednika. U tom aspektu poljoprivreda, pogotovo u ruralnim područjima, još uvijek ima ulogu socijalnog amortizera, što nosi sa sobom i negativne posljedice. Dakle, poljoprivreda ublažava socijalne tenzije, ali se na taj način održava naturalna proizvodnja (proizvodnja za autokontum - usitnjeni sektor) i kočice nužne sektorske promjene. **Bez obzira na navedena ograničenja u općini Zavidovići nastoje se provesti mnogi reformski iskoraci posebno u oblastima proizvodnje i otkupa mlijeka, jagodastog voća, koje smo strateški definisali kao „motore“ razvoja poljoprivrede.**

Mnogi strateški dokumenti vezani za revitalizaciju sektora poljoprivrede, često su predlagali mjere za postizanje određenih ciljeva, koji su postavljani dosta ambiciozno, ponekad i nerealno, ponekad su bili proizvodno orjentisani, a nisu dali i definisali ono što je najbitnije, prije svega ulogu države u razvoju poljoprivrede. Veliki broj napisanih dokumenata ostali su kao beživotne papirne tvorevine ili spisak pustih želja, ali nikako kao platforma u promjeni ambijenta u sektoru poljoprivrede. Pozitivnija klima u općini Zavidovići istinski se najavljuje, i jeste evidentna, to svjedoči i odluka menadžmenta općine da se ovim dokumentom (Strategijom) definišu razvojni strateški pravci i strateška opredjeljenja. Na ovaj način Općina Zavidovići se svrstala među one političke jedinice u FBiH koje poljoprivredi prilaze sa njegove programsko-dokumentacijske strane, što bi trebao biti obećavajući uvod i za dobre razvojne početke zasnovane na implementaciji Strategije.

6.2. Reformski ciljevi poljoprivredne politike

Reforme poljoprivredne politike su određene u zakonu o poljoprivredi FBiH, prema tome bitne su i za niže nivoe vlasti uključujući i općine i trebaju strateški obuhvatati sljedeće:

Ciljevi:

- Povećanje vlastitog obezbjeđenja domaćim poljoprivrednim proizvodima i stvaranje uslova u kojim će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu sa njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvaliteta, te zdravstvene ispravnosti hrane.
- Povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem i inostranom tržištu.

-585-

- Osiguranje stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanje adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođačima.
- Tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede.
- Osiguranje integracije sektora poljoprivrede u EU i globalno tržište.
- Racionalno korištenje i očuvanje prirodnih resursa, zaštita okoline i unapređenje integralne i organske poljoprivrede.
- Razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicionalnih ruralnih vrijednosti,
- Iznalaženje povoljnijih uslova za rješavanje radno-pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača.

Mjere:

Mjere poljoprivredne politike su one kojim se ostvaruju ciljevi, a koje se donose na državnom, federalnom, kantonalnom i općinskom nivou. Mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno će se prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama mjera u EU.

S obzirom na područje djelovanja, mjere poljoprivredne politike dijele se na mjere:

- tržišno-cjenovne politike,
- strukturne politike,
- zemljišne politike,
- novčanih podrški u poljoprivredi.

Mjere poljoprivredne politike moraju biti međusobno usklađene i moraju se provoditi prema principima neutralnosti i ravnopravnosti. Jedna od najvažnijih mjera u reformi poljoprivredne politike od općine do nivoa države, koju bi trebalo poštovati i u općini Zavidovići, je postepena izgradnja sistema integrisane politike ruralnog razvoja, koja se treba harmonizirati sa EU. Ova politika ima tri strateška temelja (cilja):

- Podizanje konkurentnosti kroz različite vidove podrški primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji.
- Podrška specifičnim proizvodnjama koje su uslovljene agroklimatskim faktorima na području općine Zavidovići.
- Bolje upravljanje resursima i okolinom, te diverzifikacija aktivnosti u ruralnim područjima (stvaranje preduslova da se seosko stanovništvo bavi širim izborom aktivnosti.).

6.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede

Efikasne odgovore za dugoročno rješavanje postojećih problema ne daju niti neoliberalni niti protekcionistički koncept poljoprivredne politike. Stoga ova Strategija predlaže **koncept održivog razvoja poljoprivrede**. Cilj ovog koncepta je održavanje multifunkcionalne uloge poljoprivrede i modernizacija pojedinih segmenata radi realizacije i bržeg prilagođavanja u prihvatanju i uopšte poimanju evropske poljoprivrede (općine, kantoni koji u svojim okvirima brže prestrukturiraju sektor poljoprivrede prema EU konceptu, bez obzira na veliku ovisnost o većim nivoima vlasti, imaju šansu za njenu bržu revitalizaciju i konzistentnost). Koncept održivog razvoja direktno se vezuje za upravljanje prirodnim resursima na način koji osigurava njihove reproduktivne sposobnosti. Strategija razvoja poljoprivrede na nivou općine Zavidovići, upravo promovira koncept **održivog razvoja poljoprivrede**, a nikako rješavanje postojećih problema protekcionističkim ili neoliberalnim metodama.

6.4. Tržišno-cjenovna politika (ambijent na nivou BiH)

U okviru tržišno-cjenovne politike, carinske i politike cijena poljoprivrednih proizvoda, kao i spoljnotrgovinske politike i mjere za stabilizaciju tržišta ograničene su prije svega zahtjevima koji proizlaze iz potpisanih međunarodnih ugovora. To su prije svega potpisani sporazum CEFTA i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i ostali bilateralni sporazumi. Iako unutar svih tih sporazuma postoje klauzule koje govore o zaštiti domaćega tržišta, njih nije u praksi lahko provesti. Razlog tome je što tržište, na nivou naše države generalno, ima karakteristiku institucionalne neuređenosti, usljed netransparentnog i neefikasnog zakonodavnog i sudskog sistema, pogotovo usljed veoma komplikovane procedure u dogovorima i provedbi.

Nedovoljno efikasne institucije, slaba zaštita i bezbjednost vlasništva, birokratizirani postupci i neefikasna administracija glavne su odlike domaćeg poljoprivrednog ambijenta. U okviru tržišno-cjenovne politike najvažnije su mjere za stabilizaciju tržišta i mjere direktne budžetske podrške. Bez obzira što se u ovom dokumentu ograničavamo samo na općinu Zavidovići, slobodni smo konstatovati da bi formiranje kantonalnih rezervi (ZDK) za poljoprivredne proizvode snažno povećale primarnu proizvodnju i stabilizovale cijene (divljanje sa cijenama nekih proizvoda može se zaustaviti tim proizvodima iz kantonalnih rezervi – plasiranjem proizvoda na tržište). Bilo bi efikasno predložiti u nekim privrednim događanjima i relevantnim sastancima na Ze-do kantonu takvu ideju koja bi revitalizirala poljoprivredu ne samo u općini Zavidovići, već u svim općinama Ze-do kantona.

6.5. Mjere strukturne politike – ambijent na nivou općine Zavidovići

To su mjere koje za krajnji cilj imaju promjenu poljoprivredne strukture, radi prilagođavanja sektora nadolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. Nepovoljna ukupna struktura poljoprivrede je osnovni ograničavajući faktor njenog daljeg razvoja. Zbog toga je potrebno provesti određene specifične mjere strukturne politike na nivou općine Zavidovići, prije svega:

- Značajnije investicije u poljoprivredi na nivou općine radi promjene poljoprivredne strukture (farme muznih grla – proizvodnja mlijeka i mesa, investicije u jagodasto voće - malina, kupina, aronija, borovnica i ribizla), investicije u prehrambene kapacitete, skladišne i rashladne kapacitete za voće i povrće, ljekovito bilje i gljive, kojih na žalost u općini Zavidovići još nema (nema razvijene primarne proizvodnje bez dorađivačkih i prerađivačkih kapaciteta – „usisivača“ za proizvod).
- Podrške za marketinšku pripremu proizvoda za tržište (nema rejtinga proizvodu „stvaranje brenda“ bez marketinga. Za sada jedini brend u općini Zavidovići su proizvodi od mlijeka sa farme magaradi, što predstavlja najbolji model samozapošljavanja).
- Razvoj specifičnih poljoprivrednih proizvodnji, uslovljenih agroklimatskim faktorima općine na principima „kućne radinosti“ i obrta (neopravdano je malo ovakvih subjekata u općini Zavidovići – samo 13).
- Podrška stvaranju organizacija proizvođača zadruga i udruženja (samo ako su servisi poljoprivrednicima, a ne „tamburaška društva“ kakva često susrećemo u FBiH).
- Podrška stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje (postojeći općinski poljoprivredni servis „razapet je“ između administrativnih obaveza i sve većih zahtjeva za savjete od strane poljoprivrednih proizvođača).

Bez obzira na snažnu valenciju (volju) za progres sektora poljoprivrede u općini Zavidovići, ipak postoje načini na koje općina može snažnije potaknuti razvitak poljoprivrede.

6.6. Mjere novčanih podrški na nivou općine Zavidovići

Podrške poljoprivrednoj proizvodnji na nivou općine Zavidovići treba u većoj mjeri razvijati u smjeru **komercijalne (robne) proizvodnje** kroz preferiranje pojedinačnih strateških proizvoda, kako bi se upriličila što brža izmjena zatečene strukture porodičnih gazdinstava u pravcu njihove komercijalizacije i osposobljavanja za tržišnu utakmicu. U odnosu na sadašnju praksu, sredstva za podrške većim dijelom treba preusmjeravati na investicije i to kroz značajnije participacije u kapitalnim ulaganjima, te regresiranje kamata na kredite na račun direktnih cjenovnih podsticaja za pojedine proizvodnje (predstoji objašnjenje kako doći do investicionih sredstava). U proizvodnji se treba opredjeljivati za podrške po jedinici površine i grlu, te uvesti regrese za inpute (gnojivo, gorivo - samo kod robnih proizvođača). **Nije potrebno podsticajima forsirati neke neperspektivne proizvodnje.** Poljoprivrednik neće moći očekivati da mu općina ili neko drugi kaže što će proizvoditi, a njegov uspjeh će zavisi od mudrosti njegovih odluka, bez obzira na aktuelne informacije od stručnog osoblja općine. Ove mjere treba pažljivo postaviti kako bi se izbjegla bilo kakva radikalnija preklapanja s mjerama novčanih podrški ZDK i Federacije BiH, iako su općinski podsticaji vlastita autonomija. Prema raspoloživim finansijskim inputima bilo bi neophodno mijenjati strukturu novčanih podrški u pravcu mjera:

- Sistem kapitalnih ulaganja u poljoprivredi. Ovdje može doći do preklapanja u sistemu kapitalnih ulaganja, opet ovisno o prioritetima (uz regres kamata).
- Novčane podrške za marketinšku pripremu proizvoda za tržište i izvoz proizvoda.
- Podrška proizvodnji i otkupu mlijeka, jagodastom voću (maline, sve više podsticajima forsirati borovnicu, aroniju i kupinu), povrća, mesa, rashladnih i prerađivačkih kapaciteta (podrška kroz regres kamata – obrazloženje slijedi u tekstu) i dr.

Preporuke:

- **Strategija podržava onu proizvodnu strukturu koju će, shodno svojim interesima, oblikovati komercijalna gazdinstva koja osiguravaju profit i održivost (zapošljavanje na svom domaćinstvu).**
- **Predstojeće stvaranje takvih gazdinstava treba prihvatiti kao proces, u kojem će svoje šanse imati i mala porodična imanja, ukoliko pokažu spremnost za organizovano objedinjavanje putem udruženja i zadruge koje podrazumijevamo samo kao servise poljoprivrednika.**
- **Proizvođače sa proizvodnjom koja je po obimu ispod svih kriterija rentabilnosti, bez spremnosti za organizovanje, prepustiti vlastitom snalaženju.**

6.7. Politika prema ruralnom razvoju i robnoj proizvodnji

Bez obzira na aktuelnost potrebe za ruralnim razvojem, želimo ovu tezu poistovjetiti sa „**razvojem ukupnog prostora**“ općine Zavidovići.

Podrške robnim poljoprivrednim proizvođačima treba da imaju prioritet u odnosu na naturalnu, pogotovo neorganizovanu proizvodnju, u cilju povećanja efikasnosti i

konkurentnosti gazdinstva. Efikasno bi bilo podrške usmjeravati u naknade za organsku proizvodnju hrane, podrške prestrukturiranju (transformaciji) od naturalnog prema robnom komercijalnom gazdinstvu, podršku kapitalnim ulaganjima, podršku za proizvodnju mlijeka i mesa, jagodastog voća, govedarstvu, ovčarstvu i kozarstvu, podršku rashladnim kapacitetima (skladištima za voće i povrće), podršku **mladim proizvođačima (u prioritetu)**, podrške u radu poljoprivrednih stručnih službi, veterinarskoj službi, podrške kvalitetu proizvoda, edukacijama i obrazovanju u sektoru poljoprivrede.

6.8. Model robnog poljoprivrednog proizvođača

ROBNI PROIZVOĐAČI ? - Preporuke - Rješenja

Kakvi bi trebali biti robni proizvođači ?.

- **Da imaju startnu poziciju za robnu proizvodnju (objekte i infrastrukturu, zemljište, postojeću proizvodnju koju treba uvećavati i slično),**
- **Da jedan član porodice ima trajno opredjeljenje prema poljoprivrednoj proizvodnji.**
- **Da je mlađi od 60 godina i da je spreman stručno i organizaciono prihvatati tehnološka rješenja.**
- **Da je svoju proizvodnju ugovorio sa zadrugom (ako je servis proizvođačima), dorađivačkim ili prerađivačkim kapacitetom ili da ima sigurno tržište.**
- **Da je spreman oficijelno prijaviti svoju djelatnost i zaposlenje u sektoru poljoprivrede (kao obrtničku djelatnost - kućnu radinost ili drugi oblik organizovanosti kao neko prelazno rješenje do obrta ili d.o.o subjekta).**
- **Da provodi propisanu radnu i tehnološku disciplinu u proizvodnji.**
- **Da je potpisao ugovor sa veterinarskom službom ukoliko je u animalnoj proizvodnji.**

7. INSTITUCIJE U SEKTORU POLJOPRIVREDE

7.1. Okviri funkcionisanja

Nije sporno da je potreban efikasan i konkurentan poljoprivredni sektor s kojim bi općina Zavidovići postala značajniji partner vanjskom okruženju. Put do takvog sektora vodi preko dosljedne implementacije zadataka iz ove strategije. Poljoprivredna proizvodnja može se razvijati samo uz odgovarajuću **institucionalnu podršku** svih faktora koji u njenom lancu imaju odgovarajuće obaveze i dužnosti. Svi oni i važni su i efikasni, srazmjerno rangu u vertikali svoje strukture, idući od općine, preko kantona i entiteta do države kao najvećeg nivoa vlasti. Svi oni treba da se nalaze na zajedničkom zadatku:

- da se poljoprivredi kao privrednoj djelatnosti osigura skladno i efikasno djelovanje i
- da ljudi koji se odluče profesionalno baviti ovom djelatnosti znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme u svom radu.

Preporuke – Rješenja:

Općina Zavidovići kao lokalna zajednica ima važnu ulogu da stvara ambijent za razvoj koji bi trebao biti usmjeren u pravcu:

- Stvaranje uvjeta pogodnih za investiranje u poljoprivrednu proizvodnju i preradu - privlačenje investitora (jedan od uvjeta je i regres kamata na domaćoj sceni).
- Priprema za bolje korištenje sredstava viših nivoa vlasti i EU fondova.
- Obezbijediti administrativne pogodnosti.
- Obezbijediti potencijalnim investitorima da koriste beskamratne (ili sa minimalnom kamatom 1,2%) komercijalne kredite na način koji je opisan u narednom tekstu.

7.2. Oblici udruživanja poljoprivrednika

Udruženja poljoprivrednih proizvođača koja djeluju komorskim sistemom, samostalnim udruživanjem ili samostalno, imaju zadatak da prate i analiziraju privredna kretanja, da predlažu mjere radi unapređenja uslova rada i poslovanja svojih članova, da učestvuju u pripremi mjera razvojne politike i strategije razvoja, na poslovnom povezivanju privrednih subjekata, da učestvuju u mehanizmima zaštite domaće proizvodnje.

Dakle, udruženja poljoprivrednika trebalo bi da imaju savjetodavnu, edukativnu i lobirajuću ulogu i predstavljaju prvu sponu malog poljoprivrednog proizvođača sa svim relevantnim institucijama i organizacijama u okruženju, a ne samo trasirati put prema općini.

Preporuke – Rješenja**Dati podrške udruženjima i zadrugama koje:**

- upoznavaju poljoprivrednike sa mjerama i uredbama (legislativa),
- organizuju zajedničko učešće na sajmovima i promotorskim aktivnostima,
- nabavljaju za kooperante repromaterijal i pogodnosti u plaćanju,
- organizuju lakši i sigurniji plasman proizvoda,
- organizuju međusobno povezivanje članstva u razmjeni znanja i iskustva,
- organizuju poljoprivrednike za dobivanje različitih certifikata,
- obezbjeđuju pristup povoljnijim kreditnima.
- lakše ostvarivanje prava u zaštiti vlastitih interesa.

7.3. Veterinarska služba

Na nivou BiH uspostavljen je **Ured za veterinarstvo**. Ovim uredom uspostavljena je veterinarska kontrola na nivou BiH i to sa nizom njenih zakonodavnih i koordiniranih funkcija. Zadaci Veterinarskih stanica u Zavidovićima, kao i u drugim područjima BiH, imaju zadaću:

- reprodukcija (vještačko osjemenjavanje) i proizvodna sposobnost različitih vrsta i kategorija stoke, sa stanovišta zdravstvene zaštite i zdravlja životinja, liječenje i suzbijanje zaraznih i drugih bolesti;
- briga da sirovine i prehrambeni proizvodi životinjskog porijekla budu zdravstveno ispravni, i prevencija ostataka štetnih materija u prehrambenim proizvodima životinjskog porijekla.

Preporuke – Zadaci - Rješenja:

Općina Zavidovići ima dvije veterinarske stanice, a njihova obaveza i zadatak je da posjeduju informatičko unificiranje programa po kojim bi trebalo da funkcionišu veterinarske usluge.

- Neophodno je u podsticajima na nivou općine obezbijediti dio finansijskog inputa za nove izazove, prije svega, „brze odgovore na krizne i hitne situacije“.
- Savremenije **informatičko unificiranje** programa.
- Aplikacija softvera- **obuka kadrova**- stvoriti informatički prsten za mehanizam vođenja evidencija, jedinstvene baze podataka za stočni fond općine Zavidovići i pristup svima koji imaju potrebu za informacijama iz oblasti veterinarske struke.
- **Izrada Programa pasminske rejonizacije stoke na prostoru općine Zavidovići.**

7.4. Poljoprivredna stručna služba**Preporuke – Zadaci - Rješenja:**

Nema razvoja poljoprivrede bez razvijene stručne službe. U tom kontekstu predlažemo finansijsku podršku iz podsticaja za prijem jednog agronoma, koji bi bio u sastavu udruženja sa referencama, razvojne agencije, ili na nivou Općine Zavidovići.

- **Prijem dva poljoprivredna tehničara (administrativna i terenska podrška)**

8. OGRANIČENJA ZA PROGRES U SEKTORU POLJOPRIVREDE

8.1. Ograničenja poljoprivrednoj proizvodnji

Postoje brojna ograničenja u sektoru poljoprivrede, prije svega:

- veći broj poljoprivrednih gazdinstava nema startnu poziciju za konkurentnu proizvodnju iz okruženja,
- veoma usitnjen posjed sa niskim nivoom intenzivnosti, otežanim uslovima u proizvodnji, zaostatkom tehničko-tehnoloških rješenja,
- poljoprivreda je često dodatno zanimanje što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju poljoprivrednog domaćinstva (gazdinstva),
- nizak nivo znanja kod proizvođača,
- nedovoljan finansijski input za investicije i kapitalna ulaganja, neadekvatna kreditna politika.

Pored navedenih primarnih, evidentni su i drugi ograničavajući segmenti za revitalizaciju poljoprivrede, prije svega: zastarjelost opreme i tehnologije proizvodnje, nizak stepen primjene mehanizacije, usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak obim proizvodnje po gazdinstvu, relativno visoka cijena inputa u krajnjem proizvodu, nizak nivo tržišne prodaje, neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvodnje i prerade.

8.2. Agroekološki uslovi i resursi

Općina Zavidovići raspolaže značajnim resursima poljoprivrednih površina za neke intenzivne kulture (proizvodnju povrtnih i voćarskih kultura, prije svega jagodastog voća). Zastupljenost velikog broja poljoprivrednih grana uslovljena je, prije svega, različitim prirodnim ambijentom. Tako je u nižim zonama zastupljeno povrtlarstvo i voćarstvo, a na nešto većim zonama, ekstenzivno stočarstvo (uzgoj goveda, ovaca).

Ukoliko se stavi u odnos veličina poljoprivrednih površina i vrijednosti ostvarene proizvodnje i bez dubljih analiza dolazi se do zaključka o nedovoljnoj iskorištenosti poljoprivrednih resursa.

8.3. Nagib terena

Općina Zavidovići predstavlja jedan respektabilan potencijal za poljoprivredni razvoj. Ipak, njen značajan potencijal poljoprivrednih zemljišta, usljed manjeg interesa stanovništva i nekonzistentne politike na višim nivoima vlasti, prividno ga čini poljoprivredno manje atraktivnim područjem, posebno zemljišta koja duži niz godina nisu obrađivana. Uz poznate karakteristike zemljišta, značajan ograničavajući segment pašnjačkog pa i livadskog prostora stoji u činjenici da se veći dio tih površina nalazi na velikim nagibima, što sprečava svrsishodniju obradu tla i ograničava izbor i način njegovog korištenja.

8.4. Spoj tradicije i modernizacije

Niska ulaganja inputa, prije svega organskog i mineralnih đubriva i sredstava za zaštitu bilja, rezultiraju niskim prinosima po jedinici proizvodnje u biljnoj, pa onda i produktivnosti u animalnoj proizvodnji. Realno je očekivati da će se takav tradicionalan način još dugo zadržati.

Ipak, evidentni su prodori savremenog načina i proizvodnje i organizovanja sektora poljoprivrede. Modernizacija, po pravilu, ide brže u gazdinstvima koja su bliže urbanom području. Može se uočiti jasna razlika između različitih vidova proizvodnje. Tako, u proizvodnji povrća imamo, istina manji broj proizvođača koji primjenjuju nešto savremeniji pristup u proizvodnji, ali su brojni i oni koji se bave proizvodnjom uglavnom na tradicionalan način, prije svega za potrebe potrošnje vlastitog domaćinstva. U proizvodnji mlijeka, manji broj farmera ostvaruje visoku proizvodnju po grlu (tri savremene farme proizvodnje mlijeka) i ta proizvodnja za njih predstavlja porodični biznis, dok je velika većina onih kojih se tom proizvodnjom bave prvenstveno da bi zadovoljili egzistencijalne potrebe domaćinstva, ili pijačnu prodaju.

Posmatrajući u cjelini, stočarstvo je grana u kojoj se proizvodnja u najvećem stepenu odvija na tradicionalan način, iako ima mogućnost da bude tržišno orjentisana, čak u većem stepenu nego neke druge poljoprivredne grane. Jedna od karakteristika tradicionalne poljoprivrede jeste i visoka zastupljenost staračkih domaćinstava i ženske radne snage koja obavlja brojne poslove u sektoru poljoprivrede. Usljed brojnih razloga, znatan je broj penzionera i hobista koji se aktivno bave poljoprivredom. U nekim sektorima, kao što su pčelarstvo, sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva, voćarstvo i sl. penzioneri uzimaju aktivno učešće. Navedene činjenice se ne mogu niti smiju ignorisati pri osmišljavanju koncepta nove politike (oni bi trebali biti izvan sistema podsticaja). Nema dileme da je osmišljena i solidna podsticajna politika u općini Zavidovići stvorila preduslove za predstojeću modernizaciju, povećanje produktivnosti i podsticanja komercijalne proizvodnje. Istina, novi trendovi u poljoprivredi iziskuju i nove podsticajne odluke i rješenja.

Najizraženiji problemi u sektoru proizvodnje, koji doprinose slaboj konkurentnosti, su:

- zastarjelost opreme i tehnologije u proizvodnji,
- nizak stepen primjene mehanizacije,
- usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak obim proizvodnje po jedinici gazdinstva,
- relativno visoka cijena inputa koji utiču na cijenu krajnjih proizvoda,
- nizak stepen tržišne prodaje,

Poljoprivredi se daje zadaća da bude glavna djelatnost seoskog prostora i postane izdašan izvor prihoda njenih stanovnika. To su krupni zadaci koji su u visokoj neusaglašenosti sa sadašnjim općenito lošim stanjem u sektoru poljoprivrede, pa se poboljšanje tog stanja postavlja kao goruća potreba pred kojom nije ostalo vrijeme za bilo kakva uzmicanja. Da se otvore procesi za dostizanje postavljenih zadaća, treba rješavati probleme i ograničenja kojih sektor poljoprivrede u općini Zavidovići, kao i mnogim drugim općinama, ima napretek.

8.5. Opća ograničenja

Negativna demografska kretanja i niska produktivnost

Veliki je broj poljoprivrednih proizvođača, starosne strukture, koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, takođe, opšta karakteristika sektora poljoprivrede. Ovakva situacija posljedica je različitih uzroka, a jedan od njih je i nizak tehnički nivo poljoprivredne proizvodnje, koji povećava potrebu u fizičkom radu. Ono što zabrinjava je odliv mlađe radne snage sa sela.

Nedovoljno razvijen prehrambeno – prerađivački sektor

U općini Zavidovići nema prehrambeno – prerađivačkih kapaciteta, niti stepena finalizacije poljoprivrednih proizvoda. U općini je manjak vlastitih proizvoda za svoje stanovništvo. U većoj mjeri je izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistrovanim

-593-

kanalima prodaje, već regulisanim tokovima. Povećanje broja zaposlenih u sektoru poljoprivrede moguće je postići prilivom sredstava kroz investicije i konsolidacijom finansijskog sistema na većim nivoima vlasti. Poljoprivredni subjekti imaju negativne finansijske performanse - opadanje tržišnog učešća i rentabilnosti, povećanje zaduživanja, nema investiranja i td.

Investicije kao ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede

Investicije u dosadašnjem razvoju primarne proizvodnje bile su nedovoljne, ili zanemarljive i nisu mogle biti „motor“ razvoja poljoprivrede. Evidentno je da će u budućem razvoju poljoprivrednog gazdinstva ulaganja u razvoj farmi za mlijeko i meso, jagodasto voće, rashladne kapacitete i druge proizvodnje zauzimati primarno mjesto. Investicije imaju presudnu ulogu za realizaciju ciljeva i prioriteta sektora poljoprivrede, prije svega kao pokretački instrument kvantitativnog rasta ukupnih proizvodnih faktora, ali i stvaranje uslova za bolji život na selu. Općina Zavidovići po svom geografskom položaju, agroekološkim uslovima i prirodnim resursima predstavlja interesantno područje za investiranje u sektoru poljoprivrede.

Promjenjiva politika i nedovoljna budžetska podrška

Budžetska podrška za poljoprivredu sa nivoa FBiH po svim kriterijima je nedovoljna. U kontekstu usvojene Strategije razvoja poljoprivrede FBiH s predloženih 6% od ukupnog budžeta dostupno je samo 3% (u EU budžetska podrška u sektoru poljoprivrede po stanovniku je 250,00 KM, u Hrvatskoj 86,00 KM, u Srbiji 95,00 KM, u BiH 16,00 KM). Struktura agrobudžeta u FBiH varirala je iz godine u godinu. Variranje osnovnih grupa mjera u podrškama ukazuje da znatan broj istih nije ustaljen i da nisu dovoljno praćeni efekti tih mjera. Oficijelna budžetska podrška sa nivoa Općine Zavidovići u 2017. godini iznosi 180.000,00 KM, odnosno cca 1,9 % u odnosu na budžet.

Prijedlozi - Rješenja za prevazilaženje ograničenja

- Aktivirati dio prirodnih potencijala (resurse), u održivu proizvodnju.
- Racionalno i namjenski upravljati prirodnim resursima.
- Gdje je god moguće fokusirati se na organsku proizvodnju hrane.
- Iskoristiti spremnost stanovništva da se bavi poljoprivredom, bez obzira na odliv mlađeg stanovništva sa sela.
- Postići inicijative za izgradnju prerađivačkih pogona (za sada nema prerade proizvoda - finalizacije) i manjih pogona u formi kućne radinosti.

9. RAZVOJNI CILJEVI U SEKTORA POLJOPRIVRE

9.1. Razvojni ciljevi

Postojeće stanje u makroekonomskim okvirima (na nivou države BiH) odrazilo se na sve aspekte privređivanja, pa prema tome i na aspekt poljoprivrednog sektora. Tržišni principi su uglavnom uticali na poljoprivredu, kao najspecifičniji i najosjetljiviji sektor. Ozbiljnijim pristupom prema međunarodnoj zajednici, poljoprivreda će dobiti novu ulogu i značenje. Do tada na svim nivoima, prema tome i općinama, treba postići značajan uspjeh i biti na "stazi" (iako smo za sada među posljednjim) prema EU integracijama.

Prijedlozi - Rješenja

Polazeći od navedenih ocjena i činjenica, u svom proizvodnom, tehnološkom, organizacijskom i upravljačkom dijelu, cjelokupna strategija se usmjerava na sljedeća suštinska pitanja:

- Izbor užeg broja proizvodnji koje najbolje odgovaraju prirodnim resursima u uslovima općine Zavidovići, prije svega profitabilnih proizvodnji sa obezbijedenim tržištem.
- U općini Zavidovići izdvajamo dvije primarne (glavne) strateške proizvodnje, prije svega, **proizvodnja mlijeka i mesa i proizvodnja jagodastog voća** – za sada maline), ne zapostavljajući druge proizvodne grane.
- Uvođenje novih tehnoloških rješenja u proizvodnji radi postizanja ekonomske održivosti manjih i srednjih poljoprivrednih gazdinstava.
- Rekonstrukciju (transformaciju - uvećanje) određenog broja malih i srednjih poljoprivrednih gazdinstava kako bi ona mogla prihvatiti moderne tehnologije i postati robni održivi proizvođači.
- Obezbijediti vertikalnu vezu primarne proizvodnje i prerade (ključna zadaća – na općini Zavidovići, nema prerađivačkih kapaciteta, a Strategijom se nudi rješenje kako doći do kreditnih sredstava koja bi mogla doprinijeti tom cilju.).

9.2. Principi strateških opredjelenja

Koncept razvoja podrazumijeva sljedeće aspekte:

Održivi ruralni razvoj

Značajno veće ulaganje usmjeravati u ruralni razvoj. Nije moguće održivo privređivati i demografski sačuvati seosko područje bez održive poljoprivrede.

Ekonomski aspekt

Za sektor poljoprivrede se važu ekonomski principi, kao i za druge privredne grane. Koncept održive poljoprivrede nadopunjuje ekonomsku funkciju. Poljoprivreda je temelj za prehrambeno-prerađivačku industriju, ona podstiče razvoj i drugih sektora (oprema, mehanizacija, ambalaža, transport, usluge, servise i dr.).

Aspekt razvoja turizma

Turizam bi mogao biti snažan generator razvoja poljoprivrede u općini Zavidovići. Postoje realni uslovi i potencijali za rekreaciju i razvoj turističkih atrakcija i atraktivnosti. Puno je primjera gdje je turizam udružen sa poljoprivredom doprinio jednom i drugom sektoru.

Socijalni aspekt

Poljoprivreda zapošljava veliki broj stanovnika, čime se djelomično ublažava pritisak na radna mjesta u drugim oblastima. Mogućnosti vlastite proizvodnje hrane na poljoprivrednim gazdinstvima smanjuju socijalne tenzije, ujedno doprinose borbi protiv siromaštva na seoskim područjima.

Prehrambeni aspekt

Sigurnost u obezbjeđivanju zdravstveno ispravne hrane treba biti strateški cilj i interes. Realizacijom navedenih aspekata realizovati će se i najbitniji cilj: **prehrambena sigurnost stanovništva**.

Prijedlozi - Rješenja

- Upravljanjem resursom na dugoročno održiv način uz promociju poljoprivrede koja je maksimalno usklađena sa očuvanjem okoliša (**održivo privređivanje resursom**);
- Obezbjeđivanje stabilne i prihvatljive ponude bezbjedne hrane u pogledu kvaliteta i cijene (**sigurnost zdravstveno ispravne hrane**);
- Osiguranje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i ukupnog ruralnog razvoja (**održiv ruralni razvoj**);
- Stalno podizanje konkurentnosti proizvođača (**održivost i konkurentnosti**).

9.3. Realizacija prijedloga – Rješenja

Put prema revitalizaciji poljoprivrede općine Zavidovići treba da se kreira u sljedećim pravcima i okvirima:

Podizanje konkurentnosti postojećih komercijalnih (robnih) poljoprivrednika, upravljanjem resursom na održiv način, briga o ruralnom razvoju i tradicionalnim vrijednostima, podizanje kvaliteta proizvoda, institucionalna podrška.

Intencije za podizanje konkurentnosti poljoprivrednika za bližu i dalju budućnost pretpostavljaju:

- povećanje obima proizvodnje uz sprečavanje (koliko je moguće) dalje fragmentacije zemljišnih posjeda, veća fleksibilnost i dinamičnost na tržištu i očuvanje cjeline razvoja gazdinstva,
- uređenje poljoprivrednog zemljišta, uključujući hidromeliorativne i druge agromeliorativne mjere,
- veći nivo tehničke opremljenosti i podizanje efikasnosti finansijskim inputom,
- podizanje nivoa znanja kod poljoprivrednih proizvođača, većom podrškom mlađim proizvođačima,
- poslovno povezivanje gazdinstva, naturalne proizvodnje ("klijenata"),
- jačati vertikalne integracije uključujući i trgovačku mrežu, jačati horizontalnu integraciju u prerađivačkoj industriji izvan općine Zavidovići – (nema prerađivačkih kapaciteta u općini),
- privlačenje ino-kapitala u sektoru proizvodnje hrane,
- jačanje marketing funkcija ukupnog lanca proizvodnje hrane radi podsticaja prodaje i potrošnje hrane -sajmovi, izložbe i dr.

KADROVSKO RJEŠENJE

Za implementaciju Strategije općine Zavidovići bilo bi neophodno (ukoliko je moguće) u sistematizaciji radnih mjesta predvidjeti jednog agronoma, ili sredstvima iz podsticaja finansirati agronoma u udruženju (sa postignutim referensama i rejtingu), razvojnoj agenciji ili općini.

10. STRATEŠKI PRAVCI - BILJNA I ANIMALNA PROIZVODNJA

10.1. Politika prema zemljištu

Temeljne smjernice, kao i načela zaštite, racionalnog i pravilnog gazdovanja poljoprivrednim zemljištem proističu iz Zakona o poljoprivrednom zemljištu („Službene novine Federacije BiH“ broj 52/09).

U cilju namjenskog i racionanog korištenja i zaštite poljoprivrednog zemljišta na području općine Zavidovići neophodno je poduzeti niz mjera i aktivnosti i to:

- Uspostaviti trajni monitoring stanja i promjena na poljoprivrednom zemljištu (**uraditi softver na nivou općine**).
- Voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu.
- Sređivanje zemljišno knjižnog i katastarskog stanja u općini Zavidovići, koji je tek u početnoj fazi.
- Zaštititi poljoprivredno zemljište od raznih vidova oštećenja i degradacije;
- Vršiti sistematsku kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača (obaveza federalnog zavoda za pedologiju uz zahtjev općine da se ta mjera provede – bez naknade).
- Na zemljištima koja duže vrijeme nisu obrađivana, kao i zemljišta koja se trebaju radikalnije uređivati (koristiti sredstva ZDK na osnovu javnog poziva koji se svake godine raspisuje – obavještavati vlasnike o navedenoj mogućnosti). **Vlasnici zemljišta koje se dugo nije obrađivalo mogu isto privoditi kulturi sjetvom heljde koja ne zahtijeva đubriva, a izuzetno podstiče mikrobiološke aktivnosti – dakle, popravlja plodnost tla.**
- U narednim godinama bilo bi opravdano zemljište u društvenoj svojini izdavati u zakup postojećim i potencijalnim robnim proizvođačima, koji su u statusu obrta ili žele to postati.

10.2. Biljna proizvodnja

10.2.1. Hljebna žita

Hljebna žita – Proizvodnja pšenice na površini od 65 ha sa prinosima od 3,5 t/ha nema niti opravdanja niti veće mogućnost za progres. Ova proizvodnja uglavnom se obavlja na temelju tradicije, sa malim udjelom savremenih agrotehničkih mjera, iako su površine veće od 0,2 ha već sedam godina imala općinsku finansijsku podršku. Ovo je jedan eklantatan (očigledan) primjer da se podsticajna politika u budućnosti (iako je dosadašnja podsticajna politika prema općinskoj podršci bila apsolutno ispravna i konzistentna) treba usmjeravati u profitabilne proizvodnje, isključujući socijalne aspekte. Znatnije povećanje površina za proizvodnju pšenice nije realno i ovu proizvodnju treba prepustiti odluci poljoprivrednika. **Strateški bi se trebalo usmjeravati na: podizanje prinosa po jedinici površine i izmjeni sortimenta.**

Proizvodnja ječma na ukupno 3 ha sa prinosom od 3 t/ha nema šansu za veću ekspanziju, s obzirom na usitnjenost zemljišnih posjeda. Međutim, kao i kod pšenice, strateški je neophodno usmjeriti se na agrotehnički aspekt za povećanje prinosa po jedinici površine i, svakako, adekvatni sortiment za područje općine Zavidovići.

Za proizvodnju **raži od 4 ha i zobi od 5 ha, te prinosima od 3 t/ha** nije potrebno posebno niti analizirati, a pogotovo se strateški opredjeljivati za povećanje površina pod ovim strnim žitima u cilju proizvodnje zrna. Uglavnom se proizvođači raži opredjeljuju za zrnastu

stočnu hranu, što je u biti apsurd, pogotovo kada je raž u pitanju. **Proizvodnju zobi** treba vrednovati kao krmnu kulturu u korištenju združenih usjeva (zobi sa travno djetelinskim smjesama i djetelinama, a raž kao nosač (armatura) u združenoj sjetvi sa stočnom grahoricom i graškom.

Tritikale (pšenoraž – mješanac pšenice i raži) kao krmna kultura čak se i ne spominje u sjetvenoj strukturi. Cijenimo da bi od svih žitarica bilo jedino opravdano podsticati tritikale.

Proizvodnja **heljde** mogla bi se vršiti na većim nadmorskim visinama i zauzimati zemljišta na kojima nije moguće uzgajati druge žitarice. Posebno bi je trebalo podsticati za aspekt organske proizvodnje, s obzirom da ne zahtijeva gnojidbu niti zaštitu, a u turističkoj ponudi predstavljala bi jednu od strateških specijaliteta (primjer turističke ponude proizvoda i jela od heljde - kopirati sa područja Nišičke Visoravni – heljdini specijaliteti).

Proizvodnja kukuruza na 290 ha sa prinosom od 5 t/ha uglavnom je temeljena na neadekvatnoj agrotehnici i nedovoljnim inputom za potrebnim repromaterijalima, posebno nedovoljnoj gnojidbi. Ova proizvodnja je zanemarljiva u usporedbama sa potrebama i za ljudsku i za stočnu hranu. Kao i kod ostalih žitarica, proizvodnju kukuruza treba zasnivati na većim prinosima po jedinici površine. Zabrinjava podatak da su relativno male površine silažnog kukuruza, a agroekološki uslovi za ovu proizvodnju su povoljni, pogotovo što se rentabilnost mlijeka i mesa zasniva na ovom krmivu.

Preporuke – Strateška opredjeljenja

Hljebna žita i kukuruz

- Zadržavanje na istom nivou sjetvenih površina pod žitaricama ili blago povećanje (pšenice, raži i ječma).
- Značajnije podsticati silažni kukuruz i uvoditi u proizvodnju kod robnih proizvođača mlijeka i mesa žitaricu tritikale.
- **Sjetvu heljde preferirati na većim nadmorskim visinama, na kiselom zemljištu kao ekološku žitaricu i kao pčelinju pašu, a posebno na zemljištima koja duže vrijeme nisu obrađivana.**
- Primjena savremenijih agrotehničkih mjera u proizvodnji i povećanje prinosa.
- Uvođenje sorti i hibrida (kukuruz šećerac i kokičar).
- **Kod proizvodnje žitarica i kukuruza neophodno se usmjeriti na povećanje prinosa po jedinici površine i djelomičnoj izmjeni sortimenta.**

10.2.2. Proizvodnja povrća

Proizvodnja povrća ima svoju prepoznatljivost kod potrošača, ali je i dalje nedovoljno konkurentna u odnosu na uvoz. Dodatni problem razvoju ove proizvodnje čini nedostatak rashladnih kapaciteta i prerađivačke industrije u općini Zavidovići. Proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru, posljednjih godina je u blagoj ekspanziji (2,5 ha, a u 2017. godini očekuje se 5 ha pod površinom u zatvorenom prostoru).

U sjetvenim površinama povrća uglavnom se obezbjeđuje 50 – 60% za vlastite potrebe. Nedovoljno se primjenjuje odgovarajuća agrotehnika uzgoja kako na otvorenom, tako i u zatvorenom prostoru (plastenicima).

Problemi u proizvodnji povrća, kao i većini drugih kultura je nepostojanje organizovanog tržišta, te nedostatak stručnog kadra koji bi bio u cjelosti predan i zadužen za

-599-

savjetodavnu ulogu (rad na terenu). U sjetvenoj strukturi na području općine Zavidovići (u plastenicima) dominira paradajz. Bila je u progresiji i proizvodnja krastavca (dok je imala osigurano tržište).

Proizvodnja u plastenicima zahtijeva dosta visok nivo znanja iz ove oblasti, te je neophodno paralelno sa izgradnjom plastenika vršiti edukaciju novih proizvođača kako bi što brže i kvalitetnije ovladali ovom problematikom.

Preporuke - Strateško opredjeljenje

- Rast proizvodnje povrća zasnovati na značajnom povećanju površina pod plastenicima sa sistemom za zalijevanje, uvođenju savremenih tehnologija uzgoja.
- U predstojećem periodu treba podsticati plasteničku proizvodnju (200 i više m²).
- Podsticati organsku proizvodnju povrća na otvorenom prostoru i plastenicima.
- Sortiment povrća usmjeravati prema sortama i hibridima: **paradajza** - Matias, Belle, Buran; **paprike** - Vedrana, Istra, Madona; **krastavca** - Edona, Darina, Ekron, Dinero; **salate** - Pronto, Tatiana, Noisette, Vanity, Funway, Flavy, Angie; **kupus** - Rinda, Sir, Bravo, Parel; **kelj** Capricio, Rigoletto, Daphne, Alaska.

10.2.3. Proizvodnja krmnog bilja

Krmno bilje u funkciji ishrane stoke na osnovu uvida i procjena, niti je adekvatno, niti je u hranidbenom smislu kvalitetna, a proizvodne površine za krmnu bazu nisu iskorištene. Da bi se povećao proizvodni potencijal livada i pašnjaka potrebno je primijeniti poznate agromeliracione, odnosno agrotehničke mjere u gazdovanju sa njima, s obzirom da su uglavnom prisutni degradirani pašnjaci na velikim nagibima, sa plitkim slojem plodnog zemljišta. U narednim godinama svakako bi trebalo nastaviti tendenciju povećanja proizvodnje silažnog kukuruza i tritikale u ukupnoj proizvodnji krmiva. **Kod robnih proizvođača mlijeka i mesa na oglednim parcelama (finansirati iz podsticaja sjeme) zasijati: jednogodišnje leguminoze - stočnu grahoricu i grašak, stočni sirak, perko repicu, stočni kelj, koji nisu zastupljeni (čak ni poznati, niti robnim, niti naturalnim proizvođačima mesa i mlijeka).** Buduća proizvodnja kabaste i zrnaste krme treba dati mnogo snažniju podršku stočarstvu nego što je činila do sada. Ona će to postizati značajnim skokovima u širenju sjetve na nove površine i podizanjem sadašnjih, više nego skromnih prinosa, na mnogo veće proizvodne vrijednosti. U strukturi sjetve, koja se postavlja kao cilj, još veća zastupljenost od sadašnje treba biti silažni kukuruz i druge navedene krmne kulture.

STRATEŠKA OPREDJELJENJA - PREPORUKE

Podrške sa nivoa općine usmjeravati u:

- U stalnu edukaciju na rekultivaciji livada i pašnjaka, prije svega sjetvom heljde, kako bi površine koje dugo nisu obrađivane privedli kulturi – organizovati edukacije koje su bez naknade, koje obavlja Federalni zavod za poljoprivredu.
- **Obezbijediti veću finansijsku podršku silažnom kukuruзу.**
- **Nabavka sjemena iz općinskih podsticaja (za tri robna proizvođača mlijeka – kao ogledne parcele – cilj je da se održe lokalne manifestacije stočara i prenesu rezultati ostalim): stočne grahorice, graška, stočnog kelja, stočnog sirka, perko repice. Ukoliko se u sistem ishrane ne uvedu navedene krmne kulture neće biti rentabilne proizvodnje mesa i mlijeka.**

10.2.4. Voćarska proizvodnja

Voćarska proizvodnja, prije svega proizvodnja stablašica: jabuke, šljive, kruške, trešnje, višnje, sa prinosima koji se postižu, predstavljaju ekstenzivni način proizvodnje. Većina stablašica su autohtone vrste slabog kvaliteta plodova. Novoformirani voćnjaci sa nešto većim stepenom primijenjene agrotehnike obećavaju jedan savremeniji koncept koji bi mogao biti uzor za potencijalne savremenije voćnjake. Značaj ove proizvodnje ogleda se u tome što omogućava bolje korišćenje površina na brojnim lokacijama i područjima sa manje povoljnim zemljišnim i klimatskim uslovima, uključujući i zemljišta lošijih fizičkih, hemijskih i drugih osobina, kao i površine sa većim nagibom. Cijenimo da je proizvodnja stablašica (jabuka, kruška, šljiva) neopravdano malo zastupljena na prostoru općine Zavidovići. Uglavnom dominiraju voćna stabla na okućnicama u svrhu podmirenja vlastitih potreba. Za veći broj poljoprivrednih proizvođača voćarska proizvodnja je usputna, sporedna djelatnost u okviru mješovitih gazdinstava. Intenzivan uzgoj voćaka u prvom redu podrazumijeva korištenje kvalitetnih sorti i podloga za sve voćne vrste. Svakodnevno pristižu nove sorte i podloge kvalitetnije i gospodarski značajnije od dosada korištenih. Voćarska proizvodnja, prije svega savremena i intenzivna, traži i kvalitetan stručni kadar, osposobljene voćare koji su spremni prihvatiti sve izazove, zadatke i odgovornosti koje ova proizvodnja postavlja.

STRATEŠKA OPREDJELJENJA -- RJEŠENJE

- Sadnju šljive orijentisati na sortiment: Čačanska najbolja, Čačanska ljepotica, Bilska rana i Stenley.
- Na površinama gdje zadovoljava kvalitet zemljišta, gdje postoji mogućnost obrade i navodnjavanja treba ići na podizanje savremenih gustih zasada jabuke i kruške (špalir sistem).
- Kod trešnje treba ići na izmjenu sortimenta i početi saditi sorte: Stela, Sju, Van, Bing, Burlati i druge kako bi se utjecalo na kvalitetniju ponudu na tržištu.
- **Opredijeliti se za proizvodnju jagodastog voća, prije svega maline, ali odmah u proizvodnju uvoditi i podsticati druge vrste: kupinu, borovnicu, aroniju, jagodu – to će zasigurno biti „motor“ razvoja poljoprivrede.**
- Sortiment maline uskladiti prema nadmorskoj visini. Na većim n. visinama uzgajati sorte Miker i Vilamet, a na nižim uz navodnjavanje sortu Polka.
- **Podsticati robnu proizvodnju jagodastog voća (minimum 0,2 ha) samo sa sistemom za navodnjavanje i potvrdom od udruženja pčelara da je obavijestio pčelare u prečniku od 6 km o vremenu tretmana maline, ili dokaz (račun za kupljeno zaštitno sredstvo) da je malinu tretirao sredstvima koja nisu škodljiva za pčele.**

10.2.5. Ljekovito bilje i gljive

Ljekovito bilje, šumski plodovi i gljive smatraju se cjelinom koja nema čvrstih veza s drugim privrednim granama poljoprivrednog sektora, iako može vezati za sebe niz ulaznih i izlaznih interakcija sa brojnim subjektima, posebno prehrambeno prerađivačkim kompleksom. Ovaj sektor zbog važnosti radnog angažmana sa sigurnošću je održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog razvoja.

U najsazetijem obliku rečeno, vizija razvoja ljekovitog bilja, gljiva i drugih šumskih sekundarnih sirovina može se definisati težnjom da se iz današnjeg nerazvijenog stanja ovog sektora definiše i obezbijedi ambijent koji će:

- za područje općine Zavidovići biti primjeren,
- sakupljanjem i uzgojem ljekovitog bilja i gljiva biti održiv,
- tehničko-tehnološki odgovarajući,
- ekološki prihvatljiv.

Sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva između onog što je ono do sada i onog što se od njega očekuje u budućnosti, jeste da :

- postupcima sakupljanja i mjerama uzgoja daje proizvod koji će biti prihvaćen od potrošača u zemlji i inostranstvu,
- osigura nivo profitabilnosti i održivosti,
- radno angažuje veći broj stanovništva, pogotovo ruralnih područja.

STRATEŠKA OPREDJELJENJA - PREPORUKE

- Dati podršku formiranju primarnih i sekundarnih otkupnih stanica za otkup i destilaciju ljekovitog bilja i gljiva.
- Finansijskim inputom podsticati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta u cilju destilacije (u toku ljeta destilirati ljekovite biljke, u kasnu jesen zimu i rano proljeće igličasto drveće - bora, jele i smrče);

10.2.6. Organska proizvodnja hrane

Brojni su razlozi koji nas upućuju na brže preusmjerenje konvencionalne na organsku poljoprivredu, a ovdje naglašavamo sljedeće:

Ekološki: održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže; zaštita okoline; čuvanje (zaštita) zemljišta; obezbjeđenje ambijenta za uzgoj životinja, posebno stvaranje pozitivne valencije i imidža za turizam (za općinu Zavidovići turizam bi trebao biti okosnica mnogih pozitivnih procesa, organske poljoprivrede posebno).

Privredni: obezbjeđenje tržišta za organski proizvod (razvijen turizam je najveći apsorber organske proizvodnje hrane i „turbo motor“ za njeno širenje) predstavlja održivost i rentabilnost proizvodnje.

Zdravstveni: zdravstveno ispravna hrana je uslov boljeg zdravlja i manjeg pritiska na ljekarske intervencije i manje korištenje sintetičkih lijekova.

PREPORUKE - RJEŠENJA

Obezbijediti finansijsku podršku procesima koji su u funkciji unapređenja organske proizvodnje hrane, prije svega u:

- Procesima edukacije, certifikacije organskih proizvoda, podršci jagodastom voću (minimum 0,2 ha) i povrću u zatvorenom prostoru (plastenik min. 200 m²).
- Podršku promociji organskih proizvoda (sajmovi na domaćem i ino tržištu).
- Procesima edukacije poljoprivrednika u oblasti organske proizvodnje.
- Procesima organizacije sajmova „kupac – prodavac“.

10.3. Animalna proizvodnja

Na općini Zavidovići stočarstvo ima ekstenzivni karakter, sa izuzecima robnih proizvođača mlijeka koji svoje farme usmjeravaju prema principima savremene proizvodnje. Poseban značaj u strukturi stočarske, pa i ukupne poljoprivredne proizvodnje, imaju govedarstvo i ovčarstvo. Stočarstvo ima zatvoren proces proizvodnje i u potpunosti je integrisano u njene zemljišne i klimatske resurse, u principu ukomponovan u tradicionalne norme, a većina stočara nema skoro nikakvih tehnoloških promjena, kako u osavremenjavanju objekata, tako i u uzgojnim normama.

10.3.1. Govedarstvo

Govedarstvo je najvažnija grana stočarstva u općini Zavidovići, prije svega za mala i srednja porodična poljoprivredna gazdinstva. Za očekivati je da će ova grana stočarstva u bližoj budućnosti doživjeti svoj makar i u manjoj mjeri progres. Na području općine Zavidovići prevladavaju križanci sivog i smeđeg alpskog goveda, sa kojim se pretapala naša autohtona pasmina „Buša“. Današnji svjetski trendovi u govedarstvu definišu uzgojni program koji ima za cilj: unapređivati (poboljšati) ekonomsku efikasnost proizvodnje mlijeka i mesa u datim ekonomskim i prirodnim uslovima, što podrazumijeva objektivno vrednovanje svih funkcionalnih svojstava, a ne samo proizvodnih. Govedarstvo kao grana poljoprivredne proizvodnje zasniva se na održivosti u smislu obezbjeđenja 70 -80% vlastite krmne (zelene, osušene, zrnaste i koncentrovane stočne hrane) na svom posjedu, te organizovanom otkupu mlijeka, proizvodnji priplodnog materijala i svakako tehničko – tehnološkim savremenijim principima. Ukupnost uzgojne vrijednosti sadrži uglavnom dva primarna segmenta: kravlje mlijeko i goveđe meso.

Proizvodnost mlijeka

Perspektive daljeg razvoja proizvodnje mlijeka trebaju se kretati prema povećanju broja muznih grla i njihovoj produktivnosti koja bi se zasnivala na proizvodnji najmanje 70 - 80% vlastite krmne baze. Robnu proizvodnju mlijeka bilo bi neophodno zasnivati na gazdinstava koja posjeduju startnu poziciju (infrastrukturu – voda, struja, objekat koji se u manjoj mjeri mogu adaptirati). Progres u proizvodnji mlijeka svakako treba zasnivati i na unapređenju pasminskog sastava, boljoj ishrani i zdravstvenoj zaštiti, marketinškom ponašanju robnih proizvođača mlijeka i dr. Postojeće tri komercijalne farme za proizvodnju mlijeka trebaju biti u isključivom fokusu budućeg razvoja mljekarstva, sa tendencijom stvaranja novih, čime bi se trebala značajnijim finansijskim inputom podsticati robna proizvodnja. Put do te proizvodnje voditi će kroz osnivanje novih ili transformaciju sadašnjih malih, u farme većeg kapaciteta. Neophodno je uvažavati manje

-603-

proizvođače objedinjene u sistem udruženja ili zadruga koje će istinski biti servis poljoprivrednicima. Na prostoru općine Zavidovići prisutan je samo jedan otkupljivač mlijeka "ZIM" Zenica d.o.o. Veći dio prostora općine je izvan organizovanog otkupa mlijeka. Prema procjenama službe za upravu poljoprivrede, vodoprivrede i komunalnih djelatnosti na općini Zavidovići ima cca 2.000 grla različitih vrsta i kategorija goveda. Većina proizvedenog mlijeka služi za vlastitu potrebu domaćinstva i pijačnu prodaju.

Proizvodnja mesa

Sadašnja proizvodnja mesa na općini Zavidovići zasniva se na tovu cca 15 farmi sa 5-10 grla. Sporadični tov kod većeg broja proizvođača zasniva se na 1-2 tovljenika. Sa ekonomskog aspekta proizvodnja mesa na ovim principima (prije svega na tehničko-tehnološkom zaostatku, a posebno ovakvoj krmnoj bazi koja je ustaljena na proizvodnji sijena lošeg kvaliteta) nema rentabilnosti. Međutim, pretpostavke za optimističku projekciju su sporadične intencije za savremenom robnom proizvodnjom.

PREPORUKE - RJEŠENJA

- Povećanje stočnog fonda (nabavka muznih grla za gazdinstva koja imaju startnu osnovu), izmjeni pasminskog sastava, povećanju mliječnosti po grlu i organizaciji otkupa mlijeka (težiti prema stabilnom otkupljivaču mlijeka).
- Kako su u općini Zavidovići posjedi usitnjeni, predložimo modele farmi sa 5 (pet), do 8 (muznih grla) krava, koje treba uskladiti sa veličinom posjeda za proizvodnju kabaste hrane, uzimajući u obzir da je za ishranu jedne krave potrebno 0,7 ha zemljišta u nižim predjelima i 1 ha na većim visinama.
- Preferirati slobodan način držanja krava (ispaša u što većoj mjeri).
- Pasminsku rejonizaciju usmjeriti prema „Simentalcu“ u nižim predjelima, „Montafocu“ od 600 – 800 m.n.v. Ukoliko se proizvođač odluči za proizvodnju mesa tipa stajskog uzgoja orijentisati se na „Simentalca“ ili na neke tipične mesne pasmine kao što je „Šarole“, „Limuzen“.

10.3.2. Ovčarstvo

Na području općine Zavidovići mali je broj stada ovaca (50 do 100 ovaca). Uglavnom preovladava autohtona pasmina ovaca "Pramenka" sa svojih par sojeva. Ovca je i dalje, u skladu sa svojom biologijom, ostala sakupljač hrane na širokom arealu, a domaća „Pramenka“ nadživjela je sve pokušaje da bude potisnuta sa ovog prostora i zamijenjena nekom drugom pasminom. Proizvodnja mlijeka po ovci je prosječno u zadnjih 10 godina iznosila 40 litara/muznom grlu. Još uvijek je prisutan ekstenzivni način držanja ovaca. Zabrana nomađenja je dovela do drastičnog smanjenja veličine stada. Broj velikih stada se smanjuje usljed nemogućnosti ishrane, te se stvaraju manje farme sa djelimičnim ili potpunim ograničenjem kretanja životinja. Ishrana ovaca se ljeti ostvaruje ispašom, dok se u zimskom periodu ovce drže u zatvorenim objektima, a ishrana je bazirana na kabastim hranjivima (uglavnom sijenu). Nisu evidentirani proizvođači koji dvostruko iskorištavaju ovcu, primjenjujući mužju, nakon čega proizvode sireve, te meso, uglavnom za prodaju janjadi i kurbane. U svim slučajevima poljoprivrednici ovce uzgajaju zbog proizvodnje janječeg mesa.

PREPORUKE

- Praktikovati proizvodnju ovčijeg i mesa i mlijeka (skupa) gdje je to moguće.
- Uvoditi u proizvodnju mesne pasmine Wirtemberg i Romanovsku, stajske orijentacije.
- Poduzetničko gospodarenje ovcima (gdje je manje radne snage u domaćinstvu) primjerenije je sistemu ovčarenja u kojemu se proizvode samo janjad.

10.3.3. Kozarstvo

Na području općine Zavidovići kozarstvo je slabo razvijeno. Bez obzira na činjenicu da općina Zavidovići raspolaže prostorima sa vegetacijom u tipu grmlja, makije i šikare, što predstavlja izvrstan, jeftin hranidbeni sistem, ipak je uzgoj i držanje koza sporadično. Dakle, manji je broj domaćinstava koji drže koze sa odlikama ekstezivnog načina držanja u improviziranim stajama i lošom hranidbom, što rezultira vrlo malim proizvodnim karakteristikama. Po mnogim zoohigijenskim i hranidbenim normativima koza je slična ovcu. Ova sličnost je uslovala i pojavu kombinovanih stada ovaca i manjeg broja koza. Kozarstvo ima poseban značaj u zapuštenim i teško dostupnim područjima, gdje konfiguracija terena otežava uzgoj drugih vrsta preživara. U pasminskom sastavu dominiraju križanaci (balkanska koza) nastalih neplanskim križanjima, što je doprinijelo velikoj varijabilnosti, kako u fenotipu, tako i u genotipu novonastalih križanaca uglavnom „sanske“ pasmine. Prosječna proizvodnja mlijeka po grlu je 170 litara. Mlijeko i meso koza postaju kulinarske vrijednosti i delikatesi koja se servira u posebnim prilikama, pogotovo turističkim destinacijama koje bi trebale u bližoj budućnosti biti valencije za robnim proizvođačima koza.

PREPORUKE

- Uzgojna orijentacija kozarstva trebala bi voditi prema oplemenjivanju sadašnjih križanih tipova sa „sanskom“ ili „alpskom“ srnastom kozom.
- Podsticati robnu proizvodnju u oblast kozarstva odvojenu iz sistema zajedničkog uzgoja sa ovcima.

10.3.4. Svinjogojstvo

Uzgoj **svinja** je vrlo malo zastupljen na općini Zavidovići. Procjenjuje se da se ukupno, bez tovljenika drži samo 25-30 svinja za rasplod. Uglavnom domaćinstva posjeduju 1 - 2 rasplodne krmače. Pasminski sastav je relativno skroman, a najčešće se radi o križancima pasmina Landras i Veliki Jorkšir.

PREPORUKE

- **Proizvodnost bi trebalo podignuti na 300 kg. žive mjere po krmači uz poboljšanje uvjeta držanja.**
- **Podsticati robnu proizvodnju u oblasti svinjogojstva.**

10.3.5. Peradarstvo

Na području općine Zavidovići u proizvodnji je 7 farmi konzumnih jaja. Proizvodnju konzumnih jaja karakterišu relativno visoke cijene, što ima za posljedicu nisku konkurentnost. Dominantan kavezni uzgoj, će biti poseban izazov i potencijalna opasnost za peradarstvo u ispunjavanju sve strožijih kriterija EU. Proizvodnja brojlera za sada nije evidentirana, ali će u bližoj budućnosti uz bolju konkurentnost proizvoda i promociju potrošnje mesa u svježem i rashladnom stanju postati atraktivna.

PREPORUKE

- Podsticati robnu proizvodnju sistemom investicionog ulaganja subvencioniranom kamatom na kreditna sredstva (obrazloženje u tekstu koji slijedi).
- Prepustiti odluku proizvođačima u odlučivanju za ove vidove proizvodnje.

10.3.6. Pčelarstvo

Općina Zavidovići sa izvanrednim prirodnim uslovima, povoljnom klimom, bogatstvom pčelinjom pašom, pruža izvanredne uslove da se u narednom periodu organizira profitabilna proizvodnja meda i ostalih pčelinjih proizvoda. Značajne površine livada i pašnjaka obraslih šumskim rastinjem, obilje ljekovitih biljnih vrsta, trava, predstavlja kvalitetan resurs medonosnog bilja koji omogućava znatno veći broj proizvodnih košnica u odnosu na postojeće od 3.000 pčelinjih društava. Procjenjuje se da se samo 10% proizvedenog meda plasira kroz oficijelne kanale prodaje i da većina proizvođača med prodaje direktno kupcima na nivou općine ili prodaji na „kućnom pragu“. Za male proizvođače je ovo mnogo efikasniji način prodaje, jer postižu više cijene, a zbog malih proizvedenih količina meda, nemaju problema sa njegovom prodajom. Na drugoj strani, nažalost i pored robnih proizvođača i inicijativa o čvrstom zajedničkom nastupu u proizvodnji i na tržištu većih i manjih proizvođača meda, nema rezultata. Niska produktivnost po košnici, kao i variranje prinosa, ukazuju na nizak nivo znanja i vještina proizvođača, ali i probleme u vezi sa održavanjem zdravlja i kondicije pčela. U općini Zavidovići, kao i u drugim mjestima, posebno gdje je razvijena proizvodnja jagodastog voća, posebno maline, može biti na sceni pomor pčela iz više razloga, a osnovni jeste hemizacija u zaštiti zasada maline i nedostatak brižnosti i savjesti za održavanje i razvoj pčelarstva.

PREPORUKE - RJEŠENJA

- Strateški se treba usmjeriti ka modelima zaštite fonda pčela, tržnosti pčelinjih proizvoda i drugih pitanja u ovoj sferi.
- Neophodno je, bez obzira na organizacionu formu imati usaglašene stavove radi zaštite fonda pčela, tržnosti pčelinjih proizvoda i dr.
- Uspostaviti, ali i poštovati sporazume i saradnju pčelara i voćara o zaštiti pčela kod intenzivne zaštite voćnih vrsta pesticidima.
- Planirati podsticajni finansijski input po košnici (i na općinskom nivou) ali i koristiti komercijalne kredite sa regresiranim kamatom.
- Podsticati inicijative za proizvodnju i drugih pčelinjih proizvoda.
- Obezbijediti sadni materijal Bagrema i Lipe, te sjeme Facelije kao izvrsne pčelinje paše i ustupiti pčelarskim društvima za sadnju i sjetvu.

10.3.7. Finansijski inputi za sektor poljoprivrede**PRIJEDLOG – RJEŠENJA**

- Na nivou općine Zavidovići dio sredstava od godišnjeg budžeta Općine predviđenog za poljoprivredu udružiti sa komercijalnim bankama po principu da se ovim sredstvima regresira kamata proizvođačima, u tom slučaju proizvođač diže kredit sa 0% kamate (taj dio sredstava treba da regresiraju u cjelosti kamatu ili je svoditi na 1%.).
- Po ovom principu 30.000 KM udruženih sredstava (od posticaja) sa bankama na godišnjem nivou može angažovati 300.000 KM, a za pet godina 1,5 miliona.
- Ovaj metod je šansa za buduće investitore koji bi se odlučili za kapitalna ulaganja u poljoprivredu uz regresirana kreditna sredstva (sa 0% kamate koja bi bila aktuelna svake godine do otplate kredita).
- Odluku za odabir korisnika obavljala bi općinska komisija, a kolateralu komercijalna banka.
- Ovom mjerom bi se uvjerali ko ima stvarni interes za oblast poljoprivrede ili prerade, a svakako omogućili bi proizvođačima investiciona ulaganja.

11. SWOT ANALIZA	
Prednosti (Strengths)	Slabosti (Weaknessis)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Naklonjena i konzistentna politika sa nivoa općine sektoru poljoprivrede; ○ Agroekološki uslovi omogućavaju raznovrsnu biljnu i animalnu proizvodnju; ○ Zemljišne površine uz agromeliorativne mjere pogoduju razvoju biljne i animalne proizvodnje; ○ Evidentne pozitivne promjene i razmišljanja u proizvodnom i institucionalnom okviru u posljednjem periodu; ○ Raspoloživa radna snaga; ○ Raspoloživi vodeni resursi za navodnjavanje; ○ Pojedine grane pokazuju konkurentnost (proizvodnja mlijeka, povrća u plastenicima i maline) ○ Rastuća svijest o organizaciji, saradnji i kordinaciji sa strukom. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Česte štete na usjevima nastale kao posljedica prirodnih nepogoda (suša, poplava); ○ Izrazita usitnjenost posjeda; ○ Niski prinosi u svim granama proizvodnje i niska produktivnost po grlu. ○ Loša tehničko-tehnološka opremljenost velikog broja proizvođača; ○ Nedostatak poljoprivredne mehanizacije; ○ Nizak udio navodnjavanja u ukupnim obradivim površinama; ○ Nizak nivo specijalizacije i tržišnosti proizvodnje; ○ Mali udio komercijalnih proizvođača koji bi mogli biti konkurentni okruženju; ○ Nezadovoljavajući nivo standarda kvaliteta; ○ Pogrešna teza da je općina Zavidovići opredijeljena da bude industrijski grad.
Mogućnosti (Opportunities)	Opasnosti (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> ○ Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, održivog upravljanja resursima, jačanje kapaciteta; ○ Poljoprivreda je od menadžmenta općine Zavidovići definisana kao jedna od razvojnih strateških prioriteta; ○ Porast potražnje za hranom na globalnom nivou i rastuća potreba prehrambene industrije za sirovinom; ○ Trend rasta potražnje za tradicionalnim, autohtonim te proizvodima sa oznakom porijekla; ○ Korištenje razvojnih programa; ○ Jačanje lokalne proizvodnje i tržišta; ○ Odlučnost za većom općinskom budžetskom podrškom. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Zaoštavanje konkurencije može ugroziti robne proizvođače; ○ Prodorom većih trgovinskih sistema može se ugroziti ekonomski položaj određenih proizvodnji; ○ Depopulacija ruralnog prostora i sve manji broj mlađih poljoprivrednika na selu. ○ Globalne klimatske promjene utječu na nesigurnost u proizvodnji; ○ Nedovoljno i loše upravljanje vodenim resursima dovodi i do poplava; ○ Neefikasno i neadekvatno poslovno okruženje; ○ Loša ekonomska situacija u zemlji rezultira smanjenom kupovnom moći stanovništva.

12. STRATEŠKA OPREDJELJENJA PO MJESNIMZAJEDNICAMA

<p>GRUPA I</p>	<p>MJESNE ZAJEDNICE: Dolina-Alići, Asim Čamdžić, Klek, Branioci grada, Dolac, Rujnica, Brezik, Krivaja, Smailbašići, Mećevići, Stipovići, Gostović, Lovnica, Dubravica, Kovači i dio MZ Vozuća</p>
<p>Zemljište</p> 	<p>Zemljište je u manjoj površinom u III, te u značajno većoj površini u IV a i IV b bonitetnoj kategoriji. Dakle ovo su srednje produktivna zemljišta na općini Zavidovići. U većoj ili manjoj mjeri napadnuta su urbanizacijom (pretvaranju poljoprivrednog zemljišta u nepoljoprivredne svrhe). Zemljište je uglavnom usitnjeno, ali i ograničavaju faktor za veću robnu biljnu proizvodnju. Područja su sa manjim i većim nagibima. Prisutni su različiti tipovi zemljišta.</p>
<p>Stočarstvo</p> 	<p>Područje je ograničeno zemljišnim resursom za uzgoj robne proizvodnje mlijeka i mesa u razmjerama specijalizovane robne proizvodnje i mogućnostima proizvodnje stočne hrane. Izuzetak čine domaćinstva koja raspolažu sa većim površinama zemljišta. Strateško opredjeljenje usmjeravati proizvodnju prema tipu mješovite proizvodnje, gdje bi stočarstvo manjim obimom popunjavalo proizvodnu strukturu sa drugim proizvodnjama. Obim farmi za proizvodnju mlijeka bazirati na 5-7 grla po domaćinstvu, ovaca u broju od 50 po stadu i koza prema resursu.</p>
<p>Ratarstvo</p> 	<p>Mogućnosti profitabilne proizvodnje strnih žita (pšenica, ječam, zob i raž) su ograničene. Kod manjeg broja domaćinstava uzgoj ratarskih kultura usmjeren je isključivo za vlastite potrebe, dok drugi broj domaćinstava žitarice proizvode za stočnu ishranu. Za ovo područje predlažemo krmne kulture, prije svega, silažni kukuruz i krmne kulture kako bi se obezbjedila dovoljna količina stočne hrane. Podsticati proizvodnju žitarice tritikale. Na područjima gdje zemljište dugo nije obrađivano sijati heljdu. Sva navedena područja imaju izvanredne uslove za organsku proizvodnju.</p>
<p>Voćarstvo</p> 	<p>Uglavnom domaćinstva posjeduju ekstenzivne zasade šljive, kruške ilijabuke. U uzgoju posjeduju manji broj stabala za vlastite potrebe. Kod većine domaćinstava neophodna je sanacija starih zasada. Strateško opredjeljenje usmjeravati uzgoj prema jagodastog voća, prije svega maline, ali i kupini, borovnici i aroniji. Na područjima sa zemljištima kisele reakcije. Postojeće starije zasade sanirati. Educirati stanovništvo za navedena opredjeljenja. Podsticajnim općinskim sredstvima podsticati jagodasto voće sa minimumom od 0,2 ha i uslovima saradnje sa udruženjima pčelara.</p>

<p>Povrtlarstvo</p> 	<p>Lokalno stanovništvo ima mogućnosti i potencijal za proizvodnju povrtnih kultura, prije svega krompira, lisnatog i korijenastog povrća čemu doprinose povoljni agroekološki faktori.</p> <p>Strateško opredjeljenje: Kod većine poljoprivrednih domaćinstava moguća je robna specijalizirana proizvodnja svih povrtnih kultura i krompira. Proizvodnja povrća u zatvorenom prostoru (plasticima) treba biti strateško opredjeljenje. Optimalna površina plasticina je 300 m² za modelom robne proizvodnje.</p>
<p>Ljekovito bilje</p> 	<p>Prisutna je značajnija raznovrsnost i rasprostranjenost privredno važnih ljekovitih biljnih vrsta. Mogućnost plantažnog uzgoja na manjim proizvodnim površinama. Prerada ljekovitog bilja u destilate.</p> <p>Strateško opredjeljenje: Plantažirati tržišno interesantne biljne vrste i destilirati u toku vegetacije, a u toku kasne jeseni, zime i ranog proljeća destilirati zimzeleno igličasto drveće (iglice bora, jele i smrče).</p>
<p>Pčelarstvo</p> 	<p>Strateško opredjeljenje: Nema ograničenja niti za prirodnu niti za robnu proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda.</p> <p>Uspostaviti, ali i poštovati sporazume i saradnju pčelara i voćara o zaštiti pčela kod intenzivne zaštite usjeva i voća pesticidima.</p> <p>Saditi bagrem i lipu, sijati faceliju i heljdu kao pčelinju pašu.</p> <p>Aplicirati za organski certifikat meda i drugih pčelinjih proizvoda.</p>
<p>🔗 Rješenja</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Razvoj mini farmi krava i mini ovčarskih farmi. ○ Većim finansijskim inputom podsticati proizvodnju mlijeka i mesa, proizvodnju jagodastog voća. ○ Formirati otkupnu stanicu za poljoprivredne proizvode. ○ Usmjeravati proizvođače na preradu povrća i voća u aspektima forme kućne radinosti i obrta, do formiranja značajnijeg prerađivačkog kapaciteta. ○ Nabavka mehanizacije. ○ Edukacija stanovništva i iz biljne i iz animalne proizvodnje.

<p>GRUPA II</p>	<p>MJESNE ZAJEDNICE: Ribnica, Maoča, Pašin Konak, Mahoje i dio MZ Vožuća</p>
<p>Zemljište</p> 	<p>Zemljište je ograničavajući faktor za biljnu proizvodnju, područja su uglavnom sa većim nagibima. Prisutni su različiti tipovi zemljišta sa različitim prednostima i nedostacima za proizvodnju i veće površine pašnjaka i prirodnih livada. Preporuka:na površinama zapuštenog i dugo neobrađivanog zemljišta sijati heljdu u cilju privođenja zemljišta kulturi</p>
<p>Stočarstvo</p> 	<p>Strateško opredjeljenje:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Usmjeravati prioritet prema uzgoju muznih grla, ovaca a i koza produktivnijih osobina tamo gdje ima niskog rastinja. ○ Povećati mliječnost po grlu, unapređivati tehnološki nivo. Uzgoj stoke bazirati na pašno-košnom sistemu. ○ Pasminsku orijentaciju usmjeravati prema „Simentalcu” i „Montafoncu”, ovisno o visini, tehnološkoj osposobljenosti i ishrani. ○ Manje farme muznih grla - krava zbog ograničenja u proizvodnji krme. ○ Educirati stanovništva iz oblasti animalne proizvodnje ○ Akcenat na proizvodnju stočne hrane u obimu 70% na vlastitim površinama. ○ Farme ovaca nivoa od 50 do 100 u stadu, ovisno o uslovima.
<p>Ratarstvo</p> 	<p>Strateško opredjeljenje:Ratarsku proizvodnju moguće je praktikovati samo ograničeno i podesiti je za ishranu stoke. Poseban akcenat proizvodnje usmjeriti prema proizvodnji krmnog bilja. Proizvodnju žitarica prepustiti odluci poljoprivrednika. Proizvodnju tritikalea usmjeriti za stočnu ishranu. Proizvodnju heljde za pčelinju pašu i na lošijim zemljištima. Na ovim prostorima preporučujemo sjetvu jednogodišnjih leguminoza, prije svega, stočne grahorice i graška, prko repice, stočnog sirka, silažnog kukuruza, kokičara i šećerca.</p>
<p>Voćarstvo</p> 	<p>Strateško opredjeljenje: Usmjeravati prioritete prema uzgoju jagodastog voća, prije svega maline, a na kiselim zemljištima kupine, borovnice i aronije. Postojeće starije zasade sanirati. Educirati stanovništvo za navedena opredjeljenja. Mlađe zasade planirati sa sistemom za navodnjavanje. Autohtone voćne vrste (jabuka, šljiva, kruška) usmjeravati prema preradi u kućnoj radinosti. Proizvodnja maline može nadomjestiti lokalno tržište u vremenu kada prođe sezona maline sa nižih n. visina. Saditi sortu Vilamet i Miker, na manjim n.visinama Polku.</p>

<p>Povrće</p> 	<p>Strateško opredjeljenje: Kod većine poljoprivrednih domaćinstava moguća je robna specijalizirana proizvodnja većine povrtnih kultura uključujući i krompir. Također za navedene MZ može u optimalno odgovarati i mješoviti modeli proizvodnje br. 3. (prilog modeli proizvodnje). Proizvodnju povrća na otvorenom prostoru prepustiti odluci poljoprivrednika. Proizvodnju u zatvorenom prostoru (plasticima) podsticati sa minimalnom površinom od 200 m².</p>
<p>Ljeko bilje</p> 	<p>Strateško opredjeljenje: Plantažirati tržišno interesantne biljne vrste i destilirati u toku vegetacije, a u toku kasne jeseni, zime i ranog proljeća destilirati zimzeleno igličasto drveće. Formirati otkupnu stanicu za ljekovito bilje i gljive. (prilog izgled objekta i opreme za preradu ljekovitog bilja). Sa otkupom ljekovitog bilja planirati i otkup svježeg i suhog autohtonog voća i gljiva, te drugih poljoprivrednih proizvoda. Dati podršku budućim investitorima i usmjeriti ih na kreditna sredstva (po modelu koji je obrazložen).</p>
<p>Pčelarstvo</p> 	<p>Strateško opredjeljenje: Strateški se usmjeriti u zaštitu pčela od hemizacije u proizvodnji maline. Dati podršku organizaciji pčelarskog udruženja. Raditi na dizajnu i certifikaciji meda i drugih pčelinjih proizvoda. Usloviti proizvođače voća na saradnju i zaštitu pčele. Iz godišnjih podsticajnih sredstava nabaviti sadnice bagrema i lipe i sjeme facelije da se obnovi pčelinja paša.</p>
<p>🔗 Rješenje</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Investicije na principu regresa kamata na kreditna sredstva. ○ Uspostaviti otkupnu stanicu i organizirati otkup ljekobilja, povrća, jagodičastog voća i drugih poljoprivrednih proizvoda te na taj način stvoriti uslove za robnu poljoprivrednu proizvodnju. ○ U redovnu proizvodnju pored maline forsirati aroniju, borovnicu i ribizlu. ○ Nabavka mehanizacije. ○ Edukacija stanovništva iz oblasti poljoprivredne proizvodnje. ○ Forsirati proizvodnju povrća u plasticima. ○ Manje farme muznih grla - krava zbog ograničenja u proizvodnji krme.

13. MODELI ROBNE (PROFITABILNE) PROIZVODNJE

SPECIJALIZIRANA ODRŽIVA (ROBNA) PROIZVODNJA

<p>Vrsta kapaciteta</p> <p>krave ovce koze tov junadi tov jagnjadi tov pilića tov ćurki koke nosilje plantaže maline i kupine plantaža voća (jabuka, kruška, šljiva) povrće (na otvorenom) plastenička proizvodnja plantaža ljekovitog bilja košnice pčela</p>	<p>Donja granica</p> <p>7 krava + priplod 120 plotkinja + priplod 80 koza + priplod 12 grla/turnus 180 grla 5000 kom / turnus 500 kom / turnus 2.000 komada 0,4 ha 1,5 ha 0,5ha 300 m² 1 ha + kapaciteti za doradu 120 – 150 (ovisno stacionirano ili seleće)</p>
--	--

MJEŠOVITA ODRŽIVA (ROBNA) PROIZVODNJA

MODEL BR. 1

3 – i krave
 0,2 ha maline
 40 košnica pčela
 2- toвна bika
 lumbri humus

MODEL BR. 2

2 – ije krave
 0,3 ha maline
 20 košnica pčela
 30 ovaca
 lumbri humus

MODEL BR. 3

2-ije krave
 200 koka nosilja
 200 m² plastenika
 lumbri humus

MODEL POLJOPRIVREDNOG PROIZVOĐAČA

- **Da ima startnu poziciju (objekte i infrastrukturu, zemljište, postojeću proizvodnju koju treba uvećavati i slično),**
- **Da jedan član porodice ima trajno opredjeljenje prema poljoprivrednoj proizvodnji, da je mlađi od 60 godina, da je spreman stručno i organizaciono prihvatati tehnološka rješenja.**
- **da je proizvodnju ugovorio.**
- **da je spreman prijaviti svoju djelatnost i uposlenje u sektoru a (kao obrtničku djelatnost ili drugi organizacioni oblik).**
- **Da provodi radnu i tehnološku disciplinu u proizvodnji ili preradi.**

14. IMPLEMENTACIJA STRATEGIJE

	Mjere i akcije	Nosilac	Rok	Cilj/komentar
1.	Općinska podrška sektoru poljoprivrede iz budžeta 2 - 2,5% (postupno)	Općina Zavidovići	U toku 2018. i narednih god.	Obezbijediti stabilnost planova podrške razvoju poljoprivrede.
2.	Izraditi Programe koji su markirani kao strateška opredjeljenja(edukacije, mlijeko, meso, povrće, jag. voće i td.	Općina Zavidovići	U toku 2017./2018. g.	Podrška konkurentnosti poljoprivrednog sektoru.
3.	Utvrđiti prioritetne aktivnosti za realizaciju strateških zadataka	Općina Zavidovići	Kontinuirano - svake godine	Osigurati ostvarenje zacrtanih ciljeva u sektoru poljoprivrede
4.	Podržavati sajmove, seminare i konferencije u sektoru poljoprivrede	Općina Zavidovići	Kontinuirano - svake godine	Bolje uvezivanje proizvođača i privrednih subjekata, veza turizma i poljoprivrede.
6.	Izraditi programe neškodljivog uklanjanja otpada divljih deponija.	Općina Zavidovići	2017./2018. godina	Ukloniti prepreke zagađenja u cilju zaštite okoliša i proizvod. zdravstveno ispravne hrane.
7.	Izraditi Program pasminske rejonizacije stoke.	Veterinarske stanice Zavidovići	2017./2019. godina	Rješavati rejonizaciju stoke, (pasminsku) time i realn broj stočnog fonda.
8.	Izraditi program suzbijanja Ambrozije.	Općina Zavidovići	2017./2018.	Ambrozija je označena i na Z-D kantonu kao problem.
9.	Uvesti usklađen sistem registracije zemljišnih površina.	Služba za katastar općine Zavidovići	Do okončanja	Nastaviti sređivati katastra (posebno zemljišta - gruntovne evidencije).

15. ZAKLJUČAK

Izrada Strategije poljoprivrednog razvoja nudi rješenja i predstavlja vodilju razvojnih pravaca. Dakle, ovim dokumentom otvara se proces mjera, postupaka i reformi u revitalizaciji sektora poljoprivrede. Na osnovu zacrtanih strateških opredjeljenja definišu se Programi koje je potrebno raditi prema navedenim prioritetima. Ovaj dokument je namijenjen organima Općine Zavidovići kao obavezujuće upustvo za dalje provođenje reformi u poljoprivredi. Međutim, poljoprivrednici mogu sasvim jasno prepoznati poruke koje se u ovom dokumentu njima šalju za pravilno prilagođavanje i poljoprivredno opredjeljenje.

- Poljoprivreda je posljednjih godina na nivoima FBiH i kantona samo deklarativno podsticana i nije značajno došlo do reformskih pomaka. Finansijske podrške sa nivoa FBiH su neredovne i nedovoljne, što svakako i na općinu Zavidovići ima negativnu refleksiju.

- Sektor poljoprivrede, iako na općini Zavidovići nije do sada bio primarno dominantna privredna grana (u bližoj prošlosti je to bila drvna industrija) ima veliki značaj za razvoj ukupnog područja, s obzirom da je poljoprivreda još uvijek dominantno zanimanje seoskog stanovništva. Postoje značajni poljoprivredni potencijali, ali i ograničenja za bržu revitalizaciju sektora poljoprivrede.
- **Osnovno strateško opredjeljenje je robna (komercijalna) proizvodnja, naturalna proizvodnja samo ako je u organizacionom sistemu (zadruga ili udruženja ako su servisi poljoprivrednicima – odnosno ako nisu sami sebi cilj).**
- U bližoj budućnosti općine Zavidovići neminovno je značajnije se naslanjati na turizam, s obzirom da postoje izuzetni resursi i potencijali za njegov razvoj, svakako i usku vezu poljoprivrede i turizma koji se u revitalizaciji nadopunjuju .
- Za revitalizaciju sektora poljoprivrede općine Zavidovići rađen je realističan scenarij sa pesimističkim i optimističkim nijansama. Optimističke nijanse u prijedlozima temeljene su na: opredijeljenosti stanovništva da se bavi poljoprivredom, pozitivnom i konzistentnom politikom kod menadžmenta općine Zavidovići.
- Sva poimanja idu u pravcu da poljoprivreda nije sama sebi cilj i da je održiva samo uz finansijske i druge intervencije sa nivoa općine kantona i FBiH.
- Dominira niska cjenovna konkurentnost poljoprivrednih proizvoda koja je posljedica nepovoljnih strukturnih karakteristika, djelomično i nerealnih očekivanja pojedinaca da se od poljoprivrede za kratko vrijeme može očekivati enormna zarada.
- Agroekološki uslovi za razvoj poljoprivrede u općini Zavidovići su povoljni.
- Proizvodnja mesa i mlijeka, te jagodastog voća, povrća u zatvorenom prostoru strateški bi trebala biti „motor“ razvoja poljoprivrede općine Zavidovići.
- Izgradnja rashladnih kapaciteta za otkup, čuvanje i distribuciju voća, povrća i prerade ljekovitog bilja u destilate i ekstrakte trebaju biti u prioritetu investicija.
- Nedostatak finansijskog inputa može se nadomjestiti regresom kamata udruženim sredstvima (određena suma) iz podsticaja sa komercijalnim sredstvima (bankama), tako da općinska finansijska sredstva služe za regres kamata, kako bi poljoprivrednici koristili kredite bez ili sa kamatom 1-2%.

PREDSJEDAVAJUĆI
OPĆINSKOG VIJEĆA

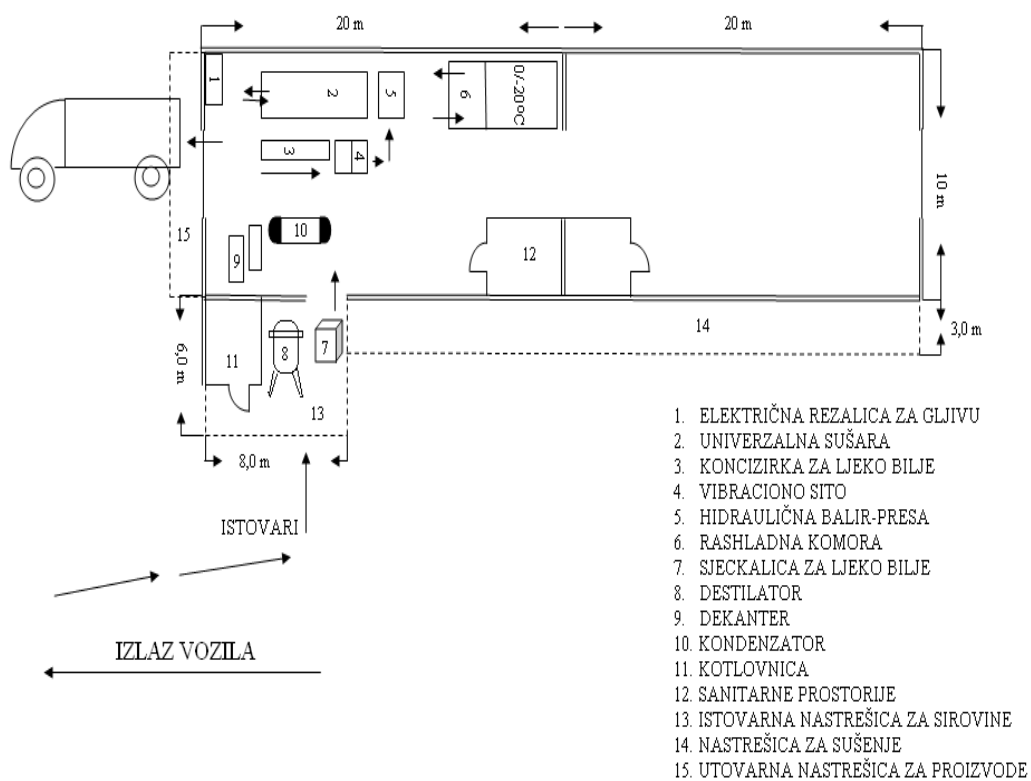
(M.P.)

Redžo Seferović, s.r.

16. PRILOZI

PRILOG BR. 1.

Šematski prikaz objekta za otkup i destilacije ljekovitog bilja i gljiva

PRILOG BR. 2.

Predračun troškova podizanja zasada jabuke sa pripremom zemljišta za 1 ha

Red Br.	Vrsta radova i materijala	Jedinica mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	Analiza zemljišta	uzorak	4	50,00	200,00
	Materijal				
1.	Stajnjak ovčiji ili govedi	Kg	40.000	0,03	1200,00
2.	Mineralna đubriva NPK 10:20:30	Kg	1.000	200,00	2000,00
3.	Herbicidi	L	10	80,00	800,00
4.	Zemljišni insekticidi	Kg	50	12,00	600,00
5.	Sadnice jabuke	Kom.	3030	3,50	6.664,00
6.	Mrežice za zaštitu od zeca	Kom.	3030	0,50	1.515,00
7.	Kolje za obilježavanje sad. mjesta	Kom.	150	0,50	75,00
8.	Kolje uz sadnice	Kom.	3030	0,80	2.424,00
9.	Veživo PVC	Kom.	10	10,00	100,00
10.	Žica za naslon	Kg	480	1,70	816,00
11.	Letve za naslon	Kom.	3030	2,00	6.060,00
12.	Sistemi za vodu „kap po kap“ sa pumpom	Kom.	1	6.500	6.500,00
13.	Ostali materijali	-	-	-	-
	Svega II (1-13)				28.754,00
	Mašinski rad				
15.	Duboko oranje	Rs.	12,0	30,00	360,00
16.	Tanjiranje	Rs.	8,0	30,00	240,00
17.	Frežanje	Rs.	10,0	30,00	300,00
18.	Razni prevozi	Rs.	6,0	30,00	180,00
19.	Mašinsko kopanje rupa sa sadnicama	Rs.	8,0	30,00	240,00
20.	Kopanje rupa za naslon	Rs.	8,0	30,00	240,00
21.	Kopanje rupa za zaštitu od grada	Rs.	6,0	30,00	180,00
	Svega III (15-21)				1.740,00
	IV. ljudski rad				
22.	Razmijeravanje sadnih mjesta	Rd.	5,0	35,00	175,00
23.	Sadnja	Rd.	10,0	35,00	350,00
24.	Postavljanje kolja i mrežica	Rd.	4,0	35,00	140,00
25.	Postavljanje armature	Rd.	8,0	35,00	280,00
26.	Postavljanje sistema za vodu i protivgradne zaštite	Rd.	12,0	35,00	420,00
27.	Razni utovari i istovari	Rd.	3,0	35,00	105,00
	V. Svega (22-27)				1.770,00
	Stručni nadzor				1.000,00
	Ukupno: (I+II+III+IV+V)				33.274,00

PRILOG BR. 3.

Predračun troškova podizanja zasada šljive sa pripremom tla za 1 ha

Red Br.	Vrsta radova i materijala	Jedinica mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	I Materijal II Analiza tla	uzorak	4	50,00	200,00
1.	Stajnjak ovčiji ili goveđi	Kg	30.000	0,03	900,00
2.	Đubriva NPK 10:20:30	Kg	800,00	200,00	1600,00
3.	Herbicidi	L	10,00	80,00	800,00
4.	Zemljišni insekticidi	Kg	50,00	12,00	600,00
5.	Sadnice šljive	Kom.	1142	3,50	3.997,00
6.	Mrežice za zaštitu od zeca	Kom.	1142	0,50	571,00
7.	Kolje za obilježavanje sad. mjesta	Kom.	100	0,50	50,00
8.	Kolje uz sadnice	Kom.	1142	0,80	913,60
9.	Vezivo PVC	Kom.	6	10,00	60,00
10.	Sistem za vodu	Kg	1	6500	6.500,00
11.	Ostali materijali	-	-	-	-
	Svega II (1-11)				15.991,60
	Mašinski rad				
12.	Duboko oranje	R.sati	12,00	30,00	360,00
13.	Tanjiranje	R. sati	8,00	30,00	240,00
14.	Frežanje	R sati	10,00	30,00	300,00
15.	Razni prevozi	R sati	6,00	30,00	180,00
16.	Mašinsko kopanje rupa	R sati	6,00	30,00	180,00
17.	rupa za protivgr. zaštitu	R sati	6,00	30,00	180,00
	Svega III (12-17)	R sati		30,00	1.440,00
	IV. ljudski rad				
18.	Razm. sadnih mjesta	R.dana	4		140,00
19.	Sadnja	R.dana	12	35,00	420,00
20.	Postavljanje kolja	R.dana	2	35,00	70,00
21.	Postavljanje protiv. g. zašt.	R.dana	8	35,00	280,00
22.	Rasturanje stajnjaka	R.dana	35	35,00	70,00
23.	Raznošenje sadnica	R.dana	35	35,00	35,00
	V. Svega (18-23)			35,00	1015,00
	Stručni nadzor				1.000,00
	Ukupno: (I+II+III+IV+V)				19.646,60

PRILOG BR. 4.

Predračun troškova podizanja zasada kruške sa pripremom tla za 1 ha

Red Br.	Vrsta radova i materijala	Jedinica mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	Analiza zemljišta	uzorak	4	50,00	200,00
	Materijal				
1.	Stajnjak ovčiji ili goveđi	Kg	40.000	0,03	1200,00
2.	Đubriva NPK 10:20:30	Kg	1.000	200,00	2000,00
3.	Herbicidi	L	10	80,00	800,00
4.	Zemljišni insekticidi	Kg	50	12,00	600,00
5.	Sadnice kruške	Kom.	1904	3,50	6.664,00
6.	Mrežice za zaštitu	Kom.	1904	0,50	1.515,00
7.	Kolje za obilježavanje sad.	Kom.	150	0,50	75,00
8.	Kolje uz sadnice	Kom.	1904	0,80	2.424,00
9.	Vezivo PVC	Kom.	10	10,00	100,00
10.	Žica za naslon	Kg	480	1,70	816,00
11.	Letve za naslon	Kom.	1904	2,00	6.060,00
12.	Sistemi za navodnjavanje	Kom.	1	6.500	6.500,00
13.	Ostali materijali	-	-	-	-
	Svega II (1-13)				28.754,00
	Mašinski rad				
15.	Duboko oranje	Rs.	12,0	30,00	360,00
16.	Tanjiranje	Rs.	8,0	30,00	240,00
17.	Frezanje	Rs.	10,0	30,00	300,00
18.	Razni prevozi	Rs.	6,0	30,00	180,00
19.	Mašinsko kopanje rupa	Rs.	8,0	30,00	240,00
20.	Kopanje rupa za naslon	Rs.	8,0	30,00	240,00
21.	Kopanje rupa	Rs.	6,0	30,00	180,00
	Svega III (15-21)				1.740,00
	IV. ljudski rad				
22.	Razmijeravanje sadn.	Rd.	5,0	35,00	175,00
23.	Sadnja	Rd.	10,0	35,00	350,00
24.	Postavljanje kolja i mrežica	Rd.	4,0	35,00	140,00
25.	Postavljanje armature	Rd.	8,0	35,00	280,00
26.	Sistemi za vodu i grad	Rd.	12,0	35,00	420,00
27.	Razni utovari i istovari	Rd.	3,0	35,00	105,00
	V. Svega (22-27)				1.470,00
	Stručni nadzor				1.000,00
	(I+II+III+IV+V)				33.274,00 KM

PRILOG BR. 5.*Predračun troškova zasada jagode sa pripremom tla za 1 ha*

R.br.	Vrsta radova i materijala	Jedinica mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	I. Analiza zemljišta	uzorak	4	50,00	200,00
	II. Materijal				
1.	Stajnjak ovčiji ili goveđi	Kg	40.000	0,03	1.200,00
2.	Mineralna đubriva NPK 10:20:30	Kg	800,00	200,00	1.600,00
3.	Vodotopiva đubriva kristaloni	Kg	70,00	80,00	560,00
4.	Sadnice „frigo“	Kom.	40.000,00	0,40	16.000,00
5.	Sistem za navodnjavanje i folija	Kom.	1,0	1.400,00	1.400,00
6.	Ostali materijali	Kom.	2,0	40,00	80,00
	Svega II (1-6)				20.840,00
	III Mašinski rad				
7.	Oranje	Rs.	12,0	30,00	360,00
8.	Frežanja	Rs	8,0	30,00	240,00
9.	Gredica i postavljanje folija	Rs.	6,0	30,00	180,00
10.	Razni prevozi	Rs.	1,0	30,00	30,00
	Svega III (7-10)				810,00
	IV ljudski rad				
11.	Priprema sadnica	Rd.	4,0	35,00	140,00
12.	Popravke gređice i folije	Rd.	3,0	35,00	105,00
13.	Sadnja i dosadnja	Rd.	10,0	35,00	420,00
	Svega IV (11-13)				665,00
	V stručni nadzor				1.000,00
	Ukupno: (I+II+III+IV+V)				23.515,00

PRILOG BR. 6.

Predračun troškova zasada malinesa pripremom tla za 1 ha

Red Br.	Vrsta radova i materijala	Jedinica mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	Analiza zemljišta	uzorak	4	50.00	200.00
	Materijal				
1.	Stajnjak ovčiji ili goveđi	Kg	30.000,00	0,03	900,00
2.	Đubriva NPK 10:20:30	Kg	800,00	200,00	1600,00
3.	Sadnice maline	Kom.	14.000,00	1,00	14.000,00
4.	Kolje za razmjeravanje	Kom.	100,00	0,80	80,00
	Svega II (1-4)				16.580,00
	III Mašinski rad				
5.	Oranje i freziranje	Rs.	12,0	30,00	600,00
6.	Razni prevozi	Rs.	2,0	30,00	360,00
	Svega III (5-6)				660,00
	Ljudski rad				
7.	Kopanje jaraka za sadnice	Rd.	8,0	35,00	280,00
8.	Raznošenje stajnjaka	Rd	3,0	35,00	105,00
9.	Priprema sadnica	Rd	3,0	35,00	105,00
10.	Sadnja	Rd.	20,0	35,00	700,00
11.	Postavljanje kolja i žica	Rd.	10,0	35,00	350,00
	Svega (8-11)				1.540,00
	V stručni nadzor				1.000,00
	Ukupno:(I+II+III+IV+V)				19.980,00 KM

PRILOG BR. 7.***Predračun troškova zasada kupine sa pripremom zemljišta za 1 ha***

Red Br.	Vrsta radova i materijala	Jedinica mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	I Materijali i II Analiza tla	uzorak	4	50,00	200,00
1.	Stajnjak ovčiji ili goveđi	Kg	30.000,00	0,05	1.500,00
2.	Đubriva NPK 10:20:30	Kg	800,00	200,00	1.600,00
3.	Sadnice kupine i kolje	Kom.	3.333	1,00	3.333,00
	Svega I i II (1-3)				6.433,00
	Mašinski rad				
4.	Oranje i freziranje	Rs.	15,0	70,00	1.070,00
5.	Razni prevozi	Rs.	10,0	70,00	700,00
	Svega III (4-5)				1.770,00
	Ljudski rad				
6.	Kopanje jaraka za sadnice	Rd.	5,0	70,00	350,00
7.	Raznošenje stajnjaka	Rd.	4,0	70,00	280,00
8.	Priprema sadnica i sadnja	Rd.	6,0	30,00	180,00
9.	Postavljanje kolja i žica	Rd.	30,0	35,00	1.050,00
	Svega (6-9)				1.860,00
	V stručni nadzor				1.000,00
	Ukupno: (I+II+III+IV+V)				11.263,00

PRILOG BR. 8

Predračun troškov za borovnicu za 1 ha

R. br	Vrsta radova i materijala	mjere	Po 1 ha		
			količina	Cijena u KM	Iznos u KM
	I Materijal i II Analiza zemljišta	uzorak	4	50.00	200.00
1.	Stajnjak ovčiji ili goveđi	Kg	30.000,00	0,03	900,00
2.	Mineralna đubriva NPK 10:20:30	Kg	800,00	200,00	1.600,00
3.	Sadnice borovnice i kolje	Kom.	4000,00	3,00	12.080,00
4.	Piljevina, treset, borove iglice, strugotina drveta	Kom.	8 000,00	0,50	4.000,00
	Svega II (1-4)				18.580,00
	III Mašinski rad				
5.	Oranje i frezanje	Rs.	12,0	30,00	600,00
6.	Razni prevozi	Rs.	2,0	30,00	60,00
	Svega III (5-6)				660,00
	Ljudski rad				
9.	Kopanje kanala za sadnice	Rd	8,0	35,00	280,00
10.	Raznošenje stajnjaka, piljevine, treseta i dr.	Rd	5,0	35,00	175,00
11.	Priprema sadnica	Rd.	2,0	35,00	70,00
12.	Sadnja	Rd.	10,0	35,00	350,00
	Svega (8-12)				875,00
	V stručni nadzor				1.000,00
	Ukupno: (I+II+III+IV+V)				21.315,00

PRILOG BR. 9.

Kalkulacija proizvodnje mlijeka

Proizvodnja mlijeka – proizvodni modeli

Pokazatelj	Veličina farme			
	10 krava		15 krava	
	Novo farme	proširenje proizvod.	novi farme	proširenje proizvod.
<i>I Investicije -kredit,</i> (štala, stoka, oprema	75.000	35.000	95.000	45.000
<i>II Obim proizvodnje/god</i>				
- mlijeko (4.300 l/krava), 0,75 KM/l ¹	32.250	34.500	48.375	48.375
- telad (muška),	5.625	5.625	6.642	6.642
Ukupno	37.875	37.875	55.017	55.017
<i>III Troškovi, (KM)</i>				
-kabasta krma (sijeno – 0,18 KM/kg)	9.000	9.000	9.000	9.000
- koncentрати (prosječno 6 kg/kravi na dan - 0,63 KM/kg)	11.264,4	11.264,4	16.896,6	16.896,6
- struja	800	800	1.300	1.300
- voda	100	100	150	150
- veterinarske usluge	600	600	1.300	1.300
- osiguranje:				
štala	600	600	1.100	1.100
stoka	800	800	1.400	1.400
- investiciono održavanje	650	650	1.200	1.200
- otplata kredita (7 g, 9%)	12.000	5.500	15.000	7.000
- trošak - rad (1 radnik-vlasnik farme) ²	8.000	8.000	8.000	8.000
Ukupno troškovi	43.814,4	37.314,4	55.346,6	47.346,6
- razlika	- 5.939,4	560,60	- 329,0	+ 7.670,4

¹ Cijena mlijeka sa premijom²U svim varijantama ukalkulisana je plaća od 8.000 KM/god.

Dakle, u prvoj godini proizvodnje iskazuje se gubitak kod novih farmi i na modelu sa 10 krava i na modelu od 15 krava. Razlog – investicija.

Planska kalkulacija za proizvodnju mlijeka na farmi od 25 krava

KALKULACIJA PROIZVODNJE MLIJEKA – FARMA 25 KRAVA – 3.000 l					Vrijednost	Vrijednost
	<i>PRIMICI</i>	Količina	J. mjere	cijena	po kravi	za stado
	Mlijeko	3.000	litara	0,45	1.350	33.750
	Remont stada (0,3 stada)	180	kg	2,5	441	11.025
	Muška telad (0,5 krda 5% gubitak)	21,4	kg	5	105	2.622
	Junice (0,2 krda 5% gubitak)	8,5	kg	5	42	1.041
	Subvencije (u F BiH)	3.000	litara	0,1	300	7.500
	UKUPNI PRIMICI				2.238	55.938
	<i>VARIJABILNI TROŠKOVI</i>				0	0
	Uzgoj zamjenskih junica	0,3	grla	1600	480	12.000
	Kupovina zamjenskih junica grla			2500	0	0
	<i>HRANA</i>					
	Ispaša	0	kg	0,04	0	0
	Sijeno	2.500	kg	0,15	375	9.375
	Kukuruzna silaža	3.160	kg	0,06	190	4.740
	Kukuruzno zrno	650	kg	0,25	163	4.063
	Proteini	1.100	kg	0,35	385	9.625
	Sol i minerali	66	kg	0,46	30	759
	UKUPAN TROŠAK HRANE				1.142	28.562
	<i>OSTALO</i>					
	Prostirka	500	kg	0,15	75	1.875
	Veterinar i lijekovi	1	krava	150	150	3.750
	Gorivo	1	krava	32	32	800
	Opravka objekata	43.000	Investic.	0,017	29	731
	Opravka opreme.	26.500	Investic.	0,021	22	557
	Uzgojno-seleksijski rad (vj.os)	1,5	ampula	25	38	938
	Računovodstvo	1	krava	10	10	250
	Praćenje proizvodnosti i par. mlijeka	1	krava	55	55	1.375
	Telefon i struja	1	krava	100	100	2.500
	Ograda	1	krava	10	10	250
	Materijal i razno	1	krava	29	29	725
	UKUPNI VAR. TROŠKOVI PRIJE KAMATA				2.172	54.312

PRILOG BR. 10.

Kalkulacija proizvodnje tova junadi

1. Tovno june do 250 kg

Nivo proizvodnje: masa kg/grlu	250
PRIHOD	KM/grlu
June	950
Minus	
Vrijednost juneta do 120 kg	624
UKUPAN PRIHOD	326
VARIJABILNI TROŠKOVI	
Koncentrat	166
Vet. usluge i lijekovi	20
Ostali troškovi	20
UKUPNI VARIJABILNI TROŠKOVI (bez varijabilnih troškova KSH*)	206
UKUPNA DOBIT (bez varijabilnih troškova KSH*)	120
VARIJABILNI TROŠKOVI KSH*	18
UKUPNI VARIJABILNI TROŠKOVI	224
UKUPNA DOBIT	102

Zabilješke		
Junad do 250 kg		3,80 KM/kg ž.v.
Početna masa		120 kg
Prodajna masa		250 kg
Prosječan prirast		1.083 kg/dan
Period ishrane		120 dana
Mortalitet		2%
Broj turnusa		2
Varijabilni troškovi kabaste stočne hrane	Količina ha/grlu	Ukupno KM
Kukuruz za silažu	0,02	12
TDS sijeno	0,02	6
Ukupno ha	0,03	18
UKUPNA DOBIT x BROJ TURNUSA = UKUPNA DOBIT U GODINI		

*kabasta stočna hrana

2. Tovno june do 450 kg

Nivo proizvodnje: masa kg/grlu	450
PRIHOD	KM/grlu
June	1620
Minus	
Vrijednost juneta do 250 kg	950
UKUPAN PRIHOD	670
VARIJABILNI TROŠKOVI	
Koncentrat	380
Vet. usluge i lijekovi	20
Ostali troškovi	20
UKUPNI VARIJABILNI TROŠKOVI (bez varijabilnih troškova KSH*)	420
UKUPNA DOBIT (bez varijabilnih troškova KSH*)	250
VARIJABILNI TROŠKOVI KSH*	73
UKUPNI VARIJABILNI TROŠKOVI	493
UKUPNA DOBIT	177

Zabilješke		
Junad do 450 kg		3,60 KM/kg ž.v.
Početna masa		250 kg
Prodajna masa		450 kg
Prosječan prirast		1.053 kg/dan
Period ishrane		190 dana
Mortalitet		1%
Broj turnusa		1
Varijabilni troškovi kabaste stočne hrane	Količina ha/grlu	Ukupno KM
Kukuruz za silažu	0,05	37
TDS sijeno	0,08	36
Ukupno ha	0,14	73
UKUPNA DOBIT x BROJ TURNUSA = UKUPNA DOBIT U GODINI		

*kabasta stočna hrana

-627-

PRILOG BR. 11.**Kalkulacija uzgoja ovaca za 100 grla**

Elementi	J. mjere	Količina	Cijena	Iznos KM
A. Prihodi				
1. Janjad za prodaju	kg	1.207	8	9.656
2. Janjad za remont stada (dviske)	kg	800	7	5.600
3. Mlijeko	l	6.840	0,50	3.420
4. Vuna	kg	180	2	360
5. Stajnjak	t	20	50	1.000
6. Izlučene ovce	kg	900	4	3.600
7. Podsticaji za mlijeko	l	6.840	0,25	1.710
8. Podsticaji za umatičeni podmladak	grla	20	20	400
Svega				25.746
B. Troškovi				
1. Sijeno I ostala krma za ovce I janjad	t	37	180	10.980
2. Koncentrat za janjad	t	0,3	900	270
3. Uginuće ovaca	kg	225	4	900
4. Dešugiranje, vakcine				700
5. Ljudski rad				7.800
6. Energija I gorivo I amortizacija				550
7. Tekuće održavanje				750
Svega				22.000
C. Dobit				3.746

Elementi proizvodnje			
A/ Pokazatelji uzgoja		B/ Pokazatelji ishrane	
Porodajna težina janjeta (živa mjera)	3 kg	B/1 Ishrana ovaca	
Prodajna težina janjeta (živa mjera)	17 kg		
Prosječan prirast	0,233 kg/dan	Sijeno (zimski per.)	2 kg/dan
Period ishrane janjadi	60 dana	Zelena masa (paša)	7 kg/dan
Broj janjenja po ovci godišnje	1,2 janjeta	Koncentrat	0,15 kg/dan
Ovnovi (živa mjera)	80 kg		
Dviske (živa mjera)	40 kg	B/2 Ishrana janjadi	
Izlučena ovca (živa mjera)	45 kg		
Mlijeka po ovci godišnje	90 litara	1. Mlijeko za janje	0,8 l/dan
Muženih ovaca u ukupnom broju	76%	2. Koncentrat	0,1 kg/dan
Količina vune po ovci godišnje	1,8 kg	3. Sijeno	0,2 kg/dan
Vrijednost izlučene ovce	180 KM		
Vrijednost dviske	280 KM		
Vrijednost janjeta za prodaju	136 KM		
Životni vijek ovce	5 godina		
Uginuća ovaca	5%		

PRILOG BR. 12.**Kalkulacija proizvodnje tovnih pilića**

Opis investicije	Cijena u KM po objektu
Izgradnja objekta dimenzija oko 330 m ²	80.000
Oprema za tov pilića(Sistemi za napajanje i hranjenje)	20.000
Total osnovna sredstva	100.000

Godišnji troškovi i izdaci kod proizvodnje pilića

Opis troškova i izdataka	Cijena u KM po farmi kap. 5000 pilića u turnusu	Ukupno u KM za 6 turnusa / godišnje
Jednodnevni pilići (5000 x 0,9 KM)	4500	27. 000
Hrana (4850 x 4.5 kg x 0.8 KM)	18000	108. 000
Struja, voda, prostirka, lijekovi	800	4. 800
Plate 2 mjeseca po 1 zaposlen x 750	1 500	9. 000
Total:	24 800	148. 800

Tržišna vrijednost proizvodnje

Opis proizvodnje	Po turnusu	Godišnje KM
Pilići 4850 x 1.9 KM x 6 KM/ kg	55 290	331. 740
Total :	55 290	331. 740

Godišnji prihodi kod proizvodnje pilića za farmere u kooperaciji

Opis prihoda	Po 1-om turnusu kapacit. 5000 tovnih pilića	Godišnje ili za 6 turnusa u godini
Bruto dobit(4850 pilića x 0,57 KM / kom)	2 765	16 590
Plate(1 /mjesечно) i drugi troškov 1500 plate + 850 struja voda piljevina	2 350	14 100
Ekstra dobit	415	2490

PRILOG BR. 13.***Kalkulacija proizvodnje jaja******Ulaganja u osnovna sredstva za farme kapaciteta 10.000 koka nosilja***

Opis investicije	Cijena u KM po objektu kapacit. 10 000
OSNOVNA SREDSTVA	
Izgradnja objekta dimenzija 750 m2	150. 000
Kavezi (7 KM / koki)	70. 000
Total : Osnovna sredstva	220. 000
Total prihodi	214.000
Total rashodi	183.200
profit	30.800/godišnje

Ulaganje o osnovna sredstva za farme kapaciteta 500 koka nosilja

Opis investicije	Cijena u KM po objektu kapaciteta 500 koka nosilja
Adaptacija objekata (270)	2. 000
Kavezi (7 KM po koki)	3. 500
Total Osnovna sredstva	5. 500

Godišnje prihodi za farmu kapaciteta 500 koka nosilja

Opis prihoda	Za jednu farmu
Jaja	36135
Iznešene koke(2KM / koki)	1000
Total Prihodi	37 135
Total rashodi	36.680
Profit	455,00/ mjesečno

17. IZVORI PODATAKA

- Strategija integralnog razvoja općine Zavidovići za period 2017 – 2026 god.
- Karta upotrebne vrijednosti zemljišta ZDK
- Studija opravdanosti uspostavljanja industrijskih/poslovnih zona u općinama regije centralne BiH
- Strategija ekonomskog razvoja općine Zavidovići
- Strategija integralnog razvoja općine Zavidovići za period 2012 – 2020 god.
- Strategija razvoja ZDK za period 2016 – 2020 god.
- Srednjoročna strategija pružanja savjetodavnih usluga u Federaciji Bosne i Hercegovine (2017-2021.)
- Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji Bosne i Hercegovine za razdoblje 2015 – 2019. godine
- Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH - Građani za Europu